

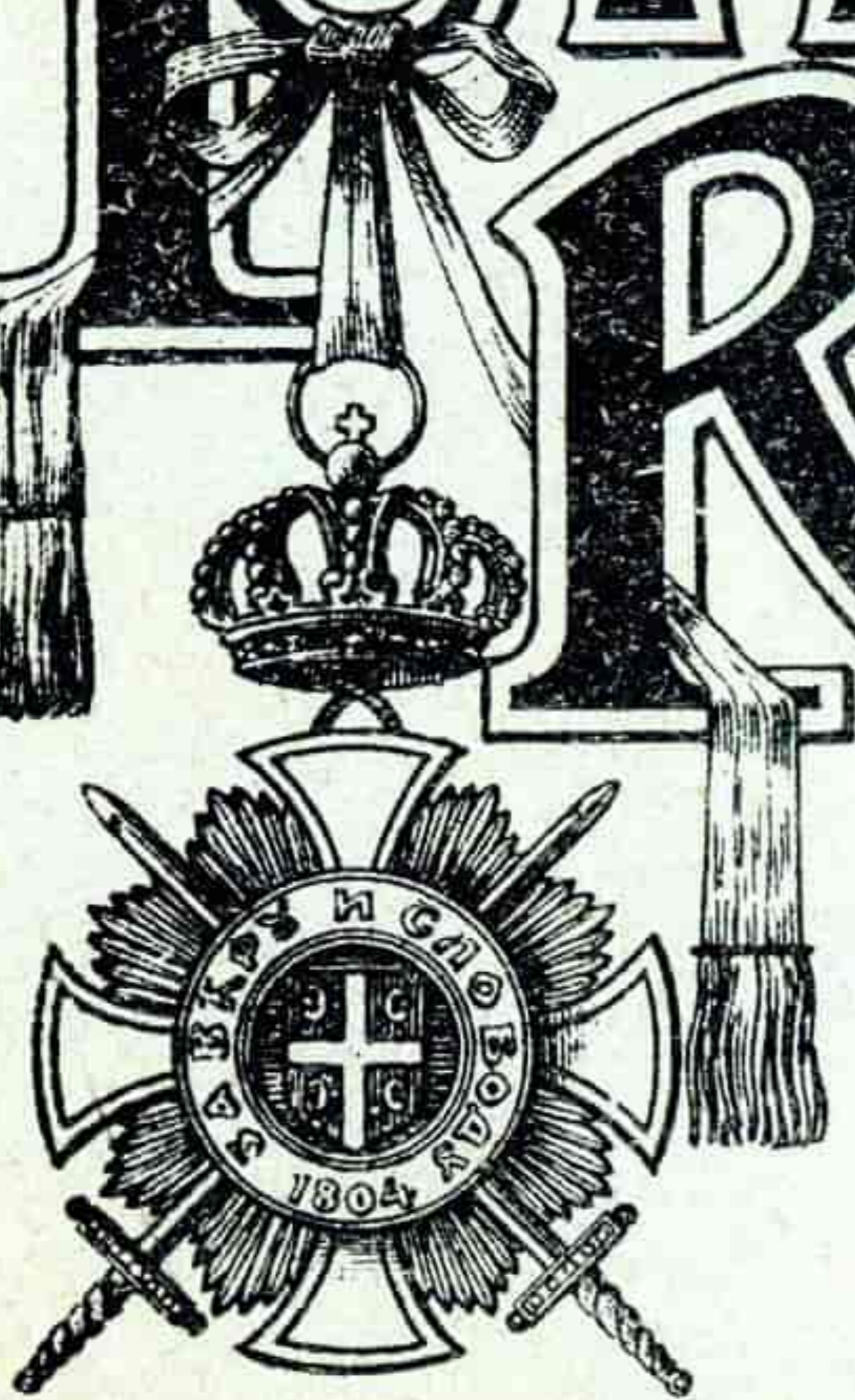
*Издавач. уредник
Свес. М. Станисављевић*

1922. ГОДИНА XXXVIII

ОКТОБАР

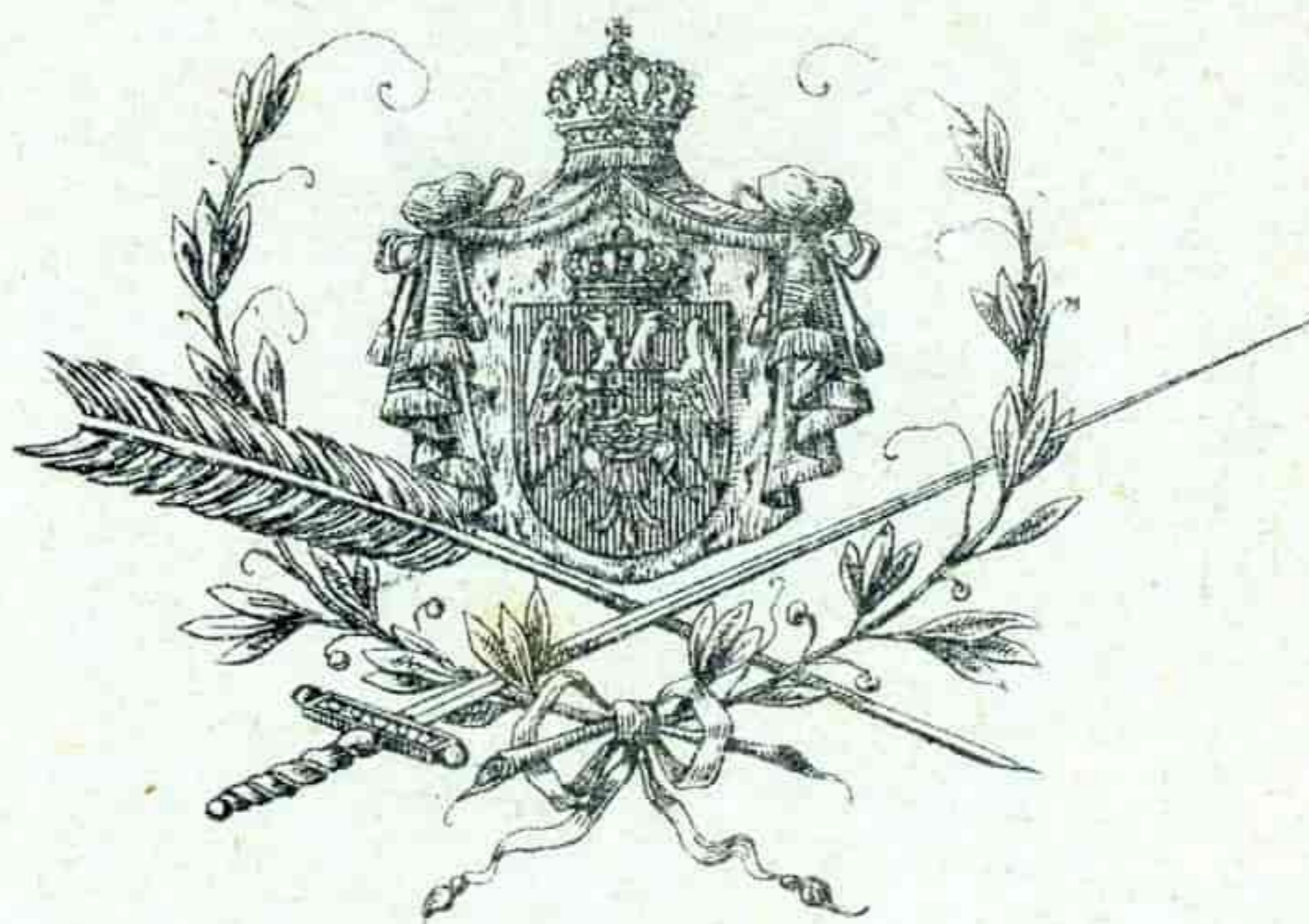
СВЕСКА X

ВАЈНИК РАТНИК

МЕСЕЧНИ ВОЈНИ ЛИСТ

ИЗДАЈЕ МИНИСТАРСТВО ВОЈНО И МОРНАРИЦЕ
УРЕЂУЈЕ ОДБОР У ГЛАВНОМ ЂЕНЕРАЛШТАБУ

УРЕДНИК

Шеф Наставног Одсека Оперативног Одељења
Главног Ђенералштаба

ЂЕНЕРАЛШТАБНИ ПУКОВНИК ЖИВ. М. СТАНИСАВЉЕВИЋ

БЕОГРАД

САДРЖАЈ

	СТРАНА
Кумановска битка. — Од ђенерала <i>Петра Пешића</i>	1
Како је дошло до битке код Куманова 10. и 11. октобра 1912. године. (Стратегијска генеза Кумановске битке). — Од потпуковника <i>Војина Максимовића</i>	8
О Кумановској битци. — Од потпуковника <i>Ђорђа Ђирића</i>	27
Првог дана Кумановске битке код Дунавске дивизије I и II позива. — Од пуковника <i>Свешислава Т. Милосављевића</i>	39
Почетак рата са Турцима 1912. године: Кроз Карадаг до Скопља. (Делови Моравске дивизије I позива у операцијама до заузећа Скопља). — Од ђенерала <i>Ивана С. Павловића</i>	53
Дунавски коњички пук у Кумановској битци. — Од пуковника <i>Николе С. Цоловића</i>	71
Железничка команда у битци код Куманова. — Од пуковника <i>Петра С. Прокића</i>	87
Различности :	
Наш сџандард на Јадрану. — Од потпуковника <i>Николе Сџанковића</i> , капетана бојног брода	95
Ушницај војног свешћеника на морал борбених јединица. — Од војног свешћеника <i>Николе М. Косића</i>	105
Неколике новине у наоружању пешадије. — Од пуковника <i>Данила С. Каласфоиовића</i>	115
Новости и Белешке :	
Немачка. — Артиљерија у будућим ратовима (немачка гледишта). — Ново пешадијско правило. — Промене у немачкој пешачкој муницији за време светског рата. (Са девет слика у слогу). — Аероплани без мотора	123
Чехословачка. — Вежба резервиста и двострани маневар у чехословачкој војсци у 1922. години	130

<i>Русија.</i> — Војни буџет за 1922-23. годину. — Стање у војсци	131
<i>Шведска.</i> — Државни и војни буџет	131
<i>Јапан.</i> — Смањивање бројног стања	132
<i>Енглеска.</i> — Ратни губитци аустралијских трупа	132
<i>Белгија.</i> — Војни буџет за 1922. годину	132
<i>Данска.</i> — Државни и војни буџет	132
<i>Летонска.</i> — Организација војске: мирнодопска организација, дивизијска подела и дислокација, официрски кор. — Војна обвеза	132
<i>Литавска.</i> — Војна обвеза и организација војске: ратна формација, дивизијска подела и дислокација, позиви, рекрутска резерва	133

Оцене и Прикази:

<i>Народно јединство.</i> — (М. К. Рашић). — Од <i>Z.</i>	135
<i>Завеш соколу војнику</i> Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Војнички потсетник (пук. Драгољуб М. Михајловић). — Од <i>Z.</i>	136

Некролози:

† потпуковник <i>Александар М. Глишић.</i> — Од <i>У.</i>	138
† Мајор <i>Војислав Велимировић.</i> — Од <i>П. Т. М.</i>	146
Изгинули официри у Кумановској битци 1912. године. — Саставио мајор <i>Нинко Милинковић</i>	149

Карте и слике у прилогу:

I. Једна карта уз чланак „Како је дошло до битке код Куманова“. — II. *Пет* слика на једном прилогу уз различност „Неколике новине о наоружању пешадије“.

Уз свеску два прилога. На њима и у слогу *петнаест* слика и карата.

Читаоцима Ратника.

С тога што се Уредништво нашло побуђено да и са своје стране и на свој начин узме учешћа у прослави десетогодишњице славне и победоносне Кумановске битке, морала је свеска за месец октобар нешто закаснити. Ово је закашњење потекло отуда, што је Уредништво намеравало да посвети или целу октобарску свеску или један већи део њен тој пригоди, те је се морало обратити компетентним писцима за рукописе и тек по прикупљању ових средити свеску.

То су разлози те је и новембарска свеска изашла раније испод штампе, како не би прекид у излажењу Листа био сувише велик.

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or header, which is mostly illegible due to fading and bleed-through.

Main body of handwritten text, consisting of several lines of cursive script that are extremely faint and difficult to decipher.

Bottom section of handwritten text, continuing the cursive script from the middle section, also very faint.

РАТНИК

RATNIK

МЕСЕЧНИ ВОЈНИ ЛИСТ

<p>Издави месечно у свескама око 10 штампаних табака</p> <p>Штампани рукописи не враћају се</p>	<p>ОКТОБАР</p> <p>1922</p>	<p>ЦЕНА ЈЕ ЛИСТУ:</p> <p>за рез. офицере . . . . 96 д.</p> <p>за подофиц. и питомце Војне Академије . . . 30 "</p> <p>за невојнике . . . . . 120 "</p> <p>за иностранство . . . . 150 "</p>
---	----------------------------	---

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Уредник: Ђенералштабни пуковник Жив. М. Станисављевић

КУМАНОВСКА БИТКА

У нашем рату са Турцима 1912. године, за ослобођење и уједињење нашега народа, Кумановска битка је била наша највећа и најславнија битка — *на Куманову је решен Балкански рай.*

Турци су били правилно схватили важност операцијскога правца, који изводи заплавом Вардара и Јужне Мораве и зато су били сконцентрисали највећи део своје војске код Куманова и предузели офанзиву на овоме правцу са намером: разбити српску I. армију и потом правцем, који изводи долином Криве Реке, напасти на Софију и позадину бугарске војске, која је била на Тракијскоме војишту.

Турци су за извршење овога задатка били формирали *Вардарску армију*, која се састојала из: V, VI и VII корпуса следећег састава:

V корпус: 3 низамске и 4 редифске дивизије;

VI корпус: 3 низамске и 3 редифске дивизије; и

VII корпус: 3 низамске и 3 редифске дивизије.

Укупно 21 пешадијска и 1 коњичка дивизија. Али ова Вардарска армија није стигла цела на Куманово, већ само:

V корџус са 13. низамском дивизијом, Штипском редифском дивизијом, *V* стрељачким пуком и 26. коњичким пуком;

VI корџус са: 16. низамском дивизијом, Битољском редифском дивизијом и 3. коњичким пуком.

VII корџус са: 19. низамском дивизијом, Скопљанском редифском дивизијом, *VII* стрељачким пуком и 17. коњичким пуком.

Сем тога учествовао је у битци један хаубички пук од пет батерија и 1 коњичка дивизија.

Укупно: 60 батљалона, 15 ескадрона и 38 батљерија.

Остале трупе турске Вардарске армије нису стигле на време да учествују у Кумановској битци, јер смо ми тукли Турке пре него што је њихова армија успела да изврши концентрацију за битку.

Наша *I*. армија имала је: једну коњичку и пет пешадијских дивизија, са армијском тешком артиљеријом; укупно:

68 батљалона;

31 ескадрон коњице; и

40 батљерија;

Турски операцијски џлан у овоме рату био је овакав: На Тракијскоме војишту држати се дефанзиве према Бугарима и ту са мањом групом, а уз припомоћ утврђенога Једрена и Чаталце, задржати офанзиву бугарске војске, а са својом главном снагом предузети офанзиву долином реке Јужне Мораве, напасти и разбити главну снагу српске војске, а потом упутити операције долином Криве Реке на Софију, у позадину бугарске војске.

План Командантја наше I. армије био је овај: Предузети офанзиву правцем преко Куманова ка Овчем Пољу, напасти непријатеља на томе правцу, потући га и гонити га што енергичније.

За постижење овога плана Командант *I* армије је кренуо своју армију *7-ог октобра* преко границе у оваквоме распореду:

Моравска дивизија I. џозива наступа правцем Врање—Куманово;

Дринска дивизија I. џозива наступа правцем село Ратаје—Рујан—Четирци;

Дунавска дивизија I џозива наступа правцем Цер—село Пелинци—Челопек—Нагоричане;

Коњичка дивизија наступа правцем: Лукарци—Стојковац—Никуљане—Кличевац—Павлишенци.

Армијска резерва састоји се из:

Тимочке дивизије II позива, која наступа за Моравском дивизијом *I. позива*, *Дунавске дивизије II. позива*, која наступа

за Дунавском дивизијом I. позива и тешке артиљерије, која наступа за Тимочком дивизијом II. позива.

Овакав распоред I армије одговарао је свима условима једнога ваљаног маршманевра и ситуацији, јер смо имали у првој линији три дивизије довољно јаке, да слома сваку препону нашем наступању ка Куманову, а у другој линији позади свакога крила прве линије по једну дивизију у резерви за маневар противу непријатељских крила; а што нам је давало могућност да извршимо обухват непријатељскога битачнога распореда, ако би непријатељ примио битку северно од Овчега Поља, како се то и десило.

Прва армија предузела је офанзиву у таквоме распореду и после бораба на граничном фронту доспела је 9. октобра пред вече на линију Лојане — жељезничка станица Табановци — Карабичане — Никуљански Вис — Добросељане.

Према извештајима, које смо добили од коњице и комита, Командант I армије увидео је: да непријатељ није решен да се држи одбране на Овчем Пољу, како је то претпостављала наша Врховна Команда, већ да је предузео покрет са јачим снагама ка Куманову, вероватно са намером да нападне нашу I армију и потуче је пре него што наша III. армија избије преко Качаника и Карадага у скопску раван.

Ови извештаји убрзо су и потврђени; јер већ сутрадан 10. октобра непријатељ је у свануће отворио јаку артиљеријску ватру противу Моравске дивизије I. позива, а у 9 часова јутра отпочео је артиљеријски напад и на Дунавску дивизију I. позива; те нам је сада било потпуно јасно, да је непријатељ прешао на целоме фронту I. армије у офанзиву. И заиста непријатељ је отпочео у подне пешадијски напад на целоме фронту I. армије, који је завршен са оваквим резултатом:

Моравска дивизија I позива успела је одбити све непријатељске нападе, али пошто је била у току борбе утрошила већих део својих резерва, то је Командант I армије наредио да јој се упути у помоћ 13. пешадијски пук из армијске резерве;

Дринска дивизија I позива није била овога дана нападнута, те је њена артиљерија потпомагала са успехом одбрану положаја суседних дивизија;

Дунавска дивизија I позива била је нападнута на целоме фронту врло јако. Непријатељ је у почетку нападао најјаче на IX. пешадијски пук, а око 11 часова отпочео је силан напад противу 18. пешад. пука, са очигледном намером да обухвати и разбије лево крило целе I. армије. Мада су Турци нападали на Дунавску дивизију I. позива најенергичније и са

надмоћнијом снагом, ипак су храбри Дунавци одбили све непријатељске нападе и успели одржати своје положаје.

Борба је престала на целој fronti I. армије тек у 18 часова у вече, али је већ у 19 часова непријатељ отпочео понова напад на Дунавску дивизију I. позива са још већом жестином, него што је то вршио преко дана и уложио је био све силе, да пошто пото разбије лево крило Дунавске дивизије I. позива и примора I. армију на одступање. Борба је вођена врло огорчено, али Турци нису могли сломити храбар отпор наших јунака, те је у 2 часа ноћу напад престао и на fronti Дунавске дивизије I. позива завладао је мир.

Ток непријатељског напада 10. октобра и ноћи 10/11 октобра утврдио је Командант I. армије потпуно у његовом ранијем уверењу: *да Турци желе решити рат на Куманову и да главном својом снагом нападају на Његову армију*. Извештаји добивени са свих страна потврђивали су то; те је зато Командант армије наредио команданту Дунавске дивизије II. позива, која је дотле била у армијској резерви код села Бугаринова, да се одмах крене и дође позади Дунавске дивизије I. позива.

Командант I. армије Њ. В. Краљ Александар целога дана 10. октобра осматрао је ток битке на самоме бојишту и обишао у пратњи свога начелника штаба све дивизије, где је својим присуством подизао морал код војника и бадрио их да издрже у тешкој борби са непријатељем. Командант армије вратио се са бојишта у 20 часова вече у свој штаб у Хан Биљач, где су већ били сређени сви извештаји о непријатељу. На основи ових извештаја и личнога осматрања битке, Командант армије дошао је до закључка, да непријатељ није успео у своме нападу, да је при томе претрпео велике губитке и да је настао врло повољан моменат, да ми предузмемо контра-офанзиву; па је и наредио да I. армија предузме општи напад на непријатеља 11. октобра у 6 часова јутра и то овако:

Моравска дивизија I позива напада правцем на Куманово;

Дринска дивизија I позива напада правцем на Забрњак.

Дунавска дивизија I позива напада правцем на Зубавски рит;

Тимочка дивизија II позива следује са Моравском I. позива;

Дунавска дивизија II позива наступа на Младо Нагоричане;

Коњичка дивизија да се крене преко Кличевца у непријатељски бок и позадину.

Међутим и Турци су хтели овога дана продужити своју офанзиву и отпочели су ватрено дејство у 6 часова јутра са намером да доцније пређу у напад. Али наше храбре трупе предухитрише непријатеља и већ у 6 часова и 30 минута кренуше у енергичан напад на непријатеља са овим успехом:

Моравска дивизија потпомогнута 13. и 14. пешадијским пуком из армијске резерве успела је у своме нападу на непријатеља и у 13 часова избија на косу над самим Кумановом. Непријатељ пред њом одступио је преко Куманова у неред;

Дринска дивизија такође је успела у нападу и у 12 часова освојила је Забрњак. Турци пред њом беже у неред;

На фронту *Дунавске дивизије I. позива* непријатељ у 6 часова јутра отвара паклену ватру противу целог фронта ове храбре дивизије и потом енергично напада на IX. пешадијски пук, који успева да одбије све непријатељске нападе.

Непријатељ не успевши да разбије IX. пук баца се свом силином у напад противу центра и левога крила ове храбре дивизије са намером да ту задобије победу. Напади се понављају са нечувеном жестином и бруталношћу од стране Турака, тако, да борба почиње да се колеба у корист Турака. Непријатељ, без обзира на огромне губитке које му задаје наша војска, шаље своје трупе у напад са толико истрајности, да код Дунавске дивизије настаје колебање и попуштање. Борба је у својој највећој жестини, час ми успевамо, час Турци, и у једноме тешком моменту, када је непријатељ насрнуо на нас са свима својим резервама, наши су почели попуштати и настаје криза битке, криза целокупне наше војске и целог нашега народа.

Али у томе најтежем моменту по нас стиже у 11 часова пре подне на бојиште армијска резерва, Дунавска дивизија II. позива, и другопозивци весело улетеше у борбу у помоћ својој браћи првопозивцима и борба се поче окретати у нашу корист.

Командант I. армије Њ. В. Краљ Александар вешто се користи овим тренутком и наређује општи напад на целога битачноме фронту. Овај силан и енергичан напад наше храбре I. армије после крваве борбе успева и у 16 часова битка је добивена. Непријатељ је побеђен и на целога фронту одступа.

Командант I. армије одмах је издао заповест за гоњење непријатеља, који се хитно повлачио и то VI и VII корпус правцем на Скопље, а V корпус на Велес. У овој заповести наређено је да:

Моравска дивизија I. позива гони правцем Куманово — Скопље;

Дринска дивизија I. позива правцем између железничке пруге и Пчиње;

Дунавска дивизија I. позива правцем преко Градишта;
Коњичка дивизија правцем Кличевац—Пезово;

Дунавска дивизија II. позива за Дунавском дивизијом I. позива и

Тимочка дивизија II. позива са армијском артиљеријом за Моравском дивизијом I. позива.

Резултат овога покрета наше славне I. армије био је њад Скопља.

Да су Турци успели да изведу свој план битке, они би постигли огромне и решавајуће резултате, јер би после успешне победе над Србима код Куманова упутили један део своје снаге да нас гони, а главном снагом упутили би се у дејство правцем Скопље—Крива Паланка—Софија. Јасно је у каквом би се положају нашла бугарска војска на правцу Једрене—Цариград, да смо ми били побеђени на Куманову. Продирање Турске војске ка Софији, ка бугарској престоници, у срце Бугарске и у њену најширу позадину, позитивно би довело до катастрофе Бугарске, а Турци би били несумњиво победиоци у овом рату. Али нашом победом код Куманова потучена је главна турска армија и на тај начин било је савезницима омогућено даље вођење рата и тиме је била обезбеђена сигурност даљих операција, као и победа савезничких војска на осталим војиштима балканскога ратишта.

Наша победа на Куманову створила је била Бугарима могућност да продуже офанзиву ка Цариграду, јер да је српска војска била побеђена код Куманова, Бугари би се морали одрећи офанзиве ка Цариграду и прећи у дефанзиву, у циљу одбране своје земље и престонице. Ну питање је, да ли би они у овом случају могли успешно извршити овај задатак противу победоносне турске војске; противу груписане турске вардарске и тракијске армије, које би наступиле концентрично преко Тустендила и Пловдива ка Софији. Положај бугарске војске био би врло критичан и готово безизлазан, тако да би катастрофа вероватно била неизбежна. Зато је победа I. српске армије на Куманову најважнији догађај у Балканскоме рату, јер је ова победа спасла савезнике од сигурне пропасти, а Турцима донела пораз. Да није било Куманова, сигурно је да не би било ни Лиле Бургаса, ни Чорлуа, као ни ослобођења Балканаца, већ би Турци дубоко продрли у Бугарску и савезницима диктирали мир, какав би они желели. Победом на Куманову српска војска је остварила идеју ослобођења целог Балкана, па зато Ср-

бији и припада највећа заслуга, јер је постигла највеће резултате у овом рату.

Кумановска бијка је најважнији историјски догађај нашега доба.

Цео наш народ има да буде благодаран за ову победу Високоме Команданту славне I. армије Њ. В. Краљу Александру, свима онима који падоше на бојишту за част, славу и величину свога Краља и своје Отаџбине и свима старешинама и војницима храбре I. армије, који су учествовали у овој битци.

Нека је слава палим јунацима на Куманову!

Нека живи узвишени Командант I. армије, ондашњи Наследник Престола Србије, а данас Краљ Срба, Хрвата и Словенаца Њ. В. Краљ Александар;

Нека је хвала свима учесницима, великим и малим, знаним и незнаним, у овој славној и великој битци.

Пет. Пешић,
ђенерал.

На Једном Јан
6/1 1923
Мит

Пет. Пешић

КАКО ЈЕ ДОШЛО ДО БИТКЕ КОД КУМАНОВА

10. и 11. октобра 1912 године

(Стратегијска генеза Кумановске битке)

— Са једном картом у Прилогу I —

Пре десет година, десетог и једанаестог октобра 1912. године код Куманова је бивена велика и судбоносна битка између I српске армије и турске Вардарске армије. Ова битка завршена победом српскога оружја имала је судбоносне последице по исход првог Балканског рата, најпре и непосредно на западном делу Балканског ратишта а посредно и на цело ово ратиште.

Задобивена у самоме почетку рата Кумановска битка дала је целоме рату Србије са Турском светао победни ореол. Ова је победа од особито високог моралног значаја за српски народ, јер је на Куманову, у октобру 1912. год., најзад остварена заветна мисао толиких поколења Срба: „осветити Косово“. На Куманову 1912. год. освећено је Косово из 1389. године.

Оно чиме је Кумановска битка, као плод Стратегије, од особитог интереса, то је питање: *Како је дошло до битке*, јер ју Срби тамо нису очекивали. Да се ово објасни потребно је изнети предисторију Кумановске битке, потребно је показати замисли — идеје — водиље српског и турског највишег командовања из тога доба, њихов узајамни однос.

Операцијска идеја Српске Врховне Команде и марш-маневар трију српских армија.

Тежиште почетног операцијског плана Српске Врховне Команде у рату 1912. године лежало је у замисли: да ће се главна снага турске војске, која је одређена да оперише против Срба, највероватније наћи на Овчем Пољу, на коме ће се и тући пресудна битка.

Да се ова битка туче са максимумом шанса на успех, Српска Врховна Команда поставила је себи за циљ: да све три своје армије: I, II и III доведе и сједини на Овчем Пољу и у сливу Вардара.

Како је стратегијским развојем српске војске почетни операциски фронт трију српских армија у односу на претпостављено место главне непријатељске снаге — Овче Поље постављен косо — знатно удаљен својим десним крилом (III армија), то је прорачун наступања трију армија, марш-маневар, за битку на Овчем Пољу требао да обезбеди истовремену концентрацију армија за битку као и њихово међусобно потпомагање у савлађивању непријатељског отпора у току извршавања марш-маневра. Овај прорачун и даје стварну унутрашњу вредност операцији ако се њиме што више предвиђа те се елементу случајности оставља најмањи утицај.

За наступање у Турску, у правцу куда се имала тући пресудна битка, српске армије биле су овако развијене на граничном фронту: 1) на главном операциском правцу — Моравско-вардарском, I армија, око 126.000 људи; 2) на помоћним правцима, а) Криворечком—Брегалничком — II армија око 60.000 људи (српска Тимочка I и бугарска Рилска дивизија) и б) III армија — 63.000 људи на Косовском операциском правцу.

Задатци сваке поједине од ових армија, као и целина оперативне замисли Српске Врховне Команде, виде се из директива које су издате овим армијама.

I. Директива Пов. Ђ.О бр. 120 од 22. септембра II. армији:

„Друга армија, која ће у своме саставу имати Тимочку дивизију I позива и једну бугарску Рилску дивизију, и бити под Вашом командом, имаће у нашем рату са Турцима, да, ослањајући се на Ђустендил као базисну тачку, оперише у бок и позадину турске војске, која би се налазила на просторији између Велеса, Кара Дага Скопског, наше јужне и бугарске ј. з. границе и Штипа и да тиме потпомаже операције наше I армије, која ће наступати од Врање преко Куманова и Скопља на Велес.

На овој просторији турској војсци могу да служе као ослонци за дефанзиву или офанзиву ови положаји, у главном:

а) Рујански положај, затвара међупростор између реке Моравице и Пчиње.

б) Овче Поље је вододелница између реке Криве и Брегалнице, наслања се десним крилом на Дренак—Султан Тепе и Осогово, а левим на Пчињу и Вардар.

в) Штипски положај, на левој обали Брегалнице, наслања се десним крилом на планину Пљачкавицу а левим на висове између Штипа и Велеса. Саставни су део Штипског положаја положаји: Бања Чука код Караца Хана.

Најважнији је Штипски положај; он ће вероватно послужити за концентрацију свих турских снага, које оперишу против Срба, док ће на Рујанском положају и на Овчем Пољу, вероватно бити само делови који ће имати да задржавају I српску армију.

Када I армија буде нападала указане положаје под 1. и 2. II ће армија помагати нападом на непријатељски бок на овај начин:

1) При нападу Рујанског положаја, упутити Тимочку дивизију I позива ка Куманову и пресећи одступницу Турцима са Рујанског положаја или задржати код Куманова турске трупе, које иду на појачање трупама на Рујанском положају.

2) При нападу I армије на положаје на Овчем Пољу, тимочка ће дивизија наступати преко Криве Паланке Кратову а против десног крила Овче-пољског положаја, нападајући је с бока у исто време, када I армија буде нападала с фронта.

У оба случаја, тј. при нападу Рујанског и при нападу на Овче-пољски положај, II ће армија упутити један пешадиски пук са брдском артиљеријом на Цар-Врх (Султан-тепе) да би се, у првом случају, наступајући гребеном од Цар-Врха Кривој Паланци убрзао пад ове, а у другом случају, у циљу напада на бок турске војске на Овчем Пољу, секући у исто време одступницу турским трупама од Криве Паланке Кратову.

3) При наступању против Штипског положаја Тимочка ће дивизија наступати од Кратова—Кочанима против десног бока и позадине Штипског положаја, Бугари ће (Рилска дивизија) у исто време са Србима напасти Штипски положај правцем од Царевог Села на Кочане, а напред споменути српски пешадиски пук са брдском артиљеријом држаће везу између Тимочке и Рилске дивизије, наступајући од Цар-Врха преко Стришке—Новог Села и Речана—Кочанима.

Главни је задатак II. армије помагање I. армији и напад на турске положаје у бок, и то онда кад их I. армија буде нападала с фронта.

Потребно је стално одржавање везе са I. армијом и извештавати о нахођењу делова II. армије“.

II. Директива Ђ. О. бр. 453 од 30. септембра 1912. год.
III. армији:

„Врховни Командант, Њ. В. Краљ, отпутоваће 5. идућег месеца са својим штабом у Ниш и узети команду над војском.

Ускоро за тим огласиће се рат Турској и наша војска отпочеће офанзиву.

Трупе Ваше армије треба, дакле, одмах по доласку на одређену им концентрацијску просторију, да се спреме за офанзиву. Задње да се прикупе више предњима; све коморе да се попуне оним што им припада, а сви борци да добију на руке припадајуће им оброке.

Као што вам је већ познато, Ваша армија оперисаће противу Приштине, и то: Моравска бригада I. позива и Дринска дивизија II. позива правцем од Медвеђе; а Шумадска дивизија I. позива и Моравска дивизија II. позива правцем од Преполца и Мердара. За успех је врло важна ствар, да се обе ове групе у исто време појаве пред Приштином и да заједничку борбу истога дана бију. Према томе треба да уделите и њихово наступање.

Дан и час кад ћете отпочети наступање, наредиће се у своје време.

По досадашњим извештајима врло је вероватно, да ћете имати противу себе само слабија одељења турске војске и гомиле Арнаута. Вероватно је да ће погранични Арнаути бити за сада мирни а доцније њладаће се према приликама. Буде ли успеха на нашој страни — биће неутрални и обратно.

За наш даљи рад врло је значајно да их имамо за себе и да их стога треба штедети и сматрати као пријатеље, докле то буду својим владањем заслуживали.

У Качанику и окомцима Карадага Скопског налазе се слабија одељења редовне војске, која чувају планинске путеве што воде преко Скопског Карадага у Скопље. Неке арнаутске гомиле налазе се код Доморовица и чувају (бране) Кончулски теснац.

Кад будете заузели Приштину, онда ћете одмах у њој организовати војно-друмску станицу и месну војну команду, и наредити, да се храна и фураж и све потребе без разлике за Вашу армију, реквизицијом са давањем признаница, набаве и смештају у магацине. Моравску дивизију II. позива, за први мах, оставићете у Приштини, као посаду и наредити јој, да се одмах утврђује и изашље одреде ка Призрену и Феризовићу ради сигурности. Одмах затим позваћете у Приштину на службу и трупе III. позива II. пуковског округа, које буду заостале у Куршумлији. Приштина има да снабдева храном и фуражи све трупе подручне Вам армије, те је тако као станицу и организовати.

Осим Моравске дивизије II. позива, која за први мах остаје у Приштини, све остале Ваше трупе имају, без задржавања, да продуже наступање ка Скопљу и да се што

пре примакну I. армији, која ће оперисати Моравом и Моравицом ка Скопљу, те да са њом заједничку битку бију.

У име овога поведите: Моравску бригаду и за њом Шумадиску дивизију I. позива а пред њима коњицу, путем преко Гиљана на Куманово. Један део коњице истурите на Доморовце да сазна да ли се и колике непријатељске трупе налазе код Кончула и Доморовца, а остале к Прешеву да дођу у везу са трупама I. армије и сазнаду, да ли се на Рујну налазе какве непријатељске трупе. Ако будете од коњице сазнали да се непријатељске трупе налазе на Рујну, онда наступајте на Прешево и нападните их из позадине; у противном случају продужите наступање на Куманово. **У Прешево, односно Куманово, имате да стигнете најдаље трећег дана марша, рачунајући од Приштине.**

Врло је вероватно да ће Турци имати нешто трупа на планинском путу, који води преко Карадага у Скопље. Моравску бригаду имате да употребите на то, да Вам за време маршевања на Прешево, односно Куманово, осигура бок противу њих. Према томе, Моравска бригада, чим доспе на село Цами Карадаг и Ријеку, има даље да наступа планинским путем преко Карадага, да сузбије тамошње непријатељске трупе и појави се над Скопљем, те да заједно са осталим нашим трупама нападне Скопље са своје стране.

Дринску дивизију II. позива упутиће из Приштине преко Феризовића и Качаника на Скопље. По садашњим извештајима Качаник брани једно одељење турске редовне војске. Дринска дивизија лакше ће Качаник заузети ако један одред упути од села Белградца преко Веле Главе и Киковца на Ђорђијев Дол.

Све ово, што је сада изложено, има да Вам служи као директива по којој ћете се у раду Вашем управљати. Директива је основана на подацима о непријатељу какви се имају, и по томе ће вредети само у оном случају ако се подаци покажу у току Вашег рада као тачни. У противном случају радићете према приликама, *не губећи никако из вида главни Ваш задатак*, који се састоји у томе, **да се што пре примакнете I армији и са њом кооперишете противу Скопља, иако, да тамо бијете битку истога дана заједно.**

Обратите пажњу на телеграфску везу, која ће Вас одржавати у вези са Врховним штабом. По преласку границе треба да је осигурате противу Арнаута јаким стражама из трупа III позива.

Ставља Вам се под команду командант пограничне трупе г. мајор Марјановић, који ће се налазити код Вас у штабу и дати Вам обавештења о раду његових чета.

О пријему овога акта известите ме депешом у Ниш.“
 III. Директива Врхонне Команде Пов. бр. 34 од 7. октобра I. армији:

„По добивеним вестима главна турска војска, коју ћемо имати пред собом, концентрише се у околини Скопља, Овчег Поља и Велеса. Њена предња одељења на тој страни држе: Егри Паланку, Страцин и Рујан.

Наређујем: да I армија наступа у 6 часова 8. октобра правцем на Куманово на линију: Табановац—Четирци—Нагоричани и тамо се задржи и чека даљу заповест. По доласку упутити извиднице на линију: Страцин—Кратово—Овче Поље—Скопље.

Другој армији наређено је да истог дана наступа преко Егри Паланке, Страцина на Кратово, где да чека на даљу заповест и ступи у везу са Вашом армијом.

Једну појачу побочницу са брдском артиљеријом упутите преко Прешева да држи пут за Гиљане. Кончулски теснац држите до доласка трупа из Гиљана.

Штаб армије да се премести у Ристовац. Штаб Врховне Команде одлази сутра у Врању на становање“.

4) На основу ове директиве, Командант I армије издао је у Врањској Бањи, 7. октобра у 9 часова по подне заповест Обр. 61:

„По добивеним вестима главна турска војска, коју ћемо имати пред собом, концентрише се у околини Скопља—Овчег Поља—и Велеса. Њена предња одељења држе Егри Паланку, Страцин и Рујан.

Наша II армија наступа преко Егри Паланке и Страцина ка Кратову. Наша III армија наступа преко Косова ка Приштини а по том једним својим делом преко Гиљана ка Куманову. Ибарска војска наступа ка Новом Пазару и Митровици а Јаворска бригада ка Сјеници и Новој Вароши.

С армијом предузећу наступање 8. овог месеца, у 6 часова јутра, правцем ка Куманову на линију Табановце—Четирце—Нагоричане, потискујући испред себе непријатељске делове на које армија буде наишла.

Н а р е ђ у ј е м:

1) Коњичка дивизија кретаће се преко Топлаца, Купиница, Рајстовца, Крушевице, Лукарца, Стојковца, Никуљана, Клечовца, Пезова ка Павлешенцу. Фронт извиђања са западне стране на простору између источног подножја Скопске Црне Горе ка Скопљу, а са источне стране до линије: Русце, Думбаја, манастир Св. Димитрије, Каваклија, Кратово, Плешинце ка Штипу.

Старати се, да се добије веза са коњицом наше II и III армије.

Наступати до једног дана марша пред армијом, пошто Моравска, Дринска и Дунавска дивизија I позива сузбију непријатеља и отворе јој пут ка Куманову и Овчем Пољу.

На случај наилаaska на јачи отпор од стране непријатеља на означеном јој наступном правцу, скренути у правцу непријатељског десног крила и бока.

Извештаје ми трајно и брзо слати о јачини, месту и раду непријатељске знатније снаге. Известити ме одмах о добијеној вези са нашом II и III армијом.

2) *Моравска дивизија I позива*, под чију команду стављам брдску батерију, кретаће се правцем преко Бујановца, Самољице, Големог Дола, Карабичана (турско) до Табановца — Четирце упућујући један пешадијски пук са брдском батеријом од Бујановца преко Несалца, Прешева, на Ваксинце десном обалом Бањске, односно Коњарске реке.

Граница извиђања и обезбеђења између ње и Дринске дивизије I позива, средокраће путова којима наступају.

Постарати се за добитак и одржавање везе са нашом III армијом.

Своју трупну и колонску комору ешалонирати на свом наступном правцу тако, да позадина дивизије буде преко Бујановца, Краљеве Куће, Вртогоша, Стропског, Содерца, Врање, Дреновца, Големог Села, Мирошевца ка Лесковцу. Кретање и ешалонирање коморе регулисати, по мери наступања дивизије, споразумно са командантом Тимочке дивизије II поз., да би се избегло нагомилавање и неред.

3. *Дринска дивизија I позива* кретаће се преко Лукарца, Стојковца, Бугариња на Никуљански вис.

Граница извиђања и обезбеђења између суседних дивизија десно и лево: средокраћа путева којима се крећу.

Своју трупну и колонску комору ешалонирати на својем наступном правцу тако, да позадина дивизије буде преко Рајстовца, Ратаја, Нерадовца, Врање, Ранутовца и Прибоја. Одговарајући степен колонске коморе на заједничком делу пута биће и кретаће се пред одговарајућим степенима колонске коморе Дунавске див. II позива и Коњичке дивизије, да би се избегло нагомилавање и неред.

4) *Дунавска дивизија II позива* кретаће се правцем преко Буштрање, Буњаре, Бараљевца, Манастира Св. Прохора, Челопека, Добросељана на Нагоричане.

Граница извиђања и обезбеђења између ње и Дринске дивизије I позива средокраћа путева којима обе маршују.

Постарати се за благовремено добијање и одржавање везе са нашом II. армијом, као и са нашим комитским четама и усташима на Козјаку.

Своју трупну и колонску комору ешалонирати на свом наступном правцу тако, да позадина дивизије буде преко Жапско, Александровац, Поплац, Превалац, Грамађе. Кретање даље и ешалонирање коморе регулисати по мери наступања дивизије.

5) *Тимочка дивизија II. позива* кретаће се позади Моравске дивизије I. позива, иза њеног борбеног дела I. степена колонске коморе, тако, да се са својим челом заустави у висини села Чардак.

Са једним својим пуком, пола ескадрона коњице и једном батеријом заузети Кончулски теснац и држати га до доласка трупа III. армије из Гиљана, а затим ући у састав своје дивизије.

Своју трупну и колонску комору ешалонирати на свом наступном правцу тако, да на заједничком делу пута са Моравском дивизијом I. позива до Врање одговарајући степени буду позади одговарајућих степена комора Моравске дивизије I. позива. Даље кретање и ешалонирање коморе у напред регулисати по мери наступања дивизије, тако, да одговарајући степени буду позади одговарајућих степена колонске коморе Моравске дивизије I. позива и у споразуму са командантом исте дивизије, да би се избегло нагомилавање и неред.

6) *Дунавска дивизија II. позива* кретаће се позади Дринске дивизије I. позива иза њеног борбеног дела I. степена колонске коморе, тако, да се са челом заустави код села Бугариња.

Своју трупну и колонску комору ешалонирати на свом наступном правцу тако, да одговарајући степени буду позади одговарајућих степена коморе Дринске дивизије I. позива и у споразуму са командантом исте дивизије, да би се избегло нагомилавање и неред.

7) *Хаубички дивизион* наступаће на зачељу Дринске дивизије I. позива, пред њеним борбеним делом I. степена колонске коморе.

8) *Градски артиљеријски њук* са рефлекторским одељењем наступаће позади Тимочке дивизије II. позива, иза њеног борбеног дела I. степена колонске коморе.

9) *Телеграфско одељење* налазиће се при армијском штабу и потпомоћи ће везу дивизија са армијским штабом, у колико то буде потребно.

10) О местима преноћишта дивизијских штабова, као и о местима појединих степена колонске коморе јављати ми благовремено.

11) Одржавати тесну везу и везу са армијским штабом трајно.

12) Армијски штаб биће у жељезничкој станици Жбевце.“

*

Из ових цитираних директива и заповести, којима су кренуте I., II. и III. армија преко границе у циљу судара са турском главном снагом јасно се види:

1) Да Српска Врховна Команда тражи битку на Овчем Пољу ценећи за главни одсек на коме ће Турци дочекати — Штипски положај (директива II. армији).

2) Крајње лево крило турског распореда замишља се код Скопља, коме се кроз Качаник упућује десна колона III. армије — једна (Дринска II) дивизија. Код Куманова се не претпоставља ништа.

3) Држећи у центру најјачу, I. армију, Српска Врховна Команда довољном снагом ове армије поглавито и тежи да обезбеди изгледе на успех у битци до доласка крилних II. и III. армије. *Ова мера показала се пошћуно оправданом и најпоузданијом у извршењу марш-маневра трију армија.*

4) Марш маневар II. армије њеном деснокрилном — Тимочком — дивизијом треба да садејствује I. армији нападом у десни непријатељски бок и позадину и то у сва три случаја, у којима би се I армија у њеном наступању могла упустити у борбе: на Рујну, на Овчем Пољу или код Штипског положаја. У сваком случају због блиског суседства Тимоцке дивизије I. позива, I. армија може рачунати на садејство десног крила II. армије.

5) Марш-маневар III. армије, како због сложеног задатка ове армије тако и због другог њеног маневарског правца, преко Косова — и тешкога земљишта (најпре пограничне планине а по том Скопска Црна Гора) могао би обећавати благовремени прилаз ове армије I-ој армији, за пресудну битку — само у случају када би се добило у времену толико: да I и II. армија не дођу у судар док III. армија не изврши захођење преко Косова и не избије у простор Прешево—Скопље.

За поуздано садејство III. армије за битку у сливу Вардара — услов је: споро (или касније) наступање I. и II. армије и брзо (или раније) наступање III. армије.

6) Намеравани марш-маневар свих трију армија код тако рећи једновременог почетка (III армија 6., I армија 7. а II армија 8. октобра, али у главном, све три армије отпочеле су

одсудно наступање 7. октобра), био је уопште сложен. У свакоме случају, I и II армија — $\frac{6}{10}$ снаге српске војске — могле су поуздано тући, заједно, битку. За прилаз III армије требало је више времена, које се могло поуздано добити само пасивним држањем непријатељске главне снаге.

У најгорем случају, дакле, за пресудну битку на главном операцијском правцу — Српска Врховна Команда могла је рачунати на удружену I и II армију, 6 пешадијских са I коњичком дивизијом и са тешком армијском артиљеријом I армије.

7) Српска Врховна команда није задржала себи никакву стратегијску резерву, у дубини распореда, нити је имала свој орган извиђања, јер је целокупна команда била потчињена армијама.

8) Пустивши све три армије преко границе (као што се из заповести О.бр. 61. види), Врховна команда требала је да сачека развој догађаја код армија па да по њиховом развоју интервенише код појединих армија, поглавито код II и III.

9) Налазећи се у Врањи, позади и у близини I армије, Врховна Команда, желећи да створи времена за долазак III армији, — директивом бр. 34, одређује I армији гранични марш од 40 км. свега, заустављајући је северно од Куманова, код ове важне комуникационе раскрснице — на капији Овчег Поља и долине Вардара. Врховна команда задржава себи, на тај начин, право непосредног утицања на рад најјаче I армије.

Прва, пак, армија савлађујући 6. октобра турске предње делове на граничној линији, продужила је 7. октобра напад на турске прихватне трупе, на Рујну (Старцу) и западно од овога, па, пошто је одбацила ове заштитне трупе VII турског корпуса, — предузима 8. октобра наступање у дубоком распореду — две дивизије по 1. путу — по три напоредна пута по земљишту доста тегобном за кретање свих 6 дивизија ове армије. За ову армију важно је било да што пре избије Куманову, где теренске прилике постају угодније за кретање и борбене радове овакве масе какву је представљала I армија. Од границе па све до силаска Куманову армија је била стешњена између високих планина Скопске Црне Горе и Козјака, упућена још својим центром и левим крилом гребеном планине Рујна.

Извршујући наређење Врховне команде I армија зауставља се 8. октобра северно и с. источно од Куманова. 9. октобра дивизије I армије довршавају кратке покрете у циљу потпуног заузимања наређеног распореда. Нарочито код Дунавске дивизије I позива врши се овог дана кратак покрет

са 9. и 18. пеш пуком у циљу заузимања погодног теренског одсека на самоме друму Куманово—Густендил и на одсеку који је у топографском погледу давао могућност брисања предтерена.

Цео дан 9. октобра дивизије I линије I армије употребљују на размештање и утврђивање предње линије, што је извршено непотпуно за какву озбиљну одбранбену акцију.

О непријатељу овога дана дивизије I линије знају врло мало, управо — ништа.

Моравска дивизија I позива стојала је на фронту од Ваксинске планине па до Четирачког виса, пред Кумановом, дакле, на целих 8 км. од утврђеног распореда VII турског корпуса — међутим о снази и распореду Турака целог овог дана није било иоле поузданих података.

Дринска дивизија I позива стајала је на високом гребену Карабичанском, са кога је иначе велика прегледност у правцу Куманова, но ни ова дивизија у току 9. октобра није могла добити податке о близини масе Турака.

Дунавска дивизија I позива са својим коњичким пуком имала је већ 8 октобра судар са једном турском колоном — око 1—2 батаљона, на путу Страцин—Куманово, око Младог Нагоричана; Непријатељска колона успела је да оде у Куманово, то су били делови VII корпуса, који су се повлачили са Страцина и од села Војника у састав својих виших команди код Куманова (VII корпус).

Иначе Дунавска дивизија размештајући се код Младог Нагоричана није у току 9. октобра имала никаквих података о близини озбиљне непријатељске снаге према себи.

9-ог октобра у вече Дунавска дивизија I позива заноћила је између Младог и Старог Нагоричана, са десним крилом предстраже на левој обали Сајтиног потока а са левим крилом на вису Орловцу, на левој обали Пчиње.

Испред све три дивизије I линије, у току 9. октобра није вршено коњичко извиђање. За даљно извиђање очекивало се да се коњичка дивизија 10. октобра развије из фронта пешадијских дивизија и да она отпочне извиђање на даљини до 1. марша. Коњичка је дивизија овога дана тек стигла у распоред Дунавске дивизије I позива и заноћила је близу Старог Нагоричана, под заштитом предстража Дунавске дивизије I позива.

Дивизије II линије заноћиле су: Тимочка II позива око села Мамалара а Дунавска II поз. код села Бугариња, на 6—8 км. позади дивизија I линије, не знајући ништа о непријатељу и очекујући наређење за даљи рад.

Веза између дивизија била је помоћу ордонанаса; телефонска веза није била постављена.

Штаб I армије 9. октобра заноћио је у Жбевцу, — на 25—35 км. далеко од дивизија, веза штаба са дивизијама одржавана је помоћу ордонанаса — споро. О непријатељу није се ништа позитивно знало.

Када је пала ноћ 9. октобра наша I армија заузимала је распоред, који пре одговара застанку армије него приправном распореду за догађаје, какви се развише 10-ог и потоњег дана.

II

Турски операцијски план и марш-маневар турске Вардарске армије.

Док се српска војска концентрисала на граници и постепено развијала по армијама и одредима, па по том продрла преко границе и 6. октобра отпочела наступање од тромеђе па до Рашке, за ово време на турској страни развијали су се догађаји у сусрет наступању и тежњама највишег српског командовања.

Под утицањем барона Колмара Фон дер Голца, инструктора и реорганизатора турске војске, на случај рата Турске са балканским краљевинама, положај турске војске у Маћедонији, на случај да непријатељи Турске задобију иницијативу, био би још неповољнији но што би био случај у Тракији.

Ради одлучивања по овоме питању Ф. д. Голц је дошао до закључка: да турска војска у Маћедонији треба да се концентрише знатно повучена од границе. Избор је пао на околину Штипа, код кога се стичу непријатељски операцијски правци од Ђустендила, Врање и из Санџака. Код Штипа је требало подићи један утврђени логор типа пољске фортификације, на овај логор требала је да се наслони концентracија турске војске. Али ово није извршено.

Фон дер Голц, у своме делу *Der jungen Türkei Niederlage* (од 1913. год.) не уме поуздано да објасни факт зашто су Турци у рату 1912. године променили свој основни операцијски план како у Тракији тако и у Маћедонији и обема армијама предузели офанзиву, тако, да је Вардарска армија, и не завршивши претходну концентрацију код Штипа, предузела наступање ка Куманову. Он претпоставља и политички утицај на стратегију: да се што пре дође до победе ради умирења духова у земљи. Сем тога, Ф. д. Голц наводи да су Турци тога времена били склони стратегиском дилетантизму, из кога је и могло понићи подцењивање српске и бугарске снаге и спо-

способности од стране тадашњег турског генералисимуса и министра војног Назим Паше, човека више ритерског него савременог војсковођског менталитета.

По Ф. д. Голцу, турске највише вође, изгледа, сваки за себе имао је и своје специјално мишљење о моћи Турске и њених непријатеља и сваки од њих имао је и свој ратни план. Претходник Назим паше, Шефкет паша, на пример, чврсто је стајао за дефанзивни план, у почетку рата. Наводећи ово, Ф. д. Голц констатује, код Турака, стратегиски дилетантизам, заснован на дугогодишњем мирнодопском теорисању и удаљености турских ђенералштабних фактора од практичног живота војске. Турски ђенералштабни официри, у маси, желели су да копирају Наполеона, без обзира на ситуацију, дакле по форми: свак је хтео да буде Наполеон. Прављење ратних операциских планова било је задовољство, нарочито, млађих турских официра:

Код оваквог менталитета турскога вођства тога времена разумљив је и прелом у основном операциском плану 1912. године.

За развој идеја турске Врховне команде и за начин њиховог извођења, што је, обоје, резултовало покретом неконцентрисане Вардарске армије у сусрет Србима, — карактеристичне су ове директиве и заповести:¹

1) Директива команданта Западне турске армије, Али Риза паше турској Вардарској армији (Зеки паши)

(досиљављена 7. турском корпусу (Феџи паши)

„Велес 3/4. октобра 1912. г.

1) Како су од јуче званично прекинути односи са Бугарском и са Србијом, то је, у име Бога, *дејешом вице ђенералисимуса од 3. овог мес., наређена офанзива.*

2) Према извештајима, који су до сада примљени, бугарска се војска налази према Једрену. Главна снага српске војске сасређена је код Врање. Како је Црна Гора већ објавила рат, њена је офанзива у правцу Гусиња одбивена и од Колашина је заустављена; мада су Црногорци заузели место Тузи, близу Скадра, тамо је послато довољно трупа за појачање посаде Скадра.

3. Самостјални Сјрумски корпус одмах ће предузети наступање у правцу ка Џумај Бали, прећи ће границу и заузеће висове код Кочержева, држећи везу са Вардарском армијом и штитиће теснац Кресну.

¹ Податци турског ђенералштабног мајора, Али Хаирија, на служби (у 1911. г.) у штабу 7. корпуса.

Одред који оперише код Руйчуса одмах ће прећи границу и одмах предузеће мере против четничких банди.

4. Вардарска армија има задатак: да заустави непријатељско наступање на Царево Село; да непријатеља, по могућности, разбије и да на линији Берекеџли (Овче Поље)—Куманово заузме такав положај да онемогући наступање српске и бугарске војске на Куманово.

Врло је важно, да се одржава веза са Струмским корпусом а тако исто да се одрже Скопље и Штип.

Препоручује се да Приштински одред пређе границу.

5. Армиски штаб Западне армије налази се у Солуну.

Директива команданта Западне армије доставља Вам се дословно. Седми корпус послаће препис ове директиве коњичкој дивизији.

Командант Вардарске армије
дивизијски ђенерал,

Зеки.“

Из ове директиве види се:

1) Да је турска Врховна команда још 3. октобра наредила да Вардарска армија предузме наступање у правцу српске и бугарске границе са задатком: да непријатеља разбије и онемогући наступање српске и бугарске војске на Куманово; у овоме, Скопље и Штип служе као ослонци.

Турци, као што се види придају Куманову знатну географско-стратегијску вредност и постављају за циљ целој Вардарској армији да не допусти непријатељу да заузме Куманово.

2. Исто тако и Приштински одред, са Косова треба да изврши напад преко наше границе, — ово свакако у циљу грожења десноме боку и позадини I српске армије.

Приштински одред требао је, по очекивању Назим Паше, исто као и Крџалиски одред против главне бугарске снаге, да својим наступањем дадне особите резултате.

3) О главној снази српске војске, I армији, Турци су поуздано знали да је код Врање.

Када се зна да су делови турског 5. и 6. корпуса 4. октобра били још непотпуно мобилисани и тек на маршу од Солуна и Битоља ка Велесу — и да је 7. корпус био још у мобилизацији са деловима код Скопља, Куманова и Гиљана, — онда поменута директива јасно илуструје пренагљеност намере и рескираност плана: да се, не сачекавши завршетак концентрације у зони повученој и обезбеђеној, цела армија баци у напред, при чему цео 6 корпус (17. низамска и Би-

тољска редифска дивизија) прави усиљене маршеве у току пет дана, да код Куманова стигне са врло замореном и бројно ослабљеном пешадијом.

II) Армијска заповест бр. 6.

Вардарској армији

1328

Велес 7-X-1912. г.

1) Непријатељ наступа од Чарове, Султан-Тепеа, Паланке и Врање.

2) Вардарска ће армија задржати насљубање непријатеља од Царевог Села и Султан-Тепеа и насљубање у најадном порејку прошив непријатеља, који насљуба од Паланке и од Врање.

3) Коњичка дивизија продужава извиђање у духу наређења, које јој је раније издато и заклања операције од непријатељских трупа, које могу наступати долином Пчиње.

4) 5. Корпус држаће се двома дивизијама против непријатеља, који наступа од Царевог Села, Султан Тепеа и Кратова, штитећи позадину и десни бок армије и остављајући 1 пук у Штипу.

13 низамска и Штипска комбинована дивизија наступају једним путем: Штип—Берекетли—Повлашенце—Градиште; 13. дивизија стићи ће 8. октобра челом код Градишта.

6. корпус наступаће путем: Берекетли—Малина—Орашје, и 8. октобра стиже челом код Живиње.

7. корпус уложиће сву снагу у одбрани код Куманова против непријатељских колона, које наступају од Врање и од Паланке.

5) Штаб армије биће у Велесу.

Командант Вардарске армије

Зеки паша,

дивизијски генерал.

Из ове армијске заповести види се груписање Вардарске армије по њеним деловима као и посебни задаци ових делова:

1) Вардарску армију чине: 5 корпус, командант Кара Саид паша, (13 и 15 низамска и Штипска редифска — комбинована — дивизија); 6 корпус (16 низамска дивизија која је стављена под команду Кара Саидову и 17 низамска са Битољском редифском дивизијом) под командом Цавида паше; 7 корпус, под командом Феји паше (19 низамска и Скопљанска редиф-

ска дивизија); коњичка дивизија Фаик паше, придата 7 корпусу. Свега дакле 3 корпуса са 5 низамских и 3 редифске пешадијске дивизије и једном коњичком дивизијом. *Бројна јачина целе ове армије — око 68.000 људи.*

2) Источна група Вардарске армије: 15. и 16. низамске дивизије образују пасивно, дефанзивно, крило армије које има задатак да заштићује десни бок и позадину армије против наступања српско-бугарских трупа (II армије) у брегалничкој долини и Овчем Пољу од Царева Села, Цар-Врха (Султан-Тепеа) и Кратова. Ове две турске дивизије групишу се у простору Кочане—Соколарци, поглавито за заштиту брегалничког операцијског правца и за осматрање према Осоговској Планини и Кратову.

3) Западна група Вардарске армије — 5, 6 и 7 корпус — 3 низамске и 3 редифске пешадиске дивизије, са коњичком дивизијом. Свега око 50.000 људи са 150 топова сасрећује се код Куманова форсираним маршевима под заштитом 7 корпуса у циљу извршења главног дела задатка, који је постављен армији: да непријатеља нападне код Куманова у његовом наступању од Врање и од Паланке.

4) Из свега овога јасно је: а) да је снага целе Вардарске армије била према задатцима њеним — недовољна. Ово је резултат недовољно јаког бројног стања турских јединица, уопште, због неуспешне мобилизације која је изведена на најбржу руку, без довољног кадровског људства и са обвезницима из Македоније, од којих је велики број хришћана потпуно непоузданих и неизвежбаних.

б) Задатак је тако слабе и неспремне Вардарске армије сложен и тежак: комбинација одбране са нападом на фронту 80 км. и то, одлучна се акција изводи на спољашњем, даљем, правцу, што захтева усиљене маршове 5. а нарочито 6. корпуса, од чега страда жива снага — трупе, које преморене ступају у битку.

в) Цео марш-маневар 5. и 6. корпуса — подилазак Куманову — заштићује 7 корпус на недовољно утврђеном положају код Куманова, са истуреним деловима према Врањи и на Страцину; ови делови су тако слаби да могу послужити само као одељења за држање додира са непријатељем и за осматрање а не као одреди способни да запрече наступање делова I и II армије, стога ови делови озбиљно и не задржавају I српску армију 6. и 7. октобра у борбама на граници и на линији Рујан—с. Трновац.

III) Корпусна заповест бр. 7.(7 *турском корпусу*)Стара касарна, северно од Куманова,

9-X, 15 часова 15 мин.

1) Неколико непријатељских маршевих колона опажено је на правцима: Ваксинце, Табановце, Карабичан и Четирци.

2) 5. и 6. корпус доспели су данас са својим челима код Орашца (14 км. ј. и. од Куманова) и код Мургаша (8 км. и. од Орашца).

3) Према овоме јасно је да непријатељ намерава напад на Куманово. *За сутра треба очекивати бишку.*

4) 7. корпус мора створити времена осталим корпусима да се развију за битку, стога ће се примити одлучна борба на утврђеном положају.

5) Скопљанска дивизија и 19. дивизија биће на положајима, који су им већ раније одређени¹⁾. Обадве дивизије осматрају и обезбеђују: Скопљан ка, путеве Куманово—Слатина—Егри Дере и Куманово—Паланка као и терен пред својим фронтом, 19. дивизија осматра и обезбеђује путеве: Коњаре—Зир и Оризар; ова ће дивизија са једном четом посетити село Слупчане.

6) Вечерас ће комора моћи да дође до трупа, али сутра рано мора се повући железничкој станици.

7) Одељења муниционе колоне за пешадијску и за артиљеријску муницију налазе се у железничком возу, на станици. Отуда ће се трупе попунити муницијом.

8) Вечерас спремити тродневни оброк хране за људе и једнодневни оброк фуражи за коње.

9) Корпусни штаб биће у старој касарни.

Командант 7. корпуса

Фетиш паша

дивизијски генерал.

У штабу 7. корпуса снага I српске армије оцењена је на 4 дивизије.

Ова корпусна заповест у главном показује:

1) Да је командант турског 7. корпуса 9. октобра јасно видео груписање колона I српске армије према Куманову, од села Ваксинца па до села Четираца; снага ове армије оцењена

¹⁾ 19. дивизија на десној обали Бањске реке а Скопљанска редифска дивизија на Црном Пољу, на левој обали Бањске реке — северно од Куманова. Ови су положаји били утврђени пољском фортификацијом.

је приближно тачно по стварној јачини свих дивизија I армије.¹⁾

2) 7. турски корпус, у циљу стварања времена 5. и 6. корпусу да стигну, узима улогу заштите и спрема се за одсудну борбу — и то одбранбену, јер *командант корпуса закључује, да ће српске колоне 10-ог октобра најасији*. Ова његова претпоставка била је сасвим природна; она је истицала из оперативне ситуације на војишту.

Посматране обадве ове заповести турског вишег командовања: армијска бр. 6. од 7. октобра и корпусна бр. 7. од 9. октобра, у савјезу са директивом српске Врховне команде Пов. бр. 34 од 7. октобра и заповешћу команданта I српске армије О.бр. 61. дају подлогу за процену последње фазе оперативне оријентираности и руководних замисли обеју командних страна.

Српска Врховна команда 7. октобра наређује I армији да изврши марш до испред Куманова и да се тамо заустави, развијајући само извиђање у напред. Значи, српска Врховна команда у времену од 7. октобра па за неколико дана не очекује пресудан судар — битку. Стога она тежи да поравна све три своје армије, што жели постићи задржавањем у штабу I армије док не стигне III армија; за то време II армији (стварно само Тимочкој див. I поз.) стављено је у задатак да овлада Кратовом.

Извршујући идеју Врховне команде I армија врши наступање 7. октобра борбом — потискујући слабе истакнуте делове 7. турског корпуса, а 8. октобра без борбе стигне до на 6—8 км. испред утврђеног положаја турског 7. корпуса и тамо се 9-ог октобра утврђује очекујући даљу заповест за наступање. О непријатељској снази не зна се ништа.

У исто време турска Вардарска армија, у току 7., 8. и 9. октобра, под заштитом свога 7. корпуса, хита Куманову са нападним циљем, тако, да 9-ог октобра у вече две дивизије 7. корпуса стоје на утврђеном положају код Куманова, спремне за одбранбени бој и добро оријентисане о снази и распореду I српске армије, док су 4 дивизије 5 и 6 корпуса на левој обали Пчиње, 14—16 км. од вароши Куманова.

За ово време суседне армије вршиле су наступања:

III армија ка Приштини, коју је заузела 9. октобра и у овој се задржала ради одмора целог дана 10. октобра.

II армија наступала је Страцину и 9-ог била у близини његовој, у врло погодној ситуацији према I армији.

¹⁾ Дивизије: Моравска 3 пеш. пука, Дринска 4 пука, Дунавска I — 4 пука и Дунавска II — 4 пука, Тимочка II свега 2 пеш. пука. Укупно 17 пешад. пукова, снага пешадије четири дивизије I поз. и још 1. пук.

Када је освануо 10. октобар, пешадиске дивизије I српске армије стајале су на својим местима од 8. и 9. октобра, док је сама Коњичка дивизија предузимала покрет у правцу Овчега Поља да тамо развије извиђање. А када је деснокрилни извиђачки ескадрон Коњичке дивизије, око 6 часова и 30 мин. изјутра, избио на Зебрњак, преко Пчиње је већ била пребачена једна турска колона, јачине до једнога пешадиског пука, и наступала је већ преко реке Липовке — Зебрњаку. У 10 часова и 30 минута поменута турска пешадијска колона развијена за борбу прелазила је преко јаруге Сајтиног потока; то је турски 6. корпус почињао напад на Дунавску дивизију I позива и упустио се у борбу са ескадронима 3. коњичког пука, који бејаху сјахали за борбу пешке испред пешадијског предстражарског распореда 9-ог пешадијског пука Дунавске дивизије на коси испред Вакуфа. Артиљеријски дивизион коњичке дивизије отворио је, око 10 часова, ватру против турске пешадије и развијене артиљерије.

У исто време испред предстражарског одсека 18. пеш. пука, примећено је, да још од 6 часова јутра наступају две турске колоне, о којима је тек у 7 часова било начисто да су турске трупе. Око 9 часова и 30 минута други батаљон 18. пеш. пука био је већ одбачен и растурен, када је био покушао напад у циљу заробљавања турске коморе за коју се према исказу једнога четника поверовало да се налази испред 18. пука.

Тако је, потпуно изненадно за трупе I армије, отпочела историјска Кумановска битка, у којој се, о моралну чврстину бројно слабијих српских трупа, Дунавске и Моравске дивиз. I поз. (36.000 људи и 60 топова), у току првог дана битке, — 10. октобра — разбила нападна моћ бројно јаче турске Вардарске армије (око 50.000 војника са 150 топова), тако, да када је другог дана битке у напад пуштена цела I армија (око 80.000 бораца) турска Вардарска армија била је већ потресена и по подне истога дана потпуно потучена и бачена у панично бегство.

II и III армија нису узеле удела у овој битци, јер је III армија закаснила са доласком а Тимочка дивизија I поз. из II армије скренула је 10. октобра од Страцина Кратову и тамо се упустила у борбу око Црног Врха.

Тако је наша победа на Куманову задобивена само I армијом, која је била довољно бројно јака да сломи непријатеља.

Наша победа код Куманова 1912. године, дакле, плод је „*сврхашегије морално и бројно јаким башаљона*“. Не треба заборавити, да је овој нашој стратегији ишао на руку и стратегијски дилетантизам турског највишег командовања.

Потпуковник Војин Максимовић.

8-I-1923

Војин Максимовић
Директор Главног Штаба
Београд

Војин Максимовић

О КУМАНОВСКОЈ БИТЦИ

Крупни, историјски догађаји у октобру 1912. године дали су целом свету доказа и открили му колико је наше племе силно, жилаво, колика у њему још дотле непозната и неоткривена енергија лежи. Битка на Куманову, као и сукоби што су после дошли, показала је на сјајан начин сву моћ српског војника и његовог старешине, показала је у опште способност нашег народа који жељан освете Косова а запојен вером у светлије дане, бољу будућност, није никако клонуо нити губио наде ни у најтежим и најцрњим часовима свог државног и националног живота.

Српска војска после једног кратког периода мира спремајући се темељно за догађаје који је у будућности чекају, базирајући припрему на стеченим искуствима из скорих ратова 1876., 1877-78., и 1885. г. ушла је 1912. године у рат, у хрвање с достојним противником кога је од раније познавала и кога није смела нити га је икад потцењивала. Испит је одлично положила; то јој је цео свет признао стојећи запањен пред брзим успесима нашег оружја и не престајући да се диви храбрости и издржљивости нашег војника. Па и непријатељи наши, који су са злурадошћу пратили догађаје, нису могли не признати нам заслужену славу и одати признање српском војнику.

И ти велики, светли дани, ти догађаји који су крајем 1912. г. ударили темељ великој, обновљеној Отаџбини, достојни су епопеје да их будућим генерацијама, нараштајима што долазе, на вечита времена приказује. Јунаци из тих исполинских борби заслужују да их народ опева и за увек сачува предајући их доцнијем потомству за углед.

Ове се године навршује десетогодишњица Кумановске битке, једне од највеличанственијих епизода из првог балканског рата. У том циљу, да се макар скромно обележи спомен на недавну прошлост и на херојске подвиге наше јуначке војске, у следећим редовима изнеће се по свима до сад познатим и прикупљеним подацима опис Кумановске битке. Жеља је да се овим ода признање за жртве које је српска

војска имала у овом рату, указујући на дивне примере њеног ретког пожртвовања за славу и напредак Отаџбине.

✱

Несношљиво стање хришћана у турској царевини захтевало је брзог лека. Њихов је живот био стално зависан од расположења мусломанског елемента, од Турака и Арнаута. Пљачка, разна насиља, отимања и убијања вршена су над хришћанским живљем. Наши сународници у Старој Србији, Маћедонији и Ново Пазарском Санџаку једва су проживљавали последње дане пред опасношћу да буду сасвим истребљени. Из слободних граница наше Отаџбине, тадање мале Србије, није се могло остати равнодушан: четничка акција почетком овога века одводи на бојна поља Старе Србије и Маћедоније масу младих људи, свих професија, интелегентних и школованих, опијених народним идеалима, не могући да мирно посматрају како се српско племе истребљује, жељних да помогну једнокрвној браћи, а готових и да своје животе положи за њихово ослобођење. Сетимо се само колико их је пало у окршајима тада с турском војском. Та борба, чести окршаји тих година по голим, врлетним странама тих дивних, пуних историјских споменика из наше славне прошлости крајева, сведоче колико је висока свест била о националној дужности код ондашње генерације. После четничке, можда делимичне, растурене акције имала је доћи убрзо друга већа, снажнијег замаха, која ће као олуја, као снажан вихор затрести, заљуљати и оборити оно што је било склоно паду, преживело и већ мртво а да даде живота здравијем, способнијем. На то се време чекало и оно је најзад морало доћи.

Влада Краљевине Србије често је упозоравала Турску на све што се тамо дешава, јер, није могла мирно да гледа како се наш живаљ систематски ништи и истребљује. Младотурски покрет 1908. г., од кога се очекивало да ће унети ред у царевини, само је разочарао и још више отежао и иначе тешко стање свих хришћана без разлике. Дао је маха елементима насиља и нереда да врше што хоће без да им државне власти могу шта. То се није дало више трпети. Реформе које су обећаване нису се испуњавале. Балкански савез закључен између хришћанских држава, Србије, Грчке, Бугарске и Ц. Горе, на Балкану, желео је да радикално помогне својим сународницима у тадањој Европској Турској. Он је имао и узео на себе да реши турско питање, што су Велике Силе стално одлагале и одуговлачиле. Члан 23-ћи Берлинског Уговора о реформама у вилајетима Европске Турске није извршен због неслагања Великих Сила, чији се рачуни и ин-

тереси нису скоро никад слагали. Из тих је разлога почео рат 1912. г. у који је Србија морала ући да ослободи своје саплеменике као и да економски сачува своју самосталност.

Политички циљеви су одређивали — војне операције свакој од савезница. Србији је пало у део да оперише долином Мораве и Вардара, где је своју главну снагу и упутила. На том је правцу готово одмах у почетку и бијена битка која је одлучила тако рећи судбину српско-турског рата. Сви доцнији бојеви и борбе од спореднијих су значаја.

*

Краљевим указом од 17. септембра 1912. г. објављена је мобилизација целокупне наше војске. Први дан мобилизације био је 20. септембар, но обвезници су већ на први глас почели хитати и пристизати у своје команде. Требало је само учествовати у тим великим догађајима, преживљавати то време па видети какво је одушевљење било обузело цео народ. За умор се није знало, сваки је појимао колико је то важан чин био у животу његове државе. Објавом мобилизације сваки је био свестан о значају дана који нам у сусрет иду. Објава рата још није била. Дани су протицали у журном раду и припреми. Самом објавом мобилизације овладало је свима неко свечано расположење. Догађаји који су морали наступити ишчекивали су се с нестрпљењем. Сваки је био на свом месту, јер је хтео да по својим способностима и додељеној улози што више допринесе општој ствари, националном делу, јер је то Отаџбина тражила. А она је била најпреча.

Одзив људства за мобилизацију био је одличан: због великог броја претеклих обвезника сва три позива наредбом министра војног сви претекли обвезници I. и II. позива имали су се отпустити кућама.

Целокупна наша војска мобилисана је за седам дана, и 25. септембра отпочела је концентрација ка јужној граници, где се имао чекати даљи развој догађаја. Свега једна железничка пруга која је у том правцу водила, са једним колосеком, јединствено је послужила свом задатку зашта се има у првом реду благодарити тачно израђеном плану за превоз а у другом реду савесности свег особља које је имало да те дужности у тим тако судбоносним моментима отправља.

Рат је објављен краљевом прокламацијом 5. октобра, и од тог дана смо се већ налазили у ратном стању с Турском. Рат је дакле већ почињао. Дани су имали доносити и низати редом догађаје крупне и важне. Читав низ борби, мањих окршаја и бојева има да се ређа на Вардарском војишту, по свима историјским и тако значајним крајевима Старе Србије.

и Маћедоније. Настајала је нова епоха која је и најхладније посматраче будила, трзала их из дотадање њихове равнодушности. Светли дани су почињали. И заиста, како један од наших јавних радника и писаца то лепо каже, баш тих дана „као у сну, муњевитом брзином нижу се огромни догађаји „који из основа мењају судбину српског народа и целог Балканског Полуострва. За пет стотина година растрзан, гоњен, „злостављан Балкан није видео већих и судбоноснијих дана. „Цео народ је затреперио као једна велика душа. Села и вароши су остали без људи, хиљаде и хиљаде су похрлиле „под заставу, и на јужној граници се за неколико дана слило „300.000 људи да понесу слободу вековном робљу“.¹

*

Образовањем три армије и њиховим упућивањем ка Овчем Пољу наша је Врховна команда очекивала да ту и бије главну битку с непријатељем, за кога се претпостављало по дотле прикупљеним подацима да ће своје главне снаге сконцентрирати на линији Скопље—Велес—Штип. Главни је задатак имао припасти Првој армији, под узвишеном командом Њ. В. Краља Александра, која је по свом саставу била најјача и која је наступала долином Мораве. За операције ка Косову била је одређена Трећа армија, која је наступањем преко Приштине имала да осигурава десни бок и позадину и штити нарочито од упада Арнаута. По заузећу Приштине требала је да хита у помоћ Првој армији ради сједињења за даље операције и битку која се очекивала. Друга армија упућена од Ћустендила била је одређена да обухвати непријатељско десно крило и да га нападне у бок.

Сем тога Ибарска војска била је упућена на Нови Пазар, а на крајњем десном крилу била је Јаворска бригада.

Борбе које су вођене већ на граници а ради заузимања важних тачака и објеката у циљу даљих операција показале су сву жилавост и огорчење Арнаута, који су с другим турским регуларним трупима давали српској војсци први отпор. И по преласку границе заседе, напади из позадине од стране непријатеља сведочили су с каквим ће се елементом имати борити. Но одушевљење нашег војника, добро вођење његовог старешине у свим тим данима, издржљивост, храброст све је то била гаранција за успех који је обећавао и веће победе.

Пре објаве рата Арнаути су почели непријатељства. Они су били појачали посаде турских граничних караула. Главно

¹ Светли дани, „Српски Књижевни Гласник“, свеска за 1. новембар 1912. год.

њихово прикупљање извршено је код карауле Васиљевац. На овом је правцу имала да оперише Моравска дивизија II. позива. У циљу да заузме што повољнији положај на граничном фронту она 2. октобра заузима положај караула Репоња—Мрдаре—Караула Васиљевац. 3-ег октобра Арнаути упадоше на наше земљиште, у село Васиљевац, и извршише страشان покољ. Моравска дивизија 2. позива изађе на границу и ојача крило према Васиљевцу. 4-ог октобра Арнаути почињу напад на десно крило Моравске дивизије II. поз. Напад је био изненадан те створи нешто незгодну ситуацију код наших трупа. Из те ситуације спасена је иницијативом команданта XII. пешад. пука I. поз., који је био на Преполцу као предстража Шумадијске дивизије I. поз. Он је још 3. октобра заузео неке карауле. И 4. октобра чувши борбу код Моравске II. поз. командант се реши да ступи у борбу и не знајући колико је била драгоцен та његова помоћ. Предузетим нападом, заузевши неколико караула, принуди непријатеља да се повуче ка Мрдарима. Овлађивање граничним фронтом завршено је у току 5. и 6. октобра. То је требало учинити, јер је гранични фронт био добро утврђен и поседнут, те је кочио даљи рад наше војске. Турци су били подигли читав низ зиданих пограничних караула снабдених пушкарницама, а позади су били „мерџези“ и служили за прихватне положаје.

У борбама на граници које је издржала наша Моравска дивизија II. поз. тих дана она је имала око 200 погинулих и 700 рањених. Изгубили смо и неколико млађих ваљаних официра. Борбе 3., 4., 5. и 6. октобра по своме замашају имају значај битке, јер је њихов резултат био достизање првог операц. задатка наше Треће армије: освојење косовске области. Непријатељски је отпор био овде скршен.

И на фронту Прве армије избили су сукоби на граници. 2-ог октобра пређоше Арнаути границу но бише одбијени. Њихов је напад требао да омете наш стратегијски развој, али нису успели. Дунавска дивизија I. и Моравска дивизија I. поз. заузеше турске карауле према својим одсецима.

Наша је војска прешла границу 7. октобра. Марш-маневар Прве армије био је: Моравска дивизија I. поз. на десном крилу правцем Врање—Куманово, Дринска дивизија I. поз. у центру правцем Ратаје—Рујае—Четирци. Дунавска I. поз. на левом крилу правцем караула Цер—Пелинци—Челопек—Нагоричане. Дивизије друге линије Тимочка II. поз. за Моравском I. поз. и Дунавска II. поз. за Дринском I. позива. Коњичка дивизија привремено је задржата док се не рашчисти непријатељска одбранбена линија и отвори теснац Рујан—Козјак, пошто је било предвиђено да дејствује на левом

крилу армије. Дивизије је напред носио и гонио незадржани вал одушевљења, коме граница није било. Непријатељ је морао да напушта положаје и повлачио се остављајући трага свом одступању на целом фронту.

Прва армија у вече тог дана била је овако распоређена: Моравска I. поз. код села Лавашово, Дринска I. поз. заноћила је са главнином јужно од Жбевца, Дунавска I. поз. заноћила је код Св. Петке. Дивизије друге линије достигле су овог дана: Тимочка II. поз. Д. Нерадовце, Дунавска II. поз. Ратаје. Коњичка дивизија остала је у Врањској Бањи, где је био и штаб армије.

Друга армија вршила је овог дана покрет трупа ка граници. Трећа армија је вршила наступање: Шумадијска I. поз. протерала је непријатеља и овладала Подујевом, Моравска II. поз. остала је на свом положају. Дринска дивизија II. поз. деловима је избила на гранични фронт. Моравска бригада стигла је до Хајкобиле.

Врховна команда наредила је Првој армији за 8. октобар да у 6 сах. изјутра наступа правцем на Куманово, на линију: Табановац—Четирци—Нагоричани, да се тамо задржи и чека на даљу заповест. По добивеним вестима турска се војска концентрише у околини Скопља, Овчег Поља и Велеса. Њена предња одељења на тој страни држе Егри Паланку, Страцин и Рујан. Другој армији је наређено да пређе границу и наступа преко Егри Паланке и Страцина на Кратово и заузме га. Код Кратова је командант имао очекивати налог за даљи рад и потражити везу с Првом армијом.

Командант Прве армије овог дана наредио је, да би се дало потребно време осталим нашим армијама да дођу у висину Прве армије, да дивизије по постигнућу маршевских циљева остану на својим положајима и приступе утврђивању а извиђајући непријатеља у свом правцу.

*

9. октобра командант Прве армије јавља: Постигнут је маршеви циљ за данас. Предње три дивизије су на линији: Лојане—жељезничка станица Табановце—Карабичане (турско)—Никуљански вис—Добросељане. Дивизије у другом реду су код Самољице и Лукарца.

Дивизије су се имале задржати на заузетим положајима.

Врховна се команда бојала да се Прва армија не истакне сувише напред. Тако исто је страховала за њен десни бок, пошто Трећа армија још не беше заузела Приштину. За осигурање десног бока армије наредила је армијска команда да се III. пеш. пук са брдском батеријом, упути преко Прешева

за Карадаг. У колико дивизије нису биле достигле линију, одређену заповешћу за прошли дан, то су предузеле овог дана. У главном распоред Прве армије је био овај у вече 9-ог октобра: Моравска дивизија I. поз. на линији Ваксинце—Табановце—Четирци. Дринска дивизија I. поз. на висовима источно од села Карабичана, повучена у назад за левим крилом Моравске I. Дунавска I. поз. и преко заповести армијске била се истакла унапред, па се задржала на линији Никуљански вис—Нагоричане. Коњичка дивизија на левом крилу армије под заштитом предстража Дунавске I. поз. Тимочка II. поз. код карауле Бајазит, а Дунавска II. поз. код села Бугариње. Армијска артиљерија у покрету за десним крилом армије на друму према Големом Долу.

У оваквом распореду затекао је Прву армију 10. октобар, дан кад се није надало да ће доћи до огорченог, крвавог сукоба на Кумановском бојишту на коме се одлучила судбина српско-турског рата. Турци повлачећи се са граничног фронта одступали су Кумановским положајима. Овде се концентрисала и остала њихова снага, Вардарска армија, с којом су хтели да изненада нападну Прву армију, разбију њене дивизије и осујете тиме да се све три српске армије сједине на Овчем Пољу. План заиста, како изгледа, добар у својој основи, за који пак непријатељ није имао способности и моћи да га изврши.

Први дан Кумановске битке почиње и ми већ присуствујемо развоју ове славне епизоде. Рано у јутру, 10. октобра, према левом крилу нашег бојног распореда, на фронту Дунавске I. поз. према левом одсеку приметило се неко кретање. Примећене су две колоне: лева, слабија, преко Зебрњака и десна, јача, преко Асана. Обе су се изгубиле у магли. Официри на предстражи били су у недоумици које су ове трупе. Но нешто доцније, око 7 сах. пре подне, овај је одсек био обасут непријатељском пешад. и артиљ. ватром. Било је јасно да је то непријатељ. Кумановска је битка дакле почињала; предстојала је борба каквој се можда ни једна ни друга страна нису надале. На овом је одсеку био 18. пешад. пук. На десном одсеку Дунавске I. поз. било је пак мирно.

Коњичка дивизија је имала да изврши покрет правцем Клечовце—Довезенце—Пезово. Но око 8 сах. јутра од извиђачких ескадрона добијен је извештај да се Турци у борбеном покрету крећу ка Зебрњаку, и да је један ешелон примећен на левој обали Пчиње. У то време предстраже Дунавске дивизије I. поз. заузимале су линију Младо Нагоричане—Вакф, не поседајући вис иза Капиларског камена. Командант

Коњичке дивизије увиђајући значај тог виса нареди да један вод заузме тај положај. Одмах после 10 сах. видело се спуштање непр. колоне са Зебрњака те је наређено да једна коњичка батерија изађе на Младо-нагоричански положај, а III. коњички пук да заузме истакнути вис јужно од Младог Нагоричана.

У то је време добијен извештај од вође официрске патроле за везу са Другом армијом на Страцину да се непријатељска војска повлачи ка Куманову. Из тог се закључивало, да је напад батаљона на наш положај код М. Нагоричана демонстративан за заштиту одступања непријат. потучених колона. Извештај је послат и команданту 18. пеш. пука.

Оваквим извештајем рђаво оријентисан командант 18. пука (известио га је и један комита да је пред пуком турска комора), мислећи да су то потучене колоне које се од Страцина повлаче, нареди да се други батаљон крене напред. Но овај покрет дочекан је пакленом ватром непријатеља. Батаљон је претрпео велике губитке. Ту је погинуо и командант батаљона мајор Војислав Велимировић.

Око 10·30 пре п. настаје по све критична ситуација. Други се батаљон морао повући па повуче собом и четврти батаљон. Беше изгинуо и рањен велики број официра. Нових и свежих трупа за увођење није било при руци. Резерва, 7. и 8. пеш. пук, била је задржана на задњем положају Старо Нагоричане, где је командант дивизије мислио да прими борбу, међутим командант 7. пука чувши пуцњаву крену пук у правцу центра положаја.

У 11 сах. пре п. непријатељска арт. ватра противу левог крила Дунавске I. поз. била је страшна. Било је очевидно да противник сасређује ватру на лево крило покушавајући да га разбије. Један батаљон 7. пука био је развијен, а са остала три батаљона крену се командант пука на лево крило да одбије непријатеља, који је силно наваљивао.

Ситуација је заиста била озбиљна; око 1 часа по п. од 18. пука држали су се само проређени остаци. Пук је био поколебан. Почело се већ и попуштати. Турци су у масама наваљивали. И кад се појавио 7. пук, кад се осетила свежа снага отворила се понова паклена ватра, и борба се свом жестином наставила. Седми пук је био изложен унакрсној ватри, тукла га је и једна турска заклоњена брдска батерија. Но ипак он је напредовао до на 300 м. пред непријатеља.

Од 3 сах. па до 6 сах. вече настаје последњи, одлучни моменат за овај дан. Седми пук дошав тако рећи до пред саму батерију покушао је два пут јуриш; но оба пута је заустављен пакленом ватром. Кад је трећи пут покушао и кренуо

напред, непријатељ истаче белу заставу. Пошто је ватра обустављена непријатељ је позван да положи оружје. Он прилази у гомилама до на 100 м. С наше стране приђоше командант пука и командант батаљона. Руковали су се и пољубили с турским официрима. У томе с турске стране плану пушка, неко викну „превара“ и с обе стране настаде ужасна пуцњава. Турци опалише топ што су собом довукли. Све је ово било око 5:30 часова по п. У овом метежу погинуо је команд. пука ппуковник Александар Глишић, а тешко рањен команд. батаљона мајор Војислав Николајевић.

Овог дана у борби што је водио 7. пеш. пук особито се истакла комитска чета Војина Поповића, јер је својим учешћем у најкритичнијем моменту помогла да се пук одржи на положају. Око 6 сах. у вече Турци су одступили оставивши топове. Тада наста затишје.

На десном крилу борбеног распореда, код Моравске дивизије I. поз., ствари су се овако развијале: Према армијској заповести дивизија је имала да остане на заузетом положају и да се утврди. Непријатељ од јутра отвара на њу ватру. С наше стране није се одговарало. У 11 $\frac{1}{2}$ сах. пре п. са свих страна нападоше Арнаути на 2-ги пеш. пук а после се с фронта устреми и неколико табора турске пешадије. Кад је око подне примећен турски напад у више густих стрелачких стројева да се устремише на Дунавску дивизију I. поз., командант дивизије нареди да Моравски арт. пук отвори ватру на ове неприј. колоне. Непријатељ тада обрну на Моравску дивизију, снажно је нападајући; но напад је био заустављен. Око 3 часа по п. непријатељ понова покуша напад, али не успе.

Око 4 сах. по п. командант резерве првог пешад. пука мајор Милан Маринковић ценио је да је дошао згодан момент за напад: крену батаљон свој, повуче цео пук и 4-ти батаљон 15. пука из Тимочке дивизије II. позива. Храбри командант плати главом, али је непријатељ са целог фронта одступио. Овим је борба код Моравске дивизије била завршена.

Центар овог дана није активно учествовао у борби. Дринска дивизија I. поз. осигуравала се од турског напада, те је развила два артиљ. дивизиона на Никуљанском вису. Један пук и један дивизион били су привучени ближе десном крилу Дунавске дивизије I. поз. за својим крајњим левим крилом, а пети пеш. пук био је послат да ојача Моравску дивизију.

Борба није ни преко ноћи престајала. Непријатељ није одустајао од своје намере да сломи наше лево крило. Очајно и огорчено наваљује на Дунавску I. позива но без успеха.

Сваки му је покушај био сломљен, и пукови су се одржали на својим положајима. Код Дунавске I. поз. борба је трајала све до 2 часа по поноћи, кад је наступио прекид. Остале дивизије ноћ су мирно провеле.

*

Освануо је 11. октобар, други дан битке. Борба се и овог дана настављала, а командант Прве армије беше наредио напад. Дивизије су у 6 сах. јутра имале да отпочну наступање: Моравска I. преко Куманова на линију Узунцово—Ново Село, Тимочка II. за десним крилом Моравске, Дринска I. правац Зебрњак—Бизлин, Дунавска I. на косу Зубов Рид, Дунавска II. за Дунавском I. да потпомогне њено наступање, Коњичка дивизија на левом крилу преко Клечивца за обухват десног непријат. крила и за везу са Другом армијом. И ако је наређено наступање, услед великих губитака Дунавска I. морала је остати да упорно брани положаје до доласка појачања. Турци рано око 5 сах. отворише ватру. Непријатељ понова отпоче енергичан напад на центар и лево крило Дунавске I., услед чега проређени наши редови почеше да се колебају. Но све је поправила појава Дунавске II. позива.

Око 10. сах. пре п. Дунавска II. разви два пука у први а два у други борбени ред. И чим је борбени ред почео око 11 сах. пре п. избијати на положај одмах се примети непријатељско попуштање према десном крилу Дунавске I. Око 10^{1/2} сах. пре п. командант Дунавске I. нареди да десно крило, 9. пеш. пук и сам пође у напад ако Дринска дивизија I. напада а 8. пеш. пук да појача центар положаја.

У подне почела је неприј. ватра на центру да слаби, али је била још јака на његовом десном крилу.

Око 2^{1/2} часа по п. битка је била дефинитивно решена у нашу корист. Непријатељ потпуно сломљен повлачи се на целој линији.

У центру Дринска I. поз. са своја два артиљ. дивизиона отвара ватру, и у 6 сах. јутра почиње покрет 4. и 5. пеш. пука. Непријатељ узалуд сконцентрисава ватру својих батерија на нашу пешадију. Она за кратко време задржана понова наставља покрет.

И на наше десно крило армије непријатељ отвара ватру и покушава да пређе у наступање. Но то му би осујећено. У 6:30 пре п. почиње наше наступање на целом фронту; трупе су биле у непосредном додиру и дошло је одмах до пешачке ватре. Непријатељска артиљерија обасипала је цело бојиште, но наша је артиљерија дејствовала врло прецизно. Пукови су напредовали без задржавања. Око 1 часа по п.

пешадија Моравске I. поз. избила је на последњу косу пред Кумановом. Непријатељ је у највећем нереду бежао. Око 3 часа по п. наређено је гоњење.

*
Напад 10-ог октобра у јутру предузели су Турци. Они су са прикупљеним трупима уочи тог дана на положајима око Куманова хтели да разбију нашу Прву армију и да је док још својим дивизијама није из теснаца издебушовала одбаце. Хтели су и рачунали су да ће нас изненадити.

Напад су предузели својим десним крилом и ту су најјаче наваљивали те је главне ударе имала да поднесе Дунавска дивизија I. позива. Она је давала јуначке, очајне отпоре одољевајући снажним непријатељским навалама. Борба се водила целог 10-ог октобра и до мрака није била решена. Турци су свакако били изненађени држањем српских трупа и њиховим отпором.

Борба се наставила и преко ноћи да се после кратког затишја пред зору продужи и 11-ог октобра, кад су Турци мислили да ће, не успевши прошлог дана, сломити српски отпор. По жестини ништа није овај дан изостајао од прошлог. И најзад Турци не успевши у својој намери, претрпевши огромне губитке од наше пешадијске и артиљеријске ватре, на целом фронту око подне беху попустили. Одступање се беше претворило у право панично бегство остављајући на положајима огроман плен. Повукли су се ка Скопљу и Велесу.

Турска војска у Кумановској битци распоређена на раније припремљеним и утврђеним положајима, бројећи три корпуса: пети, шести и седми, јачине до 100.000 људи била је у бољем стратегијском положају. Располажући овим околностима турски се командант решио да нападне Прву армију пре но што се она сједини с II. и III. армијом на Овчем Пољу и да је тако туче.

Трупе су се фанатички, очајно бориле дајући доказа о свом ранијем гласу. Турци благодарећи нешто нашем слабом и недовољном извиђању успеше да у прво време у наше редове унесу забуне и нереди. Но то је кратко време само трајало: српске се трупе освестише храбро одољевајући сваком непријатељском нападу. Најзад победилац је остала наша војска, која је одлично положила испит у овој дводневној битци, која је показала и истакла необичну храброст и издржљивост српског борца, и умешно, енергично вођење до пожртвовања српског старешине.

Наше трупе (и несвесне да се код Куманова бије и решава одлучна битка, да се њоме тако рећи цео рат решава) учиниле су надчовечанске напоре одбијајући надмоћнијег непријатеља, не дајући му ни стопу напред, сломивши му нападни дух а по том прешавши и саме у напад.

*

Кумановска је битка, благодарећи свима факторима који су били на нашој страни, свима преимућствима које смо имали над непријатељем, добијена. Ова је победа имала не само морални но и решавајући значај по цео рат, јер је ту главна снага турске западне војске била потучена.

Наше губитци износе погинулих око 700 људи, од којих 22 официра, рањених око 4000 од којих 57 официра. Турски губитци износе много више: око 12.000 људи. Преко 2.000 заробљеника пало је у руке Првој армији, а сем тога велики број топова, пушака, митраљеза и осталог плена.¹

Потпуковник **Ђ. Ђирић.**

21. 1923.

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

¹ Овај чланак имајући да испуни унапред одређену сврху није могао да се пружа преко одређеног простора. Због тога многе, чак и потребне појединости важне за оног који би хтео да се упозна свестрано с развојем битке, морале су бити изостављене. Ушли су само најважнији моменти одлучни у току овог окршаја.

По мишљењу пишчевом остаје и желети је да се још пише о овој нашој славној битци, како би се свестрано осветлила свака њена фаза и рад сваког команданта учесника у њој. То би пак било у прилог израде историје наших најновијих ратова.

ПРВОГ ДАНА КУМАНОВСКЕ БИТКЕ КОД ДУНАВСKE ДИВИЗИЈЕ I и II ПОЗИВА

На Куманову је 10. и 11. октобра 1912. године I српска армија тукла и савршено разбила турску Вардарску армију, а потом једним само налетом овладала целим сливом Вардара. Катастрофални пораз Турака код Куманова није само наш реванш за Косово, које је после 523 године на један заиста бриљантан начин потпуно освећено; тај пораз вековног непријатеља огромна је наша тековина у сваком, а нарочито моралном погледу, јер непосредно после ове наше победе углед мале Србије високо је на европским теразијама одскочио, морал наших трупа до највећег се степена подигао, а слава српског оружја широм целог света се пронела... Кумановска битка је прва наша победа, она је у истини камен темељац оне величанствене палате, сазидане од наших дивних успеха из следећућих ратова: са Бугарима 1913., а са Аустро-Маџарима, Немцима и Бугарима од 1914. до 1918. године. Кумановска битка је дика и понос српскога народа...

Та величанствена битка трајала је два дана, али је први дан, дакле 19. октобар, по моме мишљењу знатно *интересантнији* од другог дана битке. А ево разлога, који ме одржавају у том мишљењу и веровању. Пре свега, први дан битке је за нашу страну био *савршено неочекиван сукоб*, изазван од стране Турака, који су *по плану* команданта њихове Вардарске армије јаким снагама напали на нашу I армију, у тежњи да је потуку пре но што би се она сјединила са II и III армијом. Затим, видимо да се првога дана битке на нашој страни ангажују само две крилне дивизије из прве линије: I армије (Дунавска I позива и Моравска I позива), а код једне од њих (Дунавска дивизија I позива), услед огорчених напада знатно јаким непријатељских снага, напада који су одавали намеру за обухватом нашег крајњег левог крила долази чак и до озбиљне кризе, па ипак команданти суседних дивизија задовољавају се улогом посматраоца и у акцију уводе своје трупе тек сутрадан, по добијању изричног наређења команданта армије. Најзад, првог дана битке испољена је: чврстина,

упорност и сила одбране наших двеју ангажованих дивизија, које су сопственим снагама сломиле сву жестину напада много јачег непријатеља и на тај начин створиле услове за сутрашњи успешан свршетак битке. Међутим, други дан (11. октобар) је продужење битке и за једну и за другу непријатељску страну, само са много повољнијим условима за Србе. Другог дана Срби, противу непријатеља скоро исте јачине уводе у борбу још три свеже дивизије, а Командант I армије обавештен (при крају првога дана) о развоју догађаја на фронту Дунавске и Моравске дивизије I позива, предузима команду над армијом и настојава, да се нападом целе армије битка повољно заврши.

Морам овде још поменути, да је *лево крило* фронта I армије, на коме је првог дана битке била у одбрани само Дунавска дивизија I позива, а са кога је пак сутрадан (другог дана битке) дефинитивно решен наш успех и то акцијом обеју Дунавских дивизија, *било несумњиво од решавајућег значаја*, јер су највећи напори непријатеља били управљени за савлађивање и обухватање баш тог левог крила распореда Прве армије.

Затечен, пак, на дужности ордонанс-официра при штабу I армије, ја сам заиста био срећан, да првог дана Кумановске битке будем упућен баш на то значајно лево крило армијског распореда, код Дунавске дивизије I и II позива, дакле код дивизија које су имале највиднију улогу у битци. А отуда и долази, да оно што сам лично видео 10. октобра и преко ноћ 10./11. октобра за време бављења код поменутих дивизија историјски је значајно и садржи у себи толико интересантности, да га је вредно објавити у овој свесци „Ратника“, посвећеној успоменама Кумановске битке.

*

Ноћ 9./10. октобра провеле су I Српска и Вардарска турска армија у близини Куманова и недалеко једна према другој. Турци су преко ноћ предузимали последње припреме, да сутрадан отпочну напад целом армијом (5., 6. и 7. корпус), а наша I армија у очекивању заосталих суседних (II и III) армија, утврђивала је положаје испред Куманова и то у оваквом распореду: у првој линији на левом крилу Коњичка и Дунавска дивизија I позива, у центруму Дринска дивизија I позива, а на десном крилу Моравска дивизија I позива; у другој линији: Дунавска дивизија II позива позади истоимене дивизије I позива, у селу Бугарињу, — и Тимочка дивизија II поз. позади Моравске I позива у близини села Д. Табановца. Штаб I армије провео је ову ноћ у Зибевчу, где је пред зору (10. октобра) на основи наређења Врховне команде (Обр. 143):

„да Прва армија освоји Куманово и избије на линију: Булачини—Ново Село—Биљановци—Слатина“, редигована заповест команданта армије за освајање Куманова у шоку 11. октобра. Та заповест гласила је овако:

ШТАБ I АРМИЈЕ

О. бр. 100.

10. X. 1922. год.

Жбење

ЗАПОВЕСТ

Наша II армија продирући преко Криве Паланке заузела је Страцин и Кратово; наша III армија заузела је Подујево и Приштину.

По добивеним подацима пред нашом армијом налази се извесан део турске снаге око Куманова и на правцу Куманово—Мургаш.

Н а р е ђ у ј е м:

Да I армија продужи наступање и то:

Моравска дивизија I позива са одредом на Ваксинцу и без Сефелерског одреда правцем преко Куманова на линију Узунцово (Дуга Њива)—Ново Село.

Дринска дивизија I позива правцем преко Зебрњак—Бизлима, на косу између Бизлима и Агиног села (Ага кеј).

Дунавска дивизија I позива на косу Зубовски рид.

Тимочка дивизија II позива без Кончулског одреда наступаће за десним крилом Моравске дивизије I позива.

Дунавска дивизија II позива доћи ће на Младо Нагоричане.

Коњичка дивизија продужиће рад у смислу добивене заповести О.бр. 61.

Градски артиљеријски њук наступаће до Табановца, а Хаубички њук до Четираца.

Рефлекторско обелење за градском артиљеријом.

Телеграфско оделење код с. Биљача.

Рањенике евакуисати са железничке станице Прешево. Штаб армије биће у Биљачу (касарна), где ће се дивизије везати одмах; у колико телеграфска веза до сада није подигнута, помоћи се коњичким релејима, а и преко суседних дивизија, које прво добију везу са армијским штабом.

Одржавати међусобну везу и узајамно се помагати.

Почетак кретања 11. октобра у 6 час. јутра.

Командант

Престолонаследник,

Александар, с. р.

У времену завршавања ове заповести, штаб I армије није био ни у телеграфској ни у телефонској вези ни са једним од непосредно потчињених јединица из њенога састава, те због немогућности да се шифрирана заповест отпрати телеграфом односно телефоном, око 6 и по часова отпочето је умножавање заповести, а ордонанс-официрима штаба армије наређено, да у 7 и по час. буду спремни за покрет ради разношења спремљене заповести командантима дивизија.

Тачно у 7 и по часова ордонанс-официри беху прикупљени пред Оперативним одељењем Армијског штаба, где су по пријему пратилаца (сваки је добио по два коњаника ордонанса) провели у разговору и очекивању налога за полазак више од једнога часа. У 8:40 ђенералштабни потпуковник Петар Пешић, тада на служби у ђенералштабу штаба армије, долази међу нас и одмах нам дели умножене заповести, које беху исписане на „ратноме блоку“, ковертиране и адресоване на личности команданата дивизија. Најстарији ордонанс-официр, капетан I класе Душан Симовић био је на путу, те мени (следећем по рангу) би наређен одлазак команданту Дунавске дивизије II позива (пуковнику Михајлу Рашићу) у с. Бугариње и команданту Дунавске дивизије I позива (пуковнику Милошу Божановићу), чији штаб беше тога дана 5 км. испред Дунавске дивизије II позива у манастиру Забелу. Остали ордонанс-официри упућени су: Дринској I, Моравској I и Тимочкој дивизији II позива, а један је послан и команданту армијске артиљерије, која беше позади Тимочке дивизије II позива на друму Врање—Куманово. Потпуковник Пешић делећи заповести није нам давао никаква нарочита упутства, већ само напомињао да се заповест односи на сутрашњи рад армије, односно одговарајућих дивизија и да се по предаји исте командантима лично, треба вратити у штаб армије, који ће прећи у с. Биљач. Сетивши се једне одредбе „Ратне Службе“, по којој ордонанс-официр, кад носи важну заповест, треба да буде упознат са њеним садржајем, — умолих пуковника да ме бар са главним тачкама датих ми заповести упозна. И заиста, моја молба би одмах прихваћена и за трен ока сви су ордонанс-официри, једон за другим и посебно, обавештени са садржином примљене заповести, разуме се сваки појединац у обиму потребном оној јединици, којој се упућује.

Два-три минута пре 9 часова појахао сам коња и у пратњи два ордонанс-коњаника и сејза мојих коња трећепозивца Јанка, кренуо сам се за село Бугариње, које је од Зибевча удаљено око 35 км. (мерено по ваздушној линији). Изабрах и узех правац: од с. Жбевца на с. Кошарно, — па преко с. Јастребца и с. Лукарце — на Рујан, одакле се преко

с. Свињишта силази у с. Бугариње, место штаба Дунавске дивизије II позива. Свуд дуж пута којим сам се кретао, наилазио сам или на трагове скоро вођене борбе или на трагове одступајућег непријатеља. Нарочито је, пак, положај, Рујан одавао пораз и панику делова турске војске, који су га бранили: један млади турски потпоручник, три низама-редова и неколико Арнаута леже мртви и још не сахрањени, неколико разапетих шаторића остали су непосредно позади ћувика недигнути, а тријестину напуштених турских пушака, нешто пионирског алата, телефонског кабла, чутурица, крвавих ћебади, шињела и фесова — беше разбацано на све стране по јужној падини овог положаја.

Пре но што сам и стигао до Рујна чуо сам артиљеријску пуцњаву са две стране: право преда мном и десно (у односу на правац мога кретања), само та пуцњава чула се с времена на време и није била богзна како јака. Наши војници и коморције које сам сретао изјављиваху, да су Турци и прошлога дана (т.ј. 9. октобра) тукли артиљеријом цело пре подне предстражне положаје Дунавске дивизије I поз., па да се и сад исто понавља. Али, у колико сам се више од Рујна удаљавао, односно селу Бугарињу приближавао, канонада је постајала све јачом и скоро непрекидном, а војници па чак и по који подофицир на које сам наилазио, на моје питање: „Каква је то пуцњава напред“, сви као по договору одговараху: „Оде Дунавска дивизија I позива у Куманово“...

У бедно и спаљено сеоце Бугариње, у чијој непосредној околини беху збиваковане скоро све борачке јединице Дунавске дивизије II позива, стигао сам нешто раније од 3 часа по подне, — и пре но што сам нашао штаб дивизије прошао сам кроз бивак једног прекобројног пешадијског пука. Свирка и песма разлегаше се по овом биваку, а по где-где видело се и коло; официри пак стајаху у групама поред пута, разговараху и заустављаху сваког, ко би путем са фронта у позадину или обрнуто наишао, па испитивањем гледаху да сазнају ма шта, што би им могло објаснити топовски тресак, који је целога дана долазио тако рећи из непосредне близине, а по јачини се око 3 часа по подне изједначавао са најжешћом грмљавином. И мене су зауставили чим сам наишао на прву групу, у којој нађох и класних и млађих другова и интимног друга, давно већ почившег капетана I кл. Драгољуба Ђаковића. Једни од њих су знали, а други нагађали да долазим из Армијског штаба, те све очи беху упрте у мене и са свих ми страна управљаху питања скоро исте садржине: „Шта је, кад ћемо и ми једном?...“ „Зашто овде седимо?...“ „Зар да сачекамо уништење Божановићеве дивизије, па да је

тек тада помажемо?...“ ит.д. Капетан Ђаковић ме замоли да сјашим, узе ме под руку и одведе неколико корака даље од официра са којима је стајао, — па ме потом узбудљиво преклињао, да му кажем хоће ли скоро и његова дивизија бити ангажована. Том приликом саопштио ми је, да Дунавска дивизија II позива нема телефонске везе са Дунавском I позива, која се са непријатељем цео већ дан туче, као и то да је командант његовог пука у име својих официра предлагао команданту дивизије покрет у напред, али да му је одговорено, да у томе смислу није још добијено наређење из армије. Пошто сам са неколико речи умирио узбудљивог патриоту капетана Ђаковића и саопштио му, да сутра зором цела наша армија прелази у напад, појахао сам коња и упутио се право у штаб дивизије, чије ми место показа овај мој добри друг и пријатељ.

Команданта дивизије пуковника Рашића и начелника ђ-штаба мајора Жику Ђорђевића затекао сам у разговору пред једном малом и у пола сагоралом сеоском кућицом. Било је тачно 3.15 час. по подне, а учестани и врло јаки топовски пуцњи, који су долазили са левог крила Дунавске дивизије I позива, наговештавали су озбиљност ситуације код ове дивизије, те сам силазећи са коња у мислима био код предње дивизије и са нестрпљењем очекивао разјашњење стања на борбеном фронту, од стране команданта ове позадне дивизије и шефа његовога штаба. Пуковник Рашић ми пружи руку и пресрете ме питањем: „Одакле идете и шта нам доносите, капетане?“ Рекох да долазим из штаба I армије из Зибевча, и да доносим писмену заповест команданта армије за сутрашњи рад, — па пружајући команданту коверат, у коме беше заповест, упитам га: каква је ситуација код Дунавске I позива и како се тумачи та силна топовска пуцњава, која целога дана не престаје? Добио сам од речи до речи овај (истога још дана записани) одговор: *„Ево, кајешане, каква је ситуација: Божановић оде у Куманово, а нама као да је суђено да сјално с уљамом јошковице за његовом дивизијом...“* Обрадован вешћу о заузећу Куманова, замолих пуковника за обавештење: у које је време узето Куманово и да ли је о томе извештен Армијски штаб, а пуковник смешећи се и удубљен већ у заповест, коју сам му пружио, добаци ми: *...„Сви мештани који долазе из Куманова јошврђују то, али шачан час заузећа није нам још јознаш...“*, а руком ми даде знак на начелника штаба, коме одмах приђох. Сада већ почивши мајор Ђорђевић поздрави се срдечно са мном и запита ме, каква је улога за сутрадан намењена њиховој дивизији? Објасних, да Дунавска дивизија II позива треба да избије до с.

Младог Нагоричана, али занимајући се у памети непрекидно још догађајима, који се одигравају напред на фронту Дунавске дивизије I позива, упитих начелника штаба: какву везу имају са предњом дивизијом и од кога су часа последњи извештаји? На моје велико изненађење, шеф штаба ми одговори, *да са Дунавском дивизијом I позива немају ни телефонске ни ма какве друге везе, али да се о догађајима обавештавају од пролазећих мештана.* Неколико само корака од нас стајаше група официра из састава штаба ове дивизије, на име: помоћник начелника штаба, ађутанти, ордонанс-официри и други, и занимаху се кувањем чаја и разговором, те ми та околност и даде повода, да се начелнику штаба обратим од прилике овим речима: „Забога, господине мајоре, зашто бар једног од ових беспослених официра не упутисте код Божановића, да Вас повремено обавештава о ситуацији? Зар Вас ова топовска грмљавина, која не престаје целога дана, а долази са тако блиске даљине, није заинтересовала, да бар једног официра тамо пошаљете, ако не и целу дивизију у томе правцу покренете?... *„Хвала ти, младићу, на савешћу који није изражен“*, — одговори мајор очевидио већ љут, *„само ти заборављаш једну ствар, а та је, да је наша дивизија у армијској резерви...“* Покушах да се одбраним од замерке, да начелнику штаба дивизије дајем савете, али се не могах да уздржим, а да не поменем, да и командант армијске резерве треба да зна, шта се на пет до шест километара испред њега ради, као и то, да су у пруско-француском рату 1870. године пруски дивизијари и команданти позадњих корпуса одводили редовно своје јединице у правцу топовског пуцња и тамо их уводили у борбу, без обзира на то што су били у армијској резерви и што нису имали наређење више команде. Ова моја напомена била је довољна, да шефа штаба Дунавске дивизије II позива нервира и изведе мало из такта, те да ми оштријим тоном добаци: да сам још под утисцима теорије, која се по књигама износи (алузија на моје тек пред рат завршено школовање, јер сам пред саму мобилизацију 1912. окончао припрему за ђенералштабну струку); затим да имам застареле појмове о армијској резерви и најзад, да топовска пуцњава њих не узнемирује, јер су је и претходних дана слушали... Заустих да одговорим мајору; али командант, пуковник Рашић, који беше завршио читање добијене заповести, пружи исту начелнику штаба, па се обрну мени и запита ме: *„Јесће ли ручали, кајетане?“* Овим беше завршена интересантна дискусија између мене и мајора Ж. Ђорђевића, који извади из цепа карту, удаљи се два-три корака и поче да студира заповест, а ја пошто не бејех ручао, примих љу-

базан позив команданта, да попијем један чај, али се на понуди. да останем још који минут те да ми се и ручак спреми, благодарих изјавом, да морам одмах ићи, како бих још за видела нашао штаб Дунавске дивизије I позива. Наредих да ми се доведу коњи, па приђох команданту, да га поздравим, али у томе притрча један од млађих официра и пружи ми неколико пакетића увијених у чисту хартију. Не знајући, шта то треба да значи, обратих се погледом команданту према коме сам стајао и добих одговор: *„Ето Вам, кајетане, мало хлеба, саламе, сардине и чоколаде, пошкрепиће се усјуи. Поздравите ми много Божановића, а кад се будете враћали, свратиће, молим Вас, овде, да ме обавестиће, докле су Дунавци I позива одгурали!...* Захвалио сам се на свему, обећао команданту дивизије, да ћу у повратку свратити до њега и поздравио са осталим официрима, а одмах потом појахао сам, штаб дивизије напустио и за неколико минути касом оставио село Бугариње за собом.

Од Бугариња узео сам правац: Четирски рид – Свети Илија и даље право на манастир Забел, где сам требао наћи штаб Дунавске дивизије I позива. Јахао сам јачим темпом, јер сам једва чекао, да дођем до штаба те предње дивизије и упознам се са стварном ситуацијом, која се због стишавања артиљеријске пуцњаве и неког комешања на левом крилу исте дивизије, које сам догледом могао лепо да уочим, — чињаше загонетном и несхватљивом. Скоро, пак, целим путем занимао сам се у мислима *оптимизмом*, којим беху не само обузети, већ готово опијени командант Дунавске дивизије II позива и шеф његовог штаба. Мучио сам се и довијао, не бих ли себи објаснио и пронашао извор тог оптимизма, који је у ствари почивао на савршено непознатој ситуацији, али разрешења не могах наћи. Ја нисам ничим могао, па ни данас не могу да одбраним *нехај*, који је проистицао из тог претераног оптимистичког схватања ситуације, а *огледао се у немању ајсолућно никаквих веза са предњом, неколико само километара удаљеном дивизијом, која се целога дана бори са непријатељем.* Са тим мислима примицао сам се манастиру Забелу, али кад сам стигао код Св. Николе наиђем на једно мало одељење муницијске колоне и групу залуталих лакших рањеника. Најстарији од рањеника беше један резервни поднаредник из 9. пеш. пука, а било их је још из 7. и 18. пешад. пука и двојица из првог дивизиона дунав. артиљеријског пука. Оно неколико муницијских кола и њихове спроводнике пропустио сам да прођу, а рањенике задржао и са њима провео скоро 20 минута у разговору. Из њихова причања, у коме је било доста и претеривања, видео сам: на првоме месту,

да су они залутали, па сам их стога вратио и упутио у правцу дивизијског штаба, а сем тога, извео сам закључак, да се на фронту Дунавске дивизије I поз. туче са јаким непријатељем озбиљан бој, да су наши сви пешад. пукови и скоро сва артиљерија ангажовани и да имамо велике губитке, нарочито у официрима. Наредивши у руку рањеном поднареднику, да се у дивизијском штабу (манастиру Забелу) обавести, где треба да иде са рањеним друговима, — сјахао сам с коња, сео на земљу и написао један кратак извештај у смислу наведеног закључка, па га по једноме од придатих ми ордонанс-коњаника тачно у 4:30 час. по подне испратио команданту Дунавске дивизије II позива у село Бугариње.

По отправци овог извештаја продужио сам пут и до манастира Забела, где сам стигао у 5:20 час. по подне, неколико сам се пута задржавао ради разговора са залуталим војницима и рањеницима, на које сам сада чешће наилазио, и које сам са потребним упуством натраг враћао. У самоме, пак, штабу ове дивизије затекао сам врло интересантно стање. Пре свега, тамо не беше ниједног јединог официра, јер је командант дивизије пуковник Божановић, полазећи на положај истога дана око 9 час пре подне, повео собом све официре из штабне коморе. Од интелегентних људи, којима сам се за обавештење могао обратити, нашао сам у манастиру само два обвезника чиновничког реда (намењена за страну кореспонденцију, професори Београдског Универзитета Ст. Станојевић и Миланковић), али ни они, ни ма ко други од присутних у штабу, нису знали обавестити ме, где се тачно налази командант дивизије? Пред једном собом (ваљда ађутантовом канцеларијом) висио је на зиду телефон, а око њега читава гомила нижег штабног персонала: телефониста, подофицира, војника и коморџија. Један је од ових довикивао пукове редом и распитивао се: шта има новог, па добијене извештаје гласно је саопштавао гомили. Чуо сам из гомиле: „Погибе командант 7. пука потпуковник Глишић и сви команданти батаљона“... „Осми пук преполовљен одступио је са положаја“... „Изгледа, да нас Турци опкољавају“... итд. Пођем хитро овој гомили, али ме заустави један наредник старијих година (свакако из резерве) и обрати ми се питањем, да ли да нареди паковање штаба и товарије коморе ради одступања? По узбудљивом говору овог подофицира и по држању гомиле војника поред телефона добио сам утисак, да је у овом штабу без старешина завладала узнемиреност и страх, па стога гласно подвикнух нареднику: „Какво одступање, срам те било! Зар се твоји другови боре напред као лавови, а ти у штабу па помишљаш на одступање!... Одмах

на своје место и ти и сви ви што стојите поред телефона...“ Потом, приђем ближе, а поред телефона оставим једног телефонисту са наређењем, да се пуковима јавља само кад буде зват, или кад ко од официра буде тражио везу.

Било је већ око 6 час. по подне. Артиљеријска пуцњава отпоче понова свом жестином да се разлеже, а с времена на време чула се и митраљеска и пушчана ватра. Два ордонанса — коњаника (из састава штаба ове дивизије) стигоше некако баш у то време са положаја, и објаснише ми, да се то води борба код 7. пука, као и то, да ће командант дивизије ускоро доћи у штаб. За ордонансима почеше пристизати и официри, од којих потпуковник В. Јовановић беше рањен у руку, а ускоро за њима дође и друга група, у којој се налажаше још један рањеник, ако се не вaram један пеш. капетан I класе, чије сам име пропустио да запишем. Прилазио сам поредом свакоме од ових официра, ступао са њима у разговор и тако непосредно од очевидаца и учесника у боју информисао се о стању на појединим одсецима Дунавске дивизије I позива. Било је и оптимиста и песимиста, али сви су једнодушно хвалили држање команданта њихове дивизије, пуковника Божановића и истицали херојство водника, командира и команданата по пеш. пуковима. Само за команданта Дунавске дивизије II позива није било ниједне лепе речи; сви од реда нападали су га, што се није одазвао молби њиховог команданта, да га помогне. Том приликом дознах, да је пуковник Божановић још у 3 часа по подне известио команданте обеју средњих дивизија (Дунавска II и Дринска I позива) о мучном стању у коме се његова дивизија налази, молећи обојицу за помоћ и то од команданта Дунавске дивизије II позива тражио је, да се приближи бојишту, а од команданта Дринске дивизије I поз., да му стави на расположење један пешадијски пук.

Под утисцима разговора са овим озлојеђеним официрима из дивизијског штаба, а помишљајући да командант Дунавске дивизије II поз., није можда ни примио молбу пуковника Божановића, сео сам и написао још један кратак извештај: оцртао сам у главним потезима ситуацију код Дунавске дивизије I позива и молио да Дунавска дивизија II позива приђе ближе борбеном одсеку предње дивизије. Овај извештај послао сам у село Бугариње пуковнику Рашићу у 7.15 час. увече по сејзу, трећепозивцу Јанку, молећи пуковника, да по мојој молби поступи или бар мој извештај достави штабу I армије. Сејзу сам још наредио, да по предаји извештаја остане у селу Бугарињу и тамо ме сачека, па је тако и поступио. Тек што бејох завршио овај посао, дође са положаја инжињерски пот-

пуковник Д. Цветковић и причајући многе детаље из борбе, рече ми и то, да је и он послао команданту Дунавске дивизије II позива један извештај о стању на фронту Дунаваца I позива.

Паде мрак, а топовска, митраљеска и пушчана ватра не престаје. Осам часова беше већ прошло, а команданта дивизије пуковника Божановића још не беше; међутим обзиром на догађаје којим ова дивизија беше захваћена, сматрао сам да је већ крајње време, да њен командант буде обавештен, шта је командант армије за сутрадан пројектовао и наредио. Реших се да идем команданту на положај, па стога наредих да се оседла мој коњ и спреми један вођ од штабних ордонасаконаника, али пре но што се кренух, обратих се телефоном на све пуковске центре из састава ове дивизије, захтевом да ме доведу у везу са командантом дивизије или бар са којим официром из његове пратње. После мучења од двајестину минута успео сам најзад да дођем у везу са ађутантом командантовим, симпатичним и увек добро расположеним мајором Александром Здравковићем, који ми на питање: где да дођем, одговори, да не напуштам манастир, јер ће се и командант најдаље за сат вратити у штаб.

Пред поноћ (у 11.40 часова) јак топот коња по калдрми дворишта манастира, објави долазак команданта дивизије и његове мале пратње у којој беху: начелник штаба генералштабни потпуковник Стојан Стојановић, ађутант мајор Здравковић, још један млађи (мени непознат официр) и неколико коњаника-ордонааса. Најпре се видех и поздравих у дворишту манастира са одличним другом мајором Ацом Здравковићем, који беше усхићен и пресрећан, што је командант дивизије усвојио његову молбу и одредио га за команданта батаљона на место једног од изгинулих команданата. Још исте ноћи Здравковић је био у својој новој команди, а већ сутрадан око подне, у нападу на непријатеља, славно је пао на челу свога батаљона. Јавих се команданту, пуковнику Божановићу који, и ако озбиљан и забринут, владаше потпуно собом и даваше утисак човека, који је дорастао ситуацији у којој се налажаше. Лепо ме је примио, поздравио се и сасвим мирно прочитао заповест команданта армије, коју сам му дао, па пошто је само ваљда минут-два промислио, довикнуо је као крв црвеноме шефу дивизијског штаба: „пиши“, и у перо му издиктовао извештај за команданта I армије, који сам ја имао понети. Овај извештај не беше дуг, верно је оцртавао ситуацију на фронту Дунавске дивизије I позива око поноћи на крају упорног једнодневнег боја, — а завршавао се изјавом командантовом, да он неће моћи извршити заповест коман-

данта армије Обр. 100, нити дивизију кренути у напад, док не попуни велике губитке у официрима и док се дивизија не попуни муницијом. Завршавајући диктовање извештаја пуковник Божановић погледа у мене и осмехну се, а ја искористих тај тренутак и рекох му, да га је командант Дунавске дивизије II поз. поздравио. „Хвала му одговори командант, ...„само много би боље урадио, да ми је место поздрава упутио бар један пешадиски пук...“ Пошто је потписао завршени извештај и исти пружио начелнику штаба да га ковертира, пуковник Божановић ме замоли да нађем начина и што пре ступим у везу са армијским штабом, од кога је због немања телефонске везе целог дана био савршено одсечен, па да поднесем спремљени извештај и умолим за извињење што то није раније учињено.

Трчно у 1 час по поноћи напустио сам манастир Забел и кренуо натраг истим путем, којим сам и дошао. Због мрака и умора коња морао сам ићи само ходом, тако да сам у село Бугариње стигао тек у два часа и двадесет минути по поноћи. У штабу Дунавске дивизије II позива затекао сам будне, потпуно обучене и на ногама: команданта пуковника Рашића, начелника штаба, његовог помоћника, ађутанте и д-р Пољанског, референта санитета дивизије. Сви беху забринути, а из питања која ми наизменце управљаху командант и начелник штаба, уверих се, да се оптимизам, којим беше пре десетину часова обузет цео овај штаб, метаморфозирао у потпуни пессимизам и злослутњу. Но, пре но што сам и отпочео да дајем одговоре на постављена питања, запитах пуковника, имају ли телефонске везе са армијским штабом, и кад чух да је имају, осетих се као да ме је сунце озарило, пођем телефону и замолим ађутанта, који је крај телефона стајао, да одмах дозове штаб I армије и на телефон позове потпуковника Петра Пешића или Николу Стефановића. За неколико само минута добио сам везу. На телефону у штабу армије беху потпуковници Пешић и Стефановић, а нешто само доцније јавио се лично и пуковник Петар Бојовић, начелник штаба армије. Саопштио сам, да долазим из Дунавске дивизије I позива и да од пуковника Божановића носим један извештај, са којим армијски штаб треба да буде за најкраће време упознат, — а на то следовало је одмах наређење, да отворим коверат и да извештај прочитам лагано како би се преко телефона могао чути. Завршивши читање, слушалицу нисам са ува скидао, јер сам очекивао наређење а то ми је омогућило, да лепо чујем разговор, који у ђенералштабу армије тада отпоче, поводом добијеног извештаја од команданта Дунавске дивизије I позива. Дискусија је била кратка, али одлучна; говорили су

поглавито пуковник П. Бојовић и п.пуковник П. Пешић, а сви су се слагали у томе, да командант Дунавске дивизије I позива треба до зоре безусловно да заврши попуну муниције и попуну места изгинулих и рањених официра и да према томе о одлагању напада не може да буде ни речи, у толико пре што та дивизија може бити одмах помогнута Дунавском дивизијом II позива. У томе узео је по други пут телефонску слушалицу потпуковник Пешић и запита ме: какве утиске носим из Божановићевог штаба и које је моје мишљење о стању код Дунавске дивизије I позива. Одговорио сам од речи до речи ово: „Пуковник Божановић јако жали за губитком доста великог броја најбољих официра и чуди се, зашто га Дунавска дивизија II позива није целог дана помогла, али при свем том он не очајава, већ реално гледа на догађаје. Што се тиче ситуације, она је верно насликана у извештају командантовом, а моје је дубоко уверење, да ће криза бити свршена чим се Дунавска дивизија II позива појави на одсеку Божановићевом.“ На то потпуковник Пешић одговара: ...„добиће они одмах потребна наређења, а ти пошто си завршио свој задатак, замоли да на телефон дође пуковник Рашић, појаша коња и врати се у штаб армије у с. Биљак...“ Тако сам одмах и учинио. Пуковник Рашић, који је стајао корак само од телефона, узео је слушалице, — а ја сам поклоном само поздравио команданта и остале присутне официре и напустио штаб тачно у 2 часа и 40 минута по поноћи.

Задовољан што сам био сретан, да своју мисију благовремено и како треба завршим, а са друге стране убеђен, да ће се започета битка решити у нашу корист, био сам целим путем од с. Бугариња до с. Биљача блажен и нисам осетио ни умор, ни глад, ни жељу за спавањем. У штаб армије стигао сам 11. октобра у 7^{1/2} часова пре подне, дакле вратио се после пуних 23 часа, и тамо од официра из ђенералштаба затекао сам само потпуковника Пешића, јер сви остали беху у пратњи команданта армије изашли на положај. Реферисао сам потпуковнику Пешићу у детаљу о свему што сам видео и радио, — а он ме је, пак, упознао да је одмах по моме одласку из штаба Дунавске дивизије II позива наређено телефоном пуковнику Рашићу, да својом дивизијом помогне Дунавску I позива у духу издате заповести команданта армије, а пуковнику Божановићу (опет преко пуковника Рашића), да отпуштена диспозиција остаје у важности и да према томе и његова дивизија мора у наређено време напасти непријатеља. Међутим, интересантно је, да ова наређења ипак нису у потпуности извршена. Дунавска дивизија II позива, која је целог првог дана битке била ван акције, пошла је из

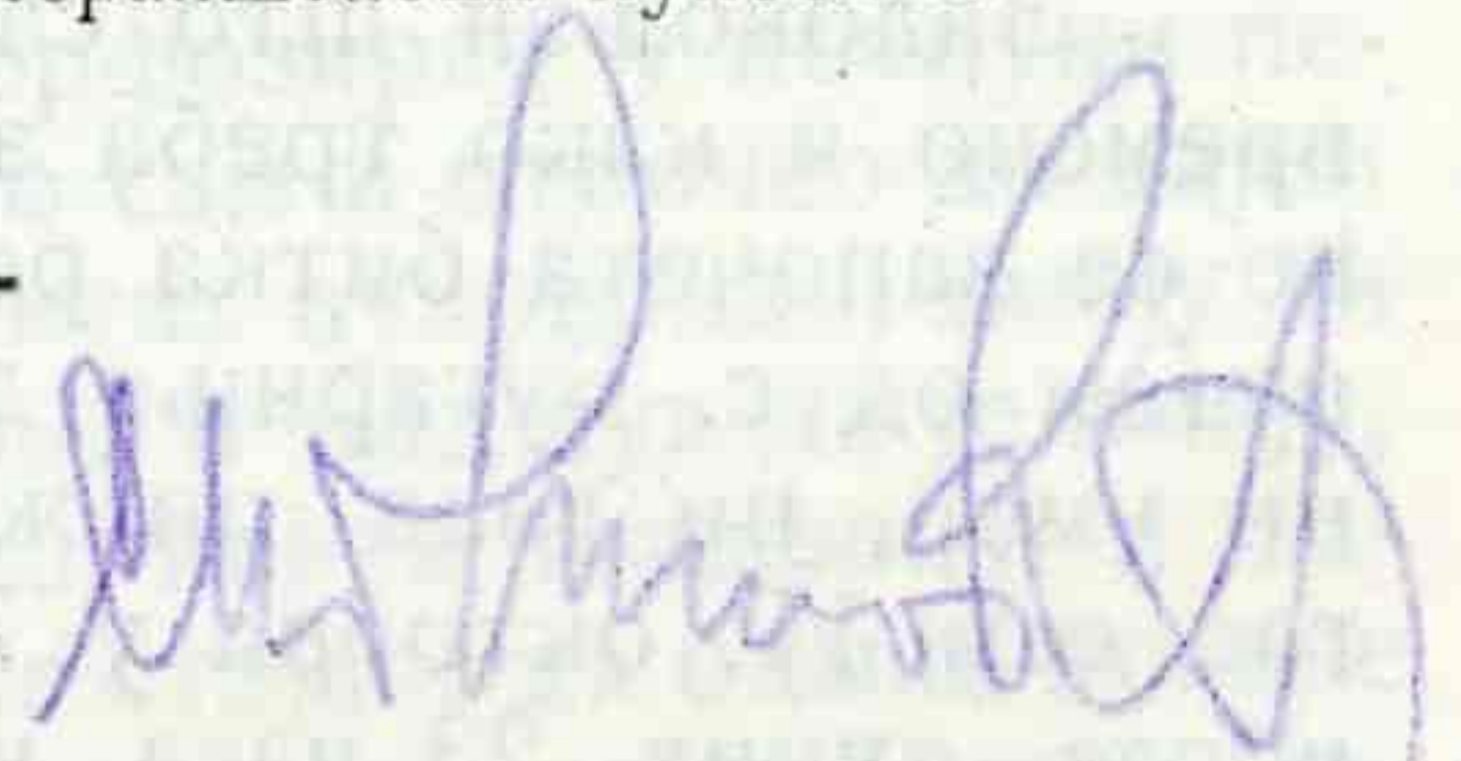
села Бугариња челом претходнице 11. октобра тек у 5 часова јутра, те стварну помоћ Дунавској дивизији I позива није могла пружиити пре од 10 часова пре подне. На Дунавску дивизију I позива и то нарочито на њено лево крило непријатељ је 11. октобра још од 6 часова пре подне свежим снагама и обухватно тако јако притискивао, да је цела дивизија дошла у врло критичан положај, те се на прелаз у наређени напад није могло ни мислити. Тек од подне, пошто је цела Дунавска дивизија II позива заузела положај поред Дунавске I позива наступио је преокрет: најпре се осетило слабљење непријатељске ватре, затим приметило делимично напуштање положаја на непријатељској страни и тек потом (око 3 часа по подне) обе наше Дунавске дивизије кренуле су у напад, односно у гоњење непријатеља који је већ одступао...

*

На крају овог мог излагања и потсећања на светле успомене из величанствене битке, чију већ десетогодишњицу прослављамо, узимам слободу да ускликнем: нека је вечита слава палим на бојном пољу, нека је част и признање свима онима, који се у овој битци искитише ранама или ма на који други начин задужише Отаџбину!...

Светислав Т. Милосављевић,
ђенералштабни пуковник

8/11. 1923
М. М.

ПОЧЕТАК РАТА СА ТУРЦИМА 1912. ГОДИНЕ

Кроз Карадаг до Скопља

— Делови Моравске дивизије I позива у операцијама до заузећа Скопља. —

Првог дана рата са Турцима, 6. октобра 1912. године, III. пеш. пук I позива са 4. граничном четом, 1. брдском брзометном батеријом и $\frac{1}{2}$ седме батерије Моравског пољског артиљеријског пука I позива, после јаче борбе заузео је од Турака пограничне утврђене карауле: Св. Илија Честилински, Ново Село и Козарник.¹

Непријатељ који је 6. октобра бранио гранични фронт од Мораве до Козарника одступио је вероватно ка Жужелици и на десну обалу Трновске реке.

I пешад. пук „Књаза Милоша Великог“ заузео је линију Морава—Краљева кућа—Лопардице а III пешад. пук I позива заузео је напред поменуте три карауле.

Према заповести команданта I армије Обр. 51. од 6. октобра Моравска дивизија I позива има задатак да 7. октобра заузме линију Козарник—Лопардице—Бујановац—Божиновац у циљу обезбеђења слободе операција и осигурања офанзиве I армије. Лево од Моравске дивизије у исто време наступа и

¹ У борби на Св. Илији Честилинском првога дана рата, 6. октобра, погинули су: храбри капетан I кл. Светозар Миљковић и 6 редова граничне чете; рањени су 9 редова из граничне чете и III. пешад. пука I позива.

Капетан Миљковић био је командир 4. чете граничне трупе. Рођен је у Нишу. Свршио је Нижу и Вишу Школу Војне Академије. Био је одличан официр; неуморан и одушевљен неимар у подизању темеља Велике Србије пред Балкански рат. Сви су га официри и војници ценили као идеалног старешину и друга. Погиנוо је у јуришу на турске ровове при заузимању карауле Св. Илије Честилинског.

Изгинули војници сахрањени су код цркве Св. Илије у близини карауле. Тело капетана Миљковића пренесеио је у Врању и тамо сахрањено.

Истога дана у борби на караули Козарнику, погинули су два војника а рањени пешад. поручник Михаило Н. Станковић родом из Ниша, и два војника. сви из III пешад. пука I позива. Поручник Станковић се у борби на Козарнику видно истакао храбрим држањем. Он је, неколико дана доцније погинуо пред Скопљем од разјарених Арнаута.

Светлим жртвама за Отаџбину нека је вечна слава и хвала!

Дринска дивизија I позива преко Ристовца и Крушевице у циљу заузећа Лукарце.

На основи ове армијске заповести командант Моравске дивизије I позива наредио је наступање у следећем: „I пешадијски пук „Књаза Милоша Великог“ са 1. дивизионом Моравског пољ. артиљ. пука, водом пионира и болничара наступа правцем: Краљева Кућа - Раковац—Бујановац у циљу заузећа линије Бујановац - Божиновац.

II пешадијски пук „Књаза Михаила“ са 2. дивизионом Моравског пољског артиљ. пука, водом пионира и болничара наступа правцем: Г. Вртогош—Лопардинце и заузима линију Бујановац (искључно)—Лопардинце (закључно).

Пукови полазе тако, да са предњим деловима пређу Раковичку реку у 7 часова пре подне одржавајући међусобну везу.

III пешадијски пук упутиће у 7 часова пре подне један свој батаљон са брдском батеријом и граничарима, који се налазе на Св. Илији, под командом мајора Добросава Ђорића, граничном линијом преко Ђурђевског рида, да ојача посаду на Козарнику и ту остане, док не стигне I. батаљон I пука III позива, који ће упутити командант I пука I позива, а по том продужити пут од Козарника косом и доћи у висину села Лопардинце као десно бочно закриље, ступивши у везу са трупима у Лопардинцима. Са остатком пука и водом 7. батерије кренуће се у 8 часова пре подне преко села Дубнице до Г. Вртогоша, где ће очекивати даље наређење. Обе чете I пешад. пука III позива остаће на караули Св. Илија као посада за осигурање тога правца, где ће бити упућена и позицијска Дебанжова батерија.

XVI пешад. пук „Цара Николе II“ креће се тако, да буде на Инотовцу у 7 часова пре подне у зборном поретку и очекивати даље наређење.

Штаб и остатак Моравског пољ. артиљ. пука креће се за XVI пеш. пуком и постројиће се позади овога на Инотовцу.

Моравски дивизијски коњички пук креће се преко села Котуна до Г. Вртогоша, где има бити у 7 часова пре подне и чекати даље наређење.

Дивизијски штаб полази из села Содерца у 6 часова пре подне на Инотовац“.

Око 8 часова пре подне 7. октобра III пешадијски пук, пошто је према заповести упутио батаљон мајора Добросава Ђорића са брдском батеријом; кренуо се са Св. Илије Честилинског са пољском батеријом низ Росуљу поред села Содерца.

Око 1 сата по подне пук је стигао код села Г. Вртогоша.

После $\frac{3}{4}$ часа одмора, командант III пешад. пука добио је наређење од команданта Моравске дивизије да пук доведе код Краљеве Куће.

Кад је III пук стигао на одређено место, пре 3 сата по подне стављен је у зборни поредак десно од XVI пеш. пука, позади места Краљеве Куће.

У то време водила се пешачка борба на целом фронту испред Бујановца и у лево од овога на висовима.

Око 4 часа по подне, наша артиљерија на десном крилу јако је дејствовала против непријатеља који је држао арнаутско село Трново. Село је било у пламену.

У то време XVI пешад. пук „Цара Николе II“ ојачао је лево крило дивизије а у дивизијској резерви остао је III пешадијски пук.

Пред вече настаде јака пушчана ватра на целом фронту, која је трајала до у сами мрак, па затим сасвим умуче.

У току ноћи Турци су се журно повлачили преко Биљана ка Куманову, пошто су неко време на положајима оставили застор од мањих делова својих трупа.

Продужење операција 8. октобра регулисала је заповест команданта I армије Обр. 61 од 7. октобра, у следећем:

„Главна турска војска коју ћемо имати пред собом концентрише се у околини Скопља—Овчег Поља и Велеса; њени предњи делови држе Егри Паланку, Страцин и Рујан.

Друга армија наступа преко Егри Паланке и Страцина ка Куманову.

Трећа армија наступа преко Косова ка Приштини, по том једним својим делом преко Гиљана ка Куманову.

Наша I армија продужава наступање 8. октобра у 6 часова пре подне правцем ка Куманову а на линију Табановце—Четирце—Нагоричане, потискујући испред себе непријатељске делове на које буде наишла.

Коњички дивизион наступа преко Ристовца—Кршевице—Лукарца—Стојковца—Клечовца ка Павлешенцу. Фронт извидиће се са западне стране на простору између источног подножја Скопске Црне Горе ка Скопљу, а са источне стране до линије Русце—Думбај—Кратово—Плешивце ка Штипу.

Моравска дивизија I позива наступа правцем: Бујаковац—Самољица—Голем Дел—Карабичане (Турско) до линије Табановце—Четирце, упућујући један пешадијски пук са једном батеријом од Бујановца преко Несолца—Прешева на Ваксинце десном обалом реке Бањске односно Коњарске реке.

Лево од Моравске дивизије I позива је Дринска дивизија I позива, која се креће правцем Лукарце—Стајковце—Бугариње—Никуљански вис.

Позади Моравске дивизије I позива наступа Тимочка дивизија II позива као армијска резерва десног крила“.

Према овој заповести командант Моравске дивизије I позива са *ОБр. 70.* 8. октобра у 6 часова пре подне наредно је наступање дивизије у две колоне:

„1. Коњица. Командант капет. I кл. Велимир Вемић. Дивизијски коњички пук: 2 ескадрона са митраљеским одељењем. Наступа у 7 часова пре подне правцем Жужелица—Божиновац—Самољица и даље десном обалом реке Моравице и левом реке Бањске на фронт Ваксинце Табановце—Четирце. Реон извиђања западно Турија—Лучане и гребеном Скопске Црне Горе на Сефери, и даље путем на Белановце преко Извора до Слупчана;

Источно: Жужелица—Богдановац—Ново Село (Биљачко) и даље до Никуљанског вуса. Одржавати везу са Дринском дивизијом I позива.

2. Лева колона. Командант пуковник Јован Викторовић: XVI пешад. пук Цара Николе II, I пешад. пук Књаза Милоша Великог; 1. и 3. дивизион морав. пољ. арт. пука, чета пионира и 2 вода болничара.

Наступа правцем Божиновац—Крајмировац—Самољица десном обалом реке Моравице и левом обалом р. Бањске на фронт Табановце—Четирце.

Реон извиђава западно од десне обале реке Моравице и леве обале Бањске одржавајући везу са десном колоном, а источно подилажењем Рујну, хватати везу са осигуравајућим бочним деловима Дринске дивизије I позива. У случају најласка на отпор, савлађивати га ударом на десно крило непријатељско.

Полазак ове колоне биће кад десна колона дође у висину према левој колони.

3. Десна Колона. Командант потпуковник Владимир Ристић: II пеш. пук Књаза Михаила, 1 батерија 2. дивизиона пољ. артиљ. пука, вод пионира и вод болничара. Наступа у 7 часова јутра правцем Трновац—Осларе и даље левом обалом Моравице и десном обалом Бањске ка Ваксинцу.

У овом наступању осигурати десни бок побочницом потребне јачине, која да се креће правцем Турија—Лучане—гребеном Скопске Црне Горе преко Бугаревца—Сефери (Сеферлер) и даље путем преко Бугаревца до Извора.

Рејон извиђања западно подножјем Скопске Црне Горе, а источно до леве обале Моравице и десне обале р. Бањске одржавајући везу са левом колоном.

4. Резерва. Командант потпуковник Иван Павловић: III пешад. пук (без 1 батаљона), 2 батерије, 2 дивизиона Моравског артиљ. пука, 3 вода пионира, болничарска чета, телеграфско одељење.

Наступа у 7 часова пре подне од Краљеве Куће правцем Жужелица и даље за левом колоном.

Команданту 2. батаљона III пеш. пука, у чијем је саставу и брдска батерија, наредити, да продужи извршење датог му задатка и да се, кад стигне на Козарник креће преко Бујановца правцем за резервом“.

Дивизијском заповешћу даље је наређено команданту дивиз. инжињерије: да се подигну мостови преко Раковачке реке и Мораве код Бујановца, који су порушени, и да телеграфско одељење подигне телефонску везу од армијске телефонске станице у Зибевчу за дивизијом крећући се правцем Зибевче — Самољица — Куманово.

Трупној комори наређено је, да се креће друмом Бујановац — Куманово на одстојању од 10 км. од резерве дивизије.

I степен колонске коморе креће се до Давидовца, где ће чекати даље наређење.

II степен колонске коморе 9. октобра у 6 ч. пре подне креће се у Врању. Код Врање ће се убиваковати на Гложју.

Командант дивизије налазиће се до 7 часова пре подне у селу Краљеви Кућа, а потом ће се кретати са дивизијском резервом.

8. октобра изјутра колоне Моравске дивизије I позива отпочеле су кретање, свака према добивеном задатку. На непријатеља се није наишло; он је последњим својим деловима пре зоре одступио у правцу Куманова.

Дивизијска резерва кренула се у 7 час. јутра. Прелаз преко реке јужно од с. Краљева Кућа знатно је успорио кретање, стога што је импровизовани мост, (преко сељачких воловских кола намештане су талпе) био узан, те се пролазило колоном по један.

Артиљерија дивизијске резерве ушла је у колону изнад села Жужелице.

Јужно од села Жужелице, на вису уз чије је стрмени пешадија помагала извлачење батерија, резерва је сустигла I пешад. пук из леве колоне. Ту је трајао дужи застој док се добило остојање између пукова леве колоне, као и између ове и резерве дивизијске.

На овоме вису као и свуда на косама стране су биле утврђене многобројним турским стрељачким рововима. По свима стрељачким рововима и по путу налазила се велика

количина турских чаура и кутија од пешачке муниције као и муницијских сандука.

Продужено је кретање поред села Богдановца, Новог Села, Биљача, и даље без застоја.

Са стране пута, у пољу и у удољама налажаше се по који мртав турски војник, кога Турци при одступању ноћу нису могли наћи нити изнети.

Сељаци из напуштених турских кућа, вуку храну покућанство, изгоне стоку.

Поред пута на пропланцима, где су турске трупе застајале, налазе се остављени војнички казани, шаторски делови, судови и т. д.

Испред Биљача, десно од пута у једној долиници бејаше једна гомила турских шињела, торбица, фесова, кошуља и других ствари. Код Биљача, десно од овога а лево од пута, остављен је недирнут читав логор неке трупе, са великим округлим шаторима и мноштвом ствари по шаторима. У Биљачу су пуни магацини разноврсног метеријала.

По свему овоме, као и по казивању мештана, Турци су се ноћу 7—8. октобра у највећој журби повлачили у правцу Куманова.

Без узнемиривања колоне Моравске дивизије кретале су се кад је већ ноћ захватила.

Око 7 и по час. у вече пукови леве колоне Моравске дивизије I позива а потом и дивизијска резерва стигли су на косе, које се од села Турског Карабичана спуштају југозападу и зауставили се позади ових коса, северно од линије Четирце—Табановце.

Према наређењу команданта Моравске дивизије III пешад. пук поставио је предстражу на десном крилу леве дивизијске колоне према селу Табановцу. У лево, источно од III пука, на предстражи је био I пешад. пук Књаза Милоша Великог.

1. батаљон III пешад. пука коме је придодато и митраљеско одељење извршио је осигурање са двама прихватницама, од којих је десна обезбеђивала простор од Кумановског друма западно до Коњарске реке, одржавајући десно патролама везу преко реке са II пешад. пуком Књаза Михаила наспрам села Ваксинца; лева прихватница осигуравала је простор од Кумановског друма источно косом везујући се са предстражом I пешад. пука.

Преко ноћ а нарочито по поноћи, на предстражи је било пушкарање са турским патролама на правцу Кумановског друма, и на левом крилу предстражарског низа III пешад. пука, где је била веза са предстражама I пешад. пука.

9. октобра око 6 час. јутра, командант Моравске дивизије пуковник Гојковић позвао је к себи команданте пукова: пуковника Јована Викторовића, потпуковнике Ивана Павловића, Душана Туфегџића и Љубомира Покорног на вис западно од села Турско Карабичане, где се налазио са својим начелником штаба потпуковником Кушаковићем. Са овога виса био је добар преглед земљишта на Табановце, Четирце и унапред ка Куманову.

Пошто је са командантима пукова расмотрио земљиште, објаснио данашњи рад дивизије у духу армијског наређења, командант дивизије је наредио: да се I, III и XVI пешад. пукови развијају на линији Табановце - Четирце а II пеш. пук остаје на десној страни Коњарске реке спрам села Ваксинци. На овој линији положаја пукови се имају утврдити, очекујући даље наређење док остале дивизије стигну.

Свакоме пуку одређен је правац кретања. III пешад. пук има да се са овога места крене кумановским путем и кад стигне на косу с. и. од села Табановца, ту да се задржи и предузме утврђивање. Лево, источно од III пука, преко косе спушта се I пешад. пук на одређену линију, а још даље источно од I пука, ближе Четирцима, XVI пешад. пук. После овога командант дивизије наредио је да се одмах приступи извршењу задатка.

Око 7 ч. јутра отпочели су покрет у маршевним колонама сва три пука у означеним им правцима.

III пешад. пук, са својим 3. батаљоном и двема пољским батеријама у претходници, кретао се Кумановским друмом ка коси и. од села Табановца обраћајући нарочиту пажњу на шуму десно од пута. У лево од њега кретали су се I и XVI пеш. пук. Чим су се пукови почели спуштати низ косе Турци отворише артиљеријску ватру.

После краће кретања I пешад. пук развио се у еволуционе поретке и продужио кретање. Кад је његов 3 предводнички батаљон био у близини шуме северо-источно од Табановца, развијен је од њега у лево 4. батаљон, па су се затим оба постепено кретала док нису изашли на косу северо-источно од Табановца. У другом борбеном реду позади десног крила био је I. батаљон а у десно од овог, поред шумице, митраљеско одељење. Ту у близини биле су и обе пољске батерије.

Једно јаче одељење 3. батаљона избачено је испред Доњег Табановца, а батаљон је посео косу иза села на одстојању од 300 метара.

Батаљони су се одмах почели утврђивати ручним пионирским алатом.

Турци су у току дана повремено дејствовали артиљеријском ватром поглавито противу трупа III пешадијског пука, који је највише био истакнут. Турски шрапнели су се већином високо распрскавали. Рањена су три редова а погинуо је један младић из Д. Табановца који је добровољно био путовођа.

На страни непријатеља спрам Табановца запажено је да се један батаљон и једна батерија налазе око 3 километра испред Доњег Табановца и да се укопавају. У 1 сат и 50 минута по подне са стране Табановца примећено је, да се једна турска колона јачине око три батаљона креће правцем за Криву Паланку.

По подне обишао је положаје Моравске дивизије командант I армије Њ. Кр. Височанство Престолонаследник Александар, са својим начелником штаба пуковником Бојовићем. Они су се верзирани о нашим и турским положајима, распореду трупа, о утврђивању и т. д. Присуство команданта I армије на положају трупе су бурно поздравиле.

Командант дивизије авизирао је заповест команданту III пеш. пука, да се пук извуче са садашњег положаја и премести на лево крило дивизије, југо-источно од села Турско Карабичане. Но када је после 4 часа по подне дошао на положаје III пука, саопштио је команданту пука, да је пук добро пласиран, да неће мењати положаје већ ће остати где је, држећи село Табановце, а предстражарским распоредом добро осигурати везу источно са I пуком, а лево западно са II пеш. пуком.

Како је простор од села Табановца до I пука источно, био доста велики, а са обзиром на тадање стање, предстражу су образовали оба предња батаљона (3. и 4. батаљон), Прихватнице су постављене у продужењу линије прихватница I пешад. пука на коси која се од села Турског Карабичана спушта к селу Табановцу. Потпорница предстраже је била позади прихватница северо-источно од Табановца на предњој ивици шумице. Јаче одељење посело је железничку станицу Табановце на десном боку предстражне линије. За јачу везу са II пешад. пуком спрам села Ваксинца, одређен је нарочити вод.

Главнина пука, 1. батаљон, убиваковао се на јужној страни јаруге, позади косе коју је посела предстража.

У први сумрак стигао је са Козарника мајор Добросав Ђорић са својим 2. батаљоном, 4. граничном четом и I брдском батеријом и убиваковао се код главнине III пеш. пука.

До 10 часова у ноћ 9. октобра на свима предстражама било је мирно. У то доба отпочело је пушкарање у пред-

стражарском низу III пеш. пука. Оно је престајало, или бивало ређе за 15—20 минута, па се опет продужавало и што је ноћ дубље настајала пушкарање је бивало све јаче, нарочито у правцу села Табановца и на десном крилу предстража, где је била веза са II пешад. пуком. Ово је долазило отуда што је непријатељ често слао патроле и јача одељења у працу села Табановца и западно од овога у долини Коњарске реке.

Око 4 часа јутра 10. октобра настаде силна ватра на целом предстражарском фронту III пеш. пука. Тога момента изгледало је, да Турци спремају препад. У то време 1. и 2. батаљон из главнине пука стали су под оружје.

Овако јака ватра трајала је десет минута; турски су покрети осујећени, ватра је сасвим престала и више се није понављала.

Ноћу 9—10. октобра командант III пешад. пука примио је код Табановца следеће наређење команданта Моравске дивизије I позива Обр. 79 од 9. октобра:

„Према наређењу команданта I армије Обр. 85 од данас, тај пук са брдском батеријом кренуће се сутра 10. ов. мес. у 7 ч. пре подне преко Прешева и заузеће раскрсницу путова за Гиљане и Куманово Сефери (Сеферлер) к. 1050 и да тамо остане до доласка наших трупа из Гиљана.

По заузећу ове тачке командант ће ме известити о извршењу овога. Тако исто известити ме колико и где има Арнаута и уопште каквих одељења турске војске има на томе правцу.

Пошто на Црној Гори има Арнаута, обратити најозбиљнију пажњу на сигурност, нарочито ноћу. За одржавање везе са штабом дивизије придаће се команданту 6 коњаника и у Прешеву ће се устројити релејска станица такође од 6 коњаника.

Према томе извештаје слати преко Прешева.

Снабдевање трупне коморе из I степена колонске коморе из Биљања.

Штаб дивизије биће у Карабичану, а кад се буде изместио командант ће о томе бити извештен.“

10. октобра у 6 час. јутра командант III пука примио је од команданта Моравске дивизије и усмена наређења за извршење предњег задатка. Пошто је III пеш. пук на предстражи замењен једним батаљоном I пеш. пука, што је извршено до 7 сати, командант пука је у 7 сати и 20 минута кренуо III пеш. пук са 4. четом граничне трупе и 1. брдском брзометном батеријом са положаја код Табановца за Прешево.

У то време падала је ситна киша; око Табановца била је измаглица, а на страни Турака на Кумановским положа-

јима била је магла. Услед тога Турци нису могли приметити наше покрете.

Кад је пук изишао на друм киша је отпочела пљуском и трајала је скоро до 2 часа по подне. Услед велике кише Коњарска је река толико била надошла да се није могла газити, те се пук кретао друмом и испред Прешевске станице скренуо ка Прешеву, пошто је код станице све људство примило једну порцију хлеба.

Пред Прешево пук са батеријом стигао је око 2 часа по подне.

У то време све земљиште изнад вароши покривено је било густом маглом.

У Прешеву владао је хаос у највећем степену. Већи део становништва напустио је куће и повукао се у Скопље. Селјаци из даљних места дошли су у Прешево да пљачкају.

Мало старијих људи што је било остало посакривало се по кућама, тако да се после дужег времена једва с тешком муком пронашло неколико муслимана и један хришћанин који су узети за путовође.

Команданту III пука јавио се вођа коњичке подофицирске патроле, која је извиђала у Карадагу, и известио га да је свуда у околини и по Карадагу велика несигурност због Арнаута. Они су заседама, у мањим или већим групама, посели све важније пролазе и места. Патрола је уништена; војници су изгинули или рањени остали. С тешком муком спасао се подофицир Ђак Васић, који је о свему известио команданта III пука.

Према оваквом стању, са обзиром на велику важност да се кота 1050, на раскрсници путева код Сефери што пре заузме, а како се већ ближила ноћ, командант III пешад. пука одредио је јако заштитничко-извиђачко одељење, јачине једног батаљона са још два јака бочна одељења, који ће извидети и очистити земљиште од непријатеља, заузети Сефер к. 1050 и ову важну раскрсницу и отпорну тачку утврдити и одржати до доласка пука.

Чим су добивене путовође за извршење овога задатка упућен је од Прешева планинским путем — стазом 1. батаљон мајора Тихомира Смиљковића са задатком да избије на Сефер и овај огарантује. У десну побочницу кршним планинским гребеном северно изнад Прешева поред Бујића, да избије северно од Сефера — упућена је 4. чета 4. батаљона капетана Лазара Поповића. У леву побочницу која ће се кретати јужно од Прешева поред села Норче на Курбалију и даље јужно од Сефера упућена је 1. чета 4. батаљона поручника Михаила Станковића.

Батаљон са бочним одељењем кренуо се у 3¹/₂ часа по подне. Десно бочно одељење, чим је изашло на стрменити кршни вис северно од Прешева, имало је краћу борбу са Арнаутима који су растерани, те је кретање продужено.

Остатак пука са брдском батеријом остао је код Прешева и у ноћ ту се убиваковао.

Безпутно, врло тешко пролазно земљиште Карадага успоравало је кретање. Овоме је још више допринела ноћ која је ускоро наступила.

После местимичног пушкарања и одбијања Арнаута са правца наступања, батаљон је стигао на Сефер после 9 ч. у вече, о чему је командант III пука примио писмени извештај по поноћи, и о свему известио команданта Моравске дивизије I позива. На тај начин 10. октобра у вече поседнута је и осигурана важна раскрсница путева на Сеферу (к. 1050).

11. октобра изјутра командант III пешад. пука примио је наређење команданта Моравске дивизије I позива ОБр. 94 од 10. октобра 10 час. 5 мин по подне [из Карабичана у следећем:

„I армија напада сутра (11. т. м.) на Куманово, а према армијској заповести ОБр. 100.

Тај пук са брдском батеријом, према заповести армијске команде ОБр. 105., и у вези заповести ОБр. 100. образоваће армијску побочницу са правцем наступања гребеном Карадага до изнад Скопља.

Ако командант има уверења да на Карадагу нема ни Арнаута ни турских трупа, марш ће организовати овако: један батаљон упутиће од Сефери гребеном Карадага до Китке, а три батаљона и батерију правцем Белановце—Извор—Алошевце до Матејића. Ако на Карадагу има Арнаута, онда ће цео пук и батерију кретати гребеном Карадага до Китке, где чекати даље наређење.

И у првом и у другом случају оставити једну чету на к. 1050 са припадајућим јој делом бојне и трупне коморе.

Трупну комору кретати од Прешева за трупном комором II пешад. пука „Књаза Михаила“ путем Лојане—Ваксинце. Ако је трупна комора попуњена храном, издати је на руке, а ако није, одобрава се команданту употреба дводневног obroка.

По пријему ове заповести извести ме о својој одлуци а извршењу приступити у зору 11. овог месеца.

Разуме се, да је од велике важности да командант и у једном и у другом случају одржава везу са II пешад. пуком, који сутра наступа у 6 ч. пре подне од Ваксинца преко

Слупчане ка Ропарцу. Постарати се за поуздане путовође из Прешева или околине.“

По свима дотадашњим податцима тачно је утврђено, да се Арнаути налазе по целом Карадагу, у већим или мањим групама. На свима пролазима, стазама, (јер правих путева преко Карадага и нема), на раскрсним тачкама, по кршним висовима и литицама, које затварају дубоко усечена корита планинских многобројних потока и малих речица, којима изводе тешко пролазне стазе на планинске превоје и главни гребен Карадага, Арнаути су поставили заседе од неколико људи а на гдекојим местима изнад села и од јачих група.

Сем ових и тактички разлози, као и обзир кретања наших трупа од Гиљана, руководили су команданта пука, да се определи за кретање најтежим правцем преко гребена Карадага. О оваквом решењу он је, 11. октобра у 5 сати јутра писмено известио команданта Моравске дивизије I позива а у вези извештаја од 10. октобра.

Једва успевши да у 6 часова јутра добави путовође — једног Србина и два Турчина, — командант је кренуо пук и брдску батерију, са 3. батаљоном, под командом капетана I кл. Драгољуба Владисављевића у претходници, правцем од Прешева и даље јужно од села Бујића за Сефер одакле ће продужити кретање гребеном Карадага. Како одмах изнад Прешева настају кршни огранци Карадага, по коме су се размилели Арнаути, наређено је да се претходница, батерија, главнина пука и комора осигура јаким бочним одељењима са већим бројем патрола.

Цела трупна комора и тежи возови бојне коморе упућени су са једном четом 4. батаљона, под командом капетана Милана Бошковића из Прешева сеоским путем у правцу II пешад. пука ка селу Ваксинцу.

При пењању уз стрмени изнад Прешева, у правцу десне претходничке побочнице отвори се борба са једном арнаутском групом, која је посела била кршевите ћувике на томе правцу. Ово моментално заустави кретање док одаслата појачања патролама нису до ових стигла и борбом отерала Арнауте.¹

¹ При измаку из Прешева, одакле се пут пење уз стрмени Карадаг, с десне стране пута испод брега, у долиници поред једног сувог поточића којим вођаше стаза, бочно одељење наишло је на овај варварски призор: На две гомиле бејаху из пушака побијени или ножевима избодени и заклани 20 Срба. Међу овима двојица су били у цивилу, за које рекоше да су учитељи. Један од ових учитеља бејаше у полу-кличећем ставу нагнут над једном гомилом и тако убиен. Већини су још биле руке везане!

Мештани казиваху, да су 40 Срба, који су били у затвору у Прешеву, пред што ће Турци напустити Прешево, овде изведени и побивени. Вероватно да су некоје њихове породице посахрањивале, а ови што су остали, да су из даљих места.

Борбе са Арнаутима понављале су се целим путем. Растерани са једног правца, они су као дивокозе прелазили стрмени да се ускоро појаве на другим местима.

Због врло тешког земљишта — преко дубоких и стрмених јаруга, — бочна одељења и јаке патроле морали су избијати на кршеве, да би их очистили од арнаутских заседа и омогућили прелаз својих трупа. Услед овога кретање је било јако успорено.

У почетку пут, и ако на много места под великим нагибом, бејаше ипак бар у неколико пролазан, те је и најпотребнија комора како тако могла ићи. Али доцније, што се више улажаше у Карадаг, пут је бивао све тежи, сасвим је искварен, излокан, сувише узан, испресецан дубоким и стрмим јаругама многих планинских поточића. Местимице сасвим се и губио. Комора је морала све више да изостаје, поред све помоћи, коју јој указиваху придодата одељења и ради осигурања и ради извлачења.

У долиници безимене речице према селу Бујићу, претходнички батаљон наишао је на један већи арнаутски збег са неколико воловских кола. У једним колима нађени су сакривени револвери и доста муниције. Када су војници хтели да прегледају и сва остала кола, са косе изнад речице, отворили су ватру на наше одељење неколико прикривених Арнаута. После краће борбе и ове су косе очишћене од Арнаута те је пролаз трупама био отворен.

Око 3 сата по подне претходнички батаљон избио је на косу испред Сефера. На Сефер коту 1050 сви батаљони и батерија стигли су пред мрак.

Сва околина Сефера покривена је шумом те је прегледност врло ограничена.

Командант 1. батаљона утврдио се на положају — к. 1050 — стрељачким рововима а околину је осматрао јаким патролама.

На једном шумовитом положају, ј. и. од 1. батаљона III пука, налазила се једна чета из I пеш. пука Књаза Михаила, као десна побочница пука, под командом капетана Милана Димића. До доласка III пука, ова је чета била јако притешњена од Арнаута. Одаслата одељења помогла су ову чету, да се Арнаути разбију и растерају а рањеним војницима ове чете указана је лекарска помоћ код III пешад. пука.

Пук са батеријом заноћио је на коти 1050. Преко ноћи ватре нису ложене.

Војницима је издата и последња порција хлеба, што се још имало.

Лакши део бојне коморе стигао је на Сефер дубоко у ноћ; остатак ове и део трупне коморе стигао је пред зору. Једне санитарске двоколице и кола трупне коморе остали су са поломљеним точковима у клисури Сефера под стражом.

О непријатељу и нашим трупама са правца од Гиљана није се ништа сазнало. Са предстраже 1. батаљона пред мрак, видело се распрскавање шрапнела у правцу Качаника.

О данашњем раду командант пука послао је писмени извештај команданту Моравске дивизије I позива по два ордона коњаника, које су због велике несигурности до Прешева морале пратити и пешачке страже.

12. октобра око 6 ч. јутра пук је продужио кретање кроз Карадаг.

На Сеферу остала је у посади чета под командом капетана Лазара Поповића, где су прикупљани поломљени возови бојне коморе (са пионирским алатом) и рањеничке двоколице, јер се даље нису могле кретати.

У претходицу пука одређен је 1. батаљон мајора Смиљковића са правцем кретања уз косу на Црни Врх (кота 1804) како је на карти аустријског ђенералштаба означено), и даље стазом гребена Карадага.¹

Кретање и оријентисање на земљишту јако је отежано. Карта не одговара земљишту; путева нема већ тешке стазе, које врло често престају, губећи се у кршу. Путовођа нема, и кад се по неки нађу, врло су несигурни; они познају само најближу месност око свога села. Међутим земљиште је веома погодно за арнаутске заседе које су честе.

Претходнички делови поред извиђања и осигуравања морали су имати нарочита одељења за изналажење и обележавање путева и, у колико је било могуће, за њихову брзу оправку на извесним местима.

Врло је отежано и заморно кретање било уз стрми нагиб планинских гребена који се спуштају северно и северо-западно у правцу села Стубле и Врнезова. Колоне се одужују, чешћи су краћи застанци.

Око 12. часова и 30 минута по подне Арнаути су отворили ватру према деловима десне побочнице претходничког батаљона. Према извештају команданта батаљона ово су били Арнаути из околине села Жегре. Одаслата појачања у томе правцу разбила су и растерала Арнауте и продужила бочно кретање.

¹ На сва обавештења од мештана из најближе околине, нико није умео казати, нити је коме било познато, које се место зове „Црни Врх“ које је на карти обележено котом 1804. У опште нико није знао за тај назив који је на карти озрачен са „Црни Врх“.

У исто доба командант батаљона известио је: да је путем Гњилане—Куманово прошао један наш ескадрон за Куманово; да се Гњилане синоћ предало без борбе, и да су јутрос и остале наше трупе пошле из Гњилана.

Око 5 часова по подне пук је изашао на седло спрам коте 1804. Продужено је кретање до мрака. Око 6 и по часова у вече пук се са батеријом прикупио на један мали пропланак, покривен шибљем и младом шумарицом на гребену Карадага.

Постављен је бивак у виду каре, са по једним батаљоном на свакој страни. Батаљони су пред собом истурили јака осигурања. Брдска батерија, комора и остали делови пука образовали су бивак у средини ове каре.

При постројавању бивака, отвори се према његовој јужној страни пушкарање између Арнаута и наших патрола.

Том приликом рањен је од Арнаута један војник 1. батаљона у самом биваку.

Трупе су овог дана још имале резервне хране.

Услед веће појаве Арнаута са разних страна и, према свима прикупљеним податцима, њихове намере да изврше ноћу напад, предузете су најјаче мере за безбедност трупа на преноћишту. Нарочита је пажња обраћена на систематско патролирање ојачаним патролама на већој просторији, која је највећим делом била покривена густом шумом. Забрањено је и најмање осветљавање и ложење ватре преко ноћи, која је била осетно хладна.

У току дана и ноћи није добивано никакво наређење нити саопштење из дивизијског штаба.

13. октобра продужено је кретање гребеном Карадага. У 6 час. и 15 мин. јутра кренуо се претходнички 2. батаљон под командом мајора Добросава Ђорића правцем за Било¹—Китку.

И претходнички као и остали батаљони, батерија и комора осигурани су јачим бочним оделењима и патролама, које су имале да савлађују тешко пролазно земљиште преко чука и врховн многобројних јаруга и потока источном и западном страном гребена Карадага.

Од почетка кретања трупе почела је падати киша, која је бивала све већа и пљуском падала до подне. Услед овога кретање се јако успоравало.

По подне је киша престала, па се доцније време разведрило.

¹ Две путовође, Арнаути католичке вере — како их овде зову „Латини“ — као и мештани из околине ово Било називаху „Урвич-Било“.

Испред села Гошнице пук је срео Моравску пешачку бригаду I позива, која је овде избила на гребен Карадага, крећући се из Гњилана. Одавде је продужила кретање истим правцем којим се кретао III пешад. пук са брдском батеријом.

У сумрак пук се зауставио на једној малој преседли с.з. од села Гошнице где се убиваковао и осигурао у истом виду као прошле ноћи.

У непосредној близини убиваковале су се за преноћиште и трупе Моравске бригаде.

Савлађивање веома врлетног, јако испресацаног и безпутног земљишта Карадага, изнурило је војнике а нарочито стоку, што је још више повећано малом количином хране за људе и стоку.

Овога дана је утрошен и последњи мањи оброк резервне хране. Ни овог дана није било никаквих извештаја из штаба дивизије.

14. октобра око 6 и по час. јутра настављено је кретање к Урвич-Билу и Китки.

Пред полазак, командант III пука послао је опширан извештај команданту Моравске дивизије I позива на правцу Куманово—Скопље.

У споразуму са командантом Моравске пешад. бригаде настављено је кретање у једној колони. На челу је био III пешад. пук I позива и брдска батерија, са 3. батаљоном у претходници. За пуком се кретала Моравска бригада.

На неколико километара испред Била, поред пута, одакле слази поток за Бинча реку, наиђоше два турска војника, Срби из Гњилана, који изјавише да иду кућама из Скопља које су Турци напустили.

Око 1 сата по подне пук је избио на Било.

Неописана радост и крајње узбуђење завлада међу официрима и војницима, кад се у даљини указа толико жељено, блиставом Душановом славом овековечено наше Скопље!

Овлада силна веселост, сваки је осећао нову снагу и душевну и телесну.

После кратког застанка продужено је кретање ка Китки. За видела пук је прешао гребеном источно од села Бродца и пред вече убивакивао се спрам коте 1600.

За храну војници нису више ништа имали. Јуче је исцрпљен и последњи остатак резервне хране.

Поред јаке заморености и глади морал је код трупа на похвалној висини био.

Сељаци села Бродца по старом српском гостољубљу са великим прегаштвом настали су да се војницима спреми

храна. Они су дотерали и продали команданту пука 27 грла разне стоке, мало хлеба, кромпира и кукуруза што је одмах пропорционално подељено свима јединицама. Преко целе ноћи у селу је печен хлеб, донашан у бивак, и раздаван јединицама за све војнике.¹

Ноћ је била ведро и студена, али су се сада слободно могле ложити ватре у биваку.

И поред веома тешке пролазности Карадага, ретког и нама непријатељски наклоњеног насељења, ипак трупе не би остале без најнужније хране — хлеба и варива, да је пук имао товарне коњске коморе.

III пешад. пук од свију пукова Моравске дивизије I поз. имао је најслабију комору.

За држање трупа, истрајан и успешан рад, познато је од коликог је утицаја и важности правилно функционисање установа за снабдевање храном и редовно дотурање ове трупама, под свима и најтежим околностима.

Разноврсност земљишта, почев од равничастог и таласастог до јако врлетног, знатно високог и кршног достижући алпијски састав, по којем су наше трупе оперисале у ратовима 1912—1913. године, изазивала је потребу за разнолики састав коморе борбених јединица, која би могла пратити трупе по врло разноликом и најтеже пролазном земљишту.

III пешад. пук I поз. изузетно имао је велики део теглеће воловске коморе.

Хитна потреба услед које је III пешад. пук са брдскок батеријом, испред Куманова од села Табановца, са нарочитим задатком упућен кроз Карадаг и прилике, које одмах наступиле, вероватно су онемогућиле, да изађе на сусрет команданту пука, и по његовој представци команданту Моравске дивизије I поз., пук попуни нарочитом комором за овај случај.

Пошто је завршен задатак који је пук имао а није добивено наређење за даљи рад, командант пука 15. октобра изјутра упутио је једног официра пут Скопља, да преда извештај команданту дивизије и од њега прими наређење.

Ускоро је стигло наређење команданта Моравске дивизије I позива. од 14. октобра, које гласи:

„Варош Скопље се предала. Турска војска оступила је делом ка Велесу, делом ка Тетову.

¹ Овим послом ревносно је руководио Вељко Н, из села Бродца спрам Китке, који је ранијих година дуже време провео у Београду обављајући млекацијску радњу. Вељко говорише: „Мене и моје је некада Београд хранио. Тамо ми је добро било, па хоћу, колико могу, да се зато одужим.“

Дивизија је заноћила 13—14. т. м. на положају Газибаба, држећи пристражама линију Керемитлк — северна ивица вароши Бараке.

Крените се са пуком одмах преко села Булочана—Тамаз —Беговог Чифлика сеоским путем, поред коте 287 и дођите на Газибабу позади I пеш. пука.

За пуком нек се крене трупна комора, ако за њим иде. Ако је на којој другој страни да дође позади пука.“

По добивеном наређењу пук је одмах кренуо са брдском батеријом и осталим деловима са Китке ка Скопљу. Око 10 часова у ноћ стигао је код Газибабе и ушао у састав своје дивизије.

16. октобра, у 6 час. јутра, отпочет је покрет за групи-сање Моравске дивизије I позива на линији Хаџилари—Ново Село (Јени-Чиф), у циљу дејства преко Сушице против Св. Николе (Клисели).

Ђенерал **Ив. С. Павловић**

8/1-1923

Ив. С. Павловић

Ив. С. Павловић

ДУНАВСКИ КОЊИЧКИ ПУК У КУМАНОВСКОЈ БИТЦИ

Када неумитна историја буде процењивала заслуге и јуначке подвиге свих наших храбрих пукова старе српске војске, која је у рату са Турцима 1912. год. сјајном победом код Куманова осветила Косово и ослободила српски народ петвековног робовања, тада ће и Дунавски коњички пук, који је из Кумановске битке у извиђању и гоњењу непријатеља, за величину Краља и Србије, преко Св. Николе, Штипа, Демир Капије и Дојрана дошао до Солуна, — добити своје заслужено место.

Мобилисан прописном брзином и тачношћу у Београду, са осталим пуковима Дунав. дивизије 1. поз. од 20. до 24. септембра 1912. год., Дунав. коњич. пук, као резервна јединица, бројао је по јачини: 22 официра, 603 подофицира и редова борца, 686 коња, 4 митраљеза и 55 кола, — управо онолико колико је било и уписано по формацији за штаб пука, три ескадрона и митраљеско одељење са осталим деловима.

Ноћу 26., 27. и 28. септембра у три специјална војничка воза пренет је по распореду возње осталих јединица и Дунав. коњич. пук на концентрациску зону код Врање, где је код села Купинице остао збивакован до објаве рата Турској 5. и преласка граничнога фронта 7. октобра.

7. окт. Тачно у 7:30 часова Дунав. коњич. пук пред Дунав. див. 1. п. прешао је гранични фронт код карауле „Цер“ к. 627., и водио одређеним наступним правцем преко: ман. Св. Петка—Старац брдо—С. Челопек итд. На овом правцу непријатељ је још истога дана у јачини једног батаљона, око пет стотина људи, дао око подне 7. окт. слаб отпор на „Старцу“. После првих метака претходничке артиљерије, непријатељ је напустио у нереду цео положај и отступио ка с. Челопеку и Нагоричану, гоњен претходничким деловима коњичког пука до самог с. Челопека.

8. и 9. окт. У току ова два дана Дунав. див. 1. п. наступала је једнако својим означеним правцем, да би достигла код с. Нагоричана од стране Армије дивизијама одређену ли-

нију: Табановац—Четирце—Нагоричане. Дунав. коњич. пук био је за све време пред својом дивизијом, одржавајући непрекидно додир са непријатељским заштитним деловима, који беху у сталном повлачењу од граничног фронта на југ. Веза десно — западно са трупима Дринске дивиз. 1. п. која наступаше гребеном Рујан планине, одржавала се трајно, а лево — ј. и. са трупима Тимочке див. 1. п. тражена је једнако и добијена тек. 9. окт. око подне.

8. окт. око 15:30 ч. Дунав. коњич. пук избио је у наступању пред дивизијом на друм код с. Мл. Нагоричане и прекинуо везу Егри Паланка—Куманово. Тога дана око 16. часова примећена је једна мала турска колона на мосту преко Пчиње, у јачини око два батаљона пешадије са митраљезима и једном пољском батеријом, која се кретала од Страцина ка Куманову. Дочекана у први мрак у 17:15 ч. јаком ватром двају ескадрона код Зебрњака, непријатељска колона је после кратке ватре окренула с друма и одступила по мраку низ Пчињу.

9. окт. Дунав. дивиз. 1. п. у току овога дана заузела је и утврдила се на линији одређених положаја: Никуљански вис—с. Нагоричане—Орловац к. 650., Дунав. коњич. пук извиђао је пред фронтом дивизије и прогонио све непријатељске коњичке и пешачке патроле са предтерена на д. об. Пчиње до наспрам ушћа Криве Реке. О већем груписању непријатеља у близини фронта дивизије није ништа примећено. Једна официрска патрола са велике даљине приметила је само ј. и. код Куманова три велике групе округлих шатора.

Око подне овога дана прошле су кроз предстраже Дунав. див. 1. п. и извиђачког распореда Дунав. коњич. пука извиђачки делови наше коњичке дивизије, а око 15. ч. стигла је и главнина коњич. дивиз. до с. Ст. Нагоричана, где је под заштитом пешачких предстража 18. пешад. пука и заноћила.

Истог дана пред вече командант Дунав. дивиз. пуковник Божановић, обилазећи трупе на положају, обишао је и Дунав. коњич. пук у распореду, и поред писмене заповести Обр. 179 за поседање положаја — Дунав. коњич. пук позади левог крила Дивиз. предстражног распореда — код с. Стрновца, изрично је наредио: Пошто се сутра 10. окт. дивизија неће кретати са заузетих положаја, да се и коњич. пук одмори и не креће из бивака док коњич. дивизија, која је сада дошла у висину наших предстража, не одмаршује и добије своје одстојање испред армије.

Пук је заноћио 9/10. у биваку код с. Стрновца у долини Пчиње, са задатком да одржава везу између делова ди-

визије на десној и левој обали р. Пчиње. Ноћ је прошла у потпуном миру.

10. окт. Кумановска бишка. Још око 6:30 ч. командант коњич. пука отишао је у ман. Забел команданту дивизије, ради оријентације о општој ситуацији за даљи рад. Командант дивизије понова је наредио да се коњич. пук ради одмора не креће из бивака, док коњич. дивизија не одмаршује на своје одстојање пред армијом. Како се пак око 7. ч. зачу испред фронта неколико топовских пуцњева, то на захтев команданта коњич. пука командант дивизије нареди да се упути свега један ескадрон испред фронта у извиђање правцем Црвенога брега. Ескадрон је упућен, али до Црвеног брега није могао ни стићи, јер је испред Мл. Нагоричана задржан и сузбијен наступањем непријатељских стрељачких стројева.

Када се око 8:30 ч. разви жива и непрекидна ватра на фронту дивизије, командант коњич. пука и без очекивања наређења дојурио је са пуком одмах код с. Нагоричана и јавио се око 9 ч. команданту дивизије за употребу. Пук је јавио се око 9 ч. команданту за употребу. Пук је задржан у резерви све до 13. ч. када је од команданта дивизије добио усмену заповест: Са вашим пуком идите одмах на десно крило дивизије у међупростор до Дринске дивизије; штитите бок а кад дивизија пређе у напад дејствује са пуком обухватно.

Пук је, због отвореног терена праћен непријатељским гранатама, у галопу отишао до с. Никуљана, сјашио за борбу пешке, развио се и затворио међупростор између дивизија. Код с. Четирце ухваћена је веза и са коњич. пуком Моравске дивизије 1. п.

Танак непријатељски стрељачки строј јачине до једног батаљона полазио је у два маха на напад од Мраморске косе, али дочекан јаком ватром из митраљеза и карабина одбијен је оба пута. Једна непријатељска батерија из долине Коњарске реке имала је више дејства, јер на целом међупростору не беше никаквог природног заклона за коње, те су коњоводци са коњима једнако мењали места, да би се губитци смањили. — У 15 час. командант Дунав. дивизије наредио је да пук постави релејну везу са Дринском дивизијом 1 поз. Веза је одмах устројена.

У борбеном распореду на положају пук је остао све до 22 ч., када се борба утишала и пук по наређењу команданта дивизије главнином повукао се на преноћиште у бивак код с. Ст. Нагоричана, оставив на положају само бојне патроле.

11. окт. Други дан Кумановске бишке. Овога дана армијском диспозицијом наређен је општи напад на неприја-

теља свима дивизијама. Дунав. дивиз. 1. п. имала је прво упорном одбраном на положају да сачека појачања од Дунав. дивизије 2. п., а по том да пређе и сама у напад у правцу Зубовог рида. Дунав. коњич. пук имао је заповест за 11. окт.: да извиђа долином реке Пчиње, а кад дивизија пређе у напад да садејствује истим правцем.

Још око 6 ч. Дунав. коњич. пук под заклоном магле прешао је на л. обалу Пчиње, и дошао у извиђању јужно од с. Војника, где је око 9:30 ч. задржан надмоћнијом пешачком ватром непријатељском и приморан на борбу пешке и поседање положаја на ј. огранку Орловца.

Око 10 ч. непријатељ је врло енергично напао фронт Дунав. дивиз. 1. п. од Мл. Нагоричана до Пчиње, али су се сви делови одржали на својим положајима; а када се пред подне појавише предњи делови Дунав. дивиз. 2. п. у правцу левог крила и долином Пчиње, непријатељ је одмах прешао у одбрану а по том у повлачење пред целим фронтом обеју Дунав. дивизија. Овај непријатељски напад био је маневар за добитак у времену ради повлачења општег.

У 15:30 ч. командант Дунав. коњич. пука добио је наређење од команданта дивизије да Дунав. дивизија 1. поз. прелази двема колонама у гоњење непријатеља ка Зубовом риду. Дунавски коњич. пук долином Пчиње. У наређењу беше изложена и општа ситуација код I армије, из које се видео пад Куманова и успешно наступање свију дивизија.

Будући у близини коњичке дивизије, која још немаше податке о ситуацији на целом фронту, командант Дунав. коњич. пука лично оде и обавести начелника штаба Коњич. дивизије о добивеној заповести, са својом напоменом да би требало и Коњич. дивизија да пређе у гоњење непријатеља. — Одмах после тога Дунавски коњич. пук прешао је у наступање према непријатељској пешадији долином Пчиње, против које је чешће вођена борба пешке.

Око 16 ч. отпочела је Коњич. дивиз. гоњење непријатеља дол. Пчиње са својим 4. коњич. пуком у претходници, који је напореда са Дунав. коњич. пуком, потпомогнут јаком артиљеријском ватром наше коњич. артиљерије, дошао до Криве Реке, где је и заноћио. Непријатељска артиљерија од с. Клечовца бацила је против коњице свега један гранатни метак, а непријатељска пешадија давала је све мање отпора у своме повлачењу дол. Пчиње ка с. Клечовце.

Дунав. коњич. пук, према писменој заповести команданта дивизије, примакнуто је истог вечера ближе Дунав. дивизији и ноћио јужно од с. Војника.

Видна појава Коњичке дивизије у маси долином р. Пчиње код с. Војника са њеним јаким и респективним коњичким пуковима, око 16 ч. када су Турци обрнули леђа и почели одступање, учинила је на Турке страшан утисак, да су њихове колоне из повлачења прешле у бегство.

После Битољске битке један заробљени турски артиљ. мајор, који је био и у Кумановској битци и у повлачењу са положаја јужно од с. Клечова видео 11. окт. нашу коњицу, овако је причао официрима Дунав. коњич. пука: Појава српске коњице код с. Војника долином Пчиње, у онако великом броју, у оном времену и на оном правцу — за нас (Турке) осетљивом, направила је код нас страшну панику. Имали смо доста топова и много муниције, али опалисмо свега један топ.. Нико никог није могао задржати, Било је чак и команданата који су бацали обућу с ногу да би брже трчали и бегали и дошли су тако чак до Клисели... На срећу нашу, ноћ наступи, коњица нас не стиже, итд.

Турске трупе, после својих неуспешних дводневних нападних бојева пред Кумановом, повлачиле су се целе ноћи 11/12. окт. ка Градишту и даље ка Овчем Пољу.

12. окт. Према армијској диспозицији за овај дан све су дивизије биле у наступању за непријатељем. Дунавска 1. п. правцем Шупљи камен на косу Зубовог рида. Дунав. коњич. пук добио је према заповести команданта дивизије правац наступања: Зубови рид—Градиште к. 800.

Од 7 ч. пук је био у покрету. Око 10 ч. пук је добио слаб додир са непријатељским заштитним патролама на линији Новосељани—Орашац. У долини Орашачке р. једна непријатељска колона у току ноћи последњим напорима извлачила је своју артиљерију. Чим је осетила приближавање делова коњичкога пука, оставила је без борбе сву своју артиљерију — 24 топа¹ са целокупном спремом и преко стотину кара. То беше цео пољски артиљер. пук Битољске редифске дивизије 1. класе, који беше због једног срушеног моста задржат, а при појави наших предњих делова без борбе напуштен.

Непријатељ се целог овог дана повлачио без задржавања и у приличном нереду на целом фронту, што се дало закључити по разбацаном оружју и спреми на свима путевима ка Градишту и даље. Око 15 ч. и последњи његови делови напустили су без борбе линију Островица к. 680. — Градиште к. 800.

¹ Ови топови спроведени су чак у Београд као први ратни профеји Кумановске битке.

По лакој напуштању онако великог броја топова и по паду тако јаког и важног положаја, Градишта, без борбе, јасно је било да је непријатељ у општем повлачењу због *прејурљеног пораза*, и да су велики бојеви 10. и 11. октобра пред Кумановом били *решавајућа бишка*. Стога је око 17 ч. командант Дунав. коњич. пука лично отишао команданту Дунав. дивизије 1. п. и саопштио му целокупну ситуацију на фронту дивизијском, нарочито тако велики плен у артиљерији и напуштање Градишта без борбе. Командант дивизије ђенерал Божановић више са неверицом упита команданта пука: „Ама да ли сте ви о томе добро обавештени?!... А када му командант пука рече, да је сам лично турске топове избројао и сам лично на Градишту био, а патроле да и сада стоје код с. Павлешенци јужно од Градишта, он рече — (више начелнику ђенералштаба) „Море, Стојане, ово је била битка... Напиши наређење да 8. пук још ноћас иде и поседне Градиште“.

Из овога се јасно види, да чак и 12. окт. у вече команданти дивизија нису знали тачну ситуацију по свршеној Кумановској битци, па су још веровали да су 10. и 11. окт. били само претходни бојеви за битку, која ће се тек на Овчем Пољу тући. Само се тако могу објаснити оне велике опрезе у покретима свију дивизија ка Овчем Пољу, којим су били захипнотизирани сви команданти — још за време мира.

13. окт. Зором Дунав, коњич. пук продужио је овога дана наступање од Градишта ка Св. Николи (Клисели). Јачи непр. делови сем коњичких патрола нису примећени на целој просторији, и пук је око подне свечано дочекан од грађанства у Св. Николи и ушао у варош као прва трупа српске победне и ослободилачке војске. Последње уређене неприј. трупе из 13. турске дивизије напустиле су варош око 10 ч. тога дана и одступиле за Велес.

Извиђање непријатеља продужено је и даље патролама у правцу Велеса, Богословца и Штипа и по добивеним извештајима око 15 ч. непр. заштитнице у правцу Велеса биле су код с. Татарли, а у правцу Штипа непријатељ се повлачио у нереду преко Жежевог Поља: У правцу Богословца непријатеља није било.

Око 16:30 ч. стигла је у Св. Николу и претходница Коњичке дивизије 1. коњички пук „Обилића“, који је одмах по што се оријентисао о ситуацији продужио кретање правцем Велеса и заноћио на положају Берикетли—Крушица, ј. з. од Св. Николе око 4 км.

Непријатељ је био у сталном повлачењу без отпора ка Велесу и Штипу и то: трупе 13., 14. и Битољске редифске

дивизије 1. класе, преко Св. Николе ка Велесу, а неки слаби делови 15. турске дивизије преко Св. Николе ка Штипу.

14. окт. Дунав. дивизија 1. п. није се кретала са Градишта а Дунав. коњич. пук извиђао је овога дана патролама просторију Св. Никола—Штип—с. Топлик к. 750. Непријатељ је напустио овога дана пред подне Штип повлачењем у правцу Радовишта, и официрске патроле Коњичке дивизије и Дунав. коњичког пука ушле су око подне у Штип.

15. окт. Овог дана Коњичка дивизија и Дунав. коњич. пук продужили су извиђање и гоњење непријатеља и то: Коњичка дивизија правцем Велеса, а Дунав. коњич. пук осигуравајући л. бок Коњич. дивизије правцем Штипа. Дунав. коњич. пук ушао је 15. окт. у Штип, а Коњичка дивизија 15. у Велес.

16., 17. и 18. окт. Дунав. дивизија 1. п. у току 16. и 17. окт. вршила је покрете и груписала се код Св. Николе за наступање ка Велесу, а 18. окт. према армијској диспозицији О.Бр. 254 имала је да промени правац кретања ка Штипу и да га поседне, а свој коњич. пук да истури у долину Вардара код Криволака. Дунав. коњич. пук за ово време детаљним извиђањима праваца: Штип—Криволак и Штип—долина Криве Лакавице, обезбеђивао је све покрете и груписање Дунав. дивизије у Штипу.

19. окт. Овога дана до подне Дунав. коњич. пук прикупљен је главнином у Штипу са истуреним официрским патролама у долини Криве Лакавице до с. Доње Липе, и у долини Вардара до Криволака.

Према армијској диспозицији О.Бр. 280 од 19. окт. све дивизије Прве армије имале су да продуже наступање за непријатељем преко Вардара ка Прилепу и Битољу и то: Коњичка, Моравска и Дринска 1. п. правцем Велес—Прилеп—Битољ, а Дунавска 1. п. правцем Штип—Криволак—Прилеп—Битољ. За осигурање овога покрета са југа, из долине Вардара од Солуна, наређено је команданту Дунавске дивиз. 1. п. да упути свој коњички пук долином Вардара преко Демир Капије у извиђање што даље ка Солуну, и да истури на ј. излаз Демир-капијског теснаца један одред од једног пеш. пука са три батерије.

20. окт. Око 3 ч. јутра командант Дунав. коњич. пука добио је наређење: „Са Вашим пуком од два ескадрона и митраљеско одељење крените данас у 7 ч. долином Вардара преко Демир-Капије што даље ка Солуну, у циљу извиђања непријатеља; о месту и јачини његовој, као и о покретима које непријатељ буде вршио на томе правцу, кад пук пређе Демир

Капију, послати извештај. Због рђавог терена марш организовати без коморе. Повратак пука наредиће се накнадно.“

Организација марша извршена је одмах. Од пука су формирана два ескадрона и митраљеско одељење од најбољих коња и војника и то ескадрони по 140 сабаља а митраљеско одељење од 65 људи свега: 15 официра 345 подофицира и редова и 378 коња. За исхрању људи и коња благајник пука снабдевен је са 10.000 дин. у злату.

Од осталих људи и коња формиран је трећи ескадрон и остављен на расположењу команданту дивизије.

Сва припрема свршена је до сванућа и у 7 ч. 20. окт. Дунав. коњич. пук био је на маршу правцем Штип—Криволак у долину Вардара.

До вардарске долине код Криволака са уређеним непр. трупима није било никаквог додира. Железнички мост код Криволака порушен је у јачој мери.

21. окт. Овога дана у току наступања д. Вардара пук је наишао на непријатеља на северном улазу у теснац код Демир Капије. Један турски батаљон јачине 4—500 људи био је у великим шаторима збивакован на непосредном улазу у теснац код к. 107 ј. од железничке станице Демир Капија. Официрске патроле јавише благовремено присуство непријатеља.

Детаљним рекогносцирањем куманданта пука са командирима ескадрона од 11—12 ч. утврђено је:

1. Да се теснац не може обићи због рђавог безпутног каменитог планинског терена.

2. Да је непријатељ заузео само десну обалу Вардара, којом води железничка пруга и пут кроз теснац.

3. Да је непријатељ изгубио из вида да поседне на левој обали Вардара један врло важан положај, Корешнички вис код к. 290, који доминира десну обалу Вардара и турски бивак на 1200 м. и стварно затвара улаз у теснац, и

4. Да се Турци по свему не надају могућем доласку и нападу с наше стране.

Одлука команданта пука пала је одмах: да се брзо искористи непријатељска погрешка и заузме Корешнички вис, и одатле ватреним нападом преко Вардара отерети Турке и отворити пролаз кроз теснац.

Даљним и прикривеним обиласком источно од с. Корешнице и постепеним пребацивањем водова, око 14 ч. заузет је Корешнички вис код к. 290. — При поседању самог положаја Турци, због отвореног терена на висини, приметили наше кретање и намеру. Трубе дадоше знак узбуне, али место стајања под оружјем у турском лугору створи се општа пометња

и паника. Око стотину турских војника без реда поседоше брзо железничку пругу, али после кратке паљбе сви су Турци били у паничном бегству и користећи се усеченим коритом реке Бошаве цео је батаљон побегао у теснац низ Вардар, оставивши сву спрему и сву храну у логору, а турски официри своје четири сабље и шест хавелока у кафани железничке станице где су за ручком били.

Од команданта овог турског батаљона, који је сутрадан у гоњењу код села Валандова заробљен, сазнало се да је овај турски батаљон дошао пре четири дана из Солуна, са задатком да брани улаз у Демир-капијски теснац. Батаљон је припадао Дојранском пуку Солунске редифске дивизије 1. класе; да су панику код Турака створили наши митраљези за које су поверовали да су брдски топови. Укратко речено: турски батаљон код Демир Капије својом лабавом извиђачком службом био је изненађен, а заузећем Корешничког виса доведен у тежак положај. Како се пак све ово догодило после за њих несрећно свршене Кумановске битке, сасвим је природно што су и теснац Демир Капије тако брзо изгубили.

По заузећу Демир Капије продужено је гоњење турског батаљона теснацем, са тежњом да се до ноћи на леђима Турака издебушује на јужни излаз теснаца код с. Худова. О овоме и прелазу Демир Капије послат је извештај команданту Дунавске дивизије 1. поз.

Турски батаљон гоњен у стопу теснацем одступао је без отпора, али страховито тежак каменит и безпутан терен као и сама дужина теснаца од 25 км. приморали су пук да са главнином заноћи на уласку у теснац а slabим гонећим деловима у теснацу код железничког моста на Вардару.

22. окт. Дунав. коњич. пук продужио је овога дана гоњење непријатеља теснацем. Пред полазак главнине око 7 ч. стигао је до села Корешнице и 8. пешад. пук са артиљеријом за поседање јужног излаза на теснацу.

Око 14. ч. Дунав. коњич. пук у гоњењу турског батаљона издебушовао је на јужни излаз теснаца главнином код с. Худова. Турски батаљон по изласку из теснаца повукао се на правац: Худово—Валандово—Дојран. Гоњење Турака одмах је продужено тим правцем. Застигнути око 16 ч. од претходничког ескадрона ист. од села Худова, Турци са једног згодног положаја отворише ватру и ранише му неколико коња. Одмах је предузет напад једним ескадроном и митраљеским одељењем са фронта пешке, а једним ескадроном са бока коњички. Турци се поколебаше и после кратке неуређене ватре распршташе се, користећи се сумраком и дубоком јаругом, и не сачекав напад. У бегству са положаја заробљен је већи број

војника турских па и сам командант батаљона по имену Мухлис, од кога се поред осталог сазнало и то: да у Дојрану има два табора турске војске, а у Ђевђелији један табор, и да се турске трупе из Струмице у повлачењу пред бугарском војском укрцавају у Дојрану за Солун и Дедеагач.

Пук је заноћио главнином код с. Худова са истакнутим деловима код с. Валандова. Још истог вечера упућене су официрске патроле ка Струмици и Дојрану за извиђање непријатеља. Код Струмице да се тражи веза и са бугарском савезничком војском.

Студирајући карту и ситуацију за даље извиђање ка Солуну командант пука је уочио:

1) Да се турске трупе, које се повлаче од Струмице, могу једино у Дојрану укрцавати и железницом транспортовати на југ за Солун или на исток за Тракију.

2) Да је железничка пруга, која поред Дојранског језера пролази, једина железничка веза Солуна са Цариградом, т. ј. Македонског са Тракијским војиштем, и да Турци једино том пругом могу пребацивати трупе или ратни материјал са једног на друго војиште.

Према томе Дојранска железничка станица у овом случају имала је и стратегијску важност. Због овакве војничке важности Дојранске железничке станице, командант Дунав. коњич. пука решио је да извиђање долином Вардара ка Солуну преко Ђевђелије врши официрским патролама низ Вардар а сам са пуком, наслањајући се на 8. пешад. пук на ј. излазу Демир Капије, да скрене на југо-исток да би угрозио правац повлачења турских трупа од Струмице за Дојран; а по том да покуша заузеће Дојранске железничке станице, ради прекида саобраћаја Солуна са Цариградом. Чим Дунав. коњич. пук овлада линијом Дојран—Ђевђелија, продужити са пуком ка Солуну.

23. окт. Извиђање низ Вардар ка Ђевђелији и даље ка Солуну стављено је у дужност воду коњаника Дунав. коњич. пука који је са два официра придодат био одреду 8. пеш. пука на јужном излазу Демир капијског теснаца код железничке станице Струмица, с тим да се тај вод при извиђању наслања на одред 8. пука, а да одржава везу са коњич. пуком на правцу Худово—Валандово—Дојран.

Командант коњич. пука са главнином још око 9 ч. заузео је без отпора с. Раброво, раскрсницу путова за Дојран, Струмицу и Демир Капију; нашав у њему једно велико турско завојиште и око 300 турских војника дезертера који су одмах и разоружани.

Турске трупе, које су се повлачиле од Струмице за Дојран, беху осетиле дебушовање наше војске из Демир-капијског теснаца и наступање коњице ка Дојрану и променише правац повлачења од с. Костурина подножјем Беласице планине ка Демир Хисару.

Да би обезбедио од сваке евентуалности свој леви бок за време наступања ка Дојрану, командант пука још око 9:30 часова упутио је једну официрску патролу од 10 коњаника подножјем Беласице планине до с. Николића на сев. обали Дојранског језера, да заузме то село и да га држи док коњички пук не овлада Дојраном.

И ако не беше извештаја са правца од Струмице, Дунав. коњич. пук продужио је око 12 ч. наступање ка Дојрану. Око 13 ч. добијен је на путу код с. Чаушли извештај из Дојрана да тамо има око 2000 турских војника, да су се народ и један део турске војске при појави наших патрола побунили и везали турског команданта „Миралаја“. Други део верних турских војника отео је турског команданта и побегао са њим (око 1000) на железничку станицу Дојран, где се укрцавају за Солун.

Пук је продужио хитно наступање и око 16 ч. ушао у Дојран дочекан од народа најсвечаније. Пред самим Дојраном предао се цео један табор турске војске (око 1000 који је одмах разоружан а други табор — бегунци са турским командантом, — отишао је возом за Солун у моменту уласка Дунав. коњич. пука у Дојран.

Још истог вечера заузета је и поседнута железничка станица у Дојрану; а у току ноћи порушена је железничка пруга експлозивом на више места и прекинута железничка веза Солуна са Цариградом, т.ј. Македонског са Тракијским војиштем.

На железничкој станици Килиндир јужно од Дојрана нађено је онеспособљених 6 локомотива и 140 вагона, које су доцније узели Бугари, пошто су сви мостови на Вардару били порушени, те се нису могли благовремено превући код нас.

24. окт. У току овога дана Дунав. коњич. пук вршио је извиђање ка Кукошу и добио везу са извиђачким водом коњице код Ђевђелије која је тога дана заузета око 16 ч. Командир овога извиђачког вода заробио је у Ђевђелији и разоружао девет стотина турских редифских војника са једним резервним турским пуковником Мартијом Мустафом.

Око подне стигао је у Дојран и један ескадрон бугарске савезничке коњице, са правца од Струмице за којим наступа бугарска 1. бригада Рилске дивизије.

Пошто је Дунав. коњич. пук у току 24. окт. овладао линијом Дојран—Ђевђелија, то је 25. окт. продужено кретање и извиђање ка Солуну. У Дојрану је остављена једна мала зборна станица, коју су Бугари по доласку у Дојран 25. у вече скинули и упутили за пуком другим путем, те су сва извешћа из пука јужно од Дојрана одоцнила.

25. окт. У даљем извиђању непријатеља од Дојрана до Солуна, пук није наишао ни на какве уређене непријатељске трупе. Магловито време и непрекидна киша са снегом отежавали су извиђање и кретање до крајности. Пук је преноћио 25/26. окт. у Кукошу.

25. окт. Овога дана пук је око 7 ч. продужио и по најгорем времену наступање ка Солуну. Око 13 ч. код с. Али Хаџалара ухваћена је веза са савезничком грчком коњич. бригадом (6 ескадрона) и осталом грчком армијом која је наступала од Вардара ка Солуну. После одушевљених војничких поздрава грчки командант коњич. бригаде објаснио је ситуацију пред Солуном од прилике овако: Грчка армија наследника престола принца Константина од 4 дивизије са коњич. бригадом прелази Вардар на леву обалу, са задатком да цернира и овлада Солуном, у коме има око 15.000 турске војске са 16 топова. Грчка флота ушла је у Солунски залив и спремна је да бомбардује Солун. Од стране Турака понуђена је мирна капитулација и о условима воде се преговори. Рок за пријем грчких услова 25. окт. до по ноћи. Ако Турци не приме грчке услове, сутра 27. окт. биће општи напад на Солун са мора и са сува. — Командант Дунав. коњич. пука, будући пред самим Солуном, изјавио је готовост: ако до борбе дође да ће са својим пуком као савезничком војском учествовати у нападу на заједничког непријатеља. Пук је за ноћио код с. Ђорзине.

Погодба око капитулације постигнута је. Турска је војска капитулирала и у току 27. окт. имала је бити разоружана и евакуисана; а 28. окт. био је дан одређен за свечани улазак принца Константина и грчке војске у Солун.

Са грчком војском имао је да уђе у Солун и Дунав. коњич. пук пошто је са грчком војском био пред Солуном и за време капитулације турске војске.

27. окт. Овога дана Дунав. коњич. пук имао је да се примакне ближе Солуну за свечани улазак 28. окт. са грчком војском. Око 17 ч. на реци Галику код с. Шамли добивено је по ордонанс официру наређење команданта Дунав. дивизије Обр. 292 (писано 24. окт. у Криволаку) да је Дунав. дивиз. 1. п. добила задатак да 25. отпочне наступање преко

Плетвара за Прилеп и даље за Битољ. Дунав. коњич. пук да се одмах врати у састав дивизије означеним правцем.

Пошто је већ мрак наступио, то је пук преноћио у оближњем селу Градобору.

28. окт. Пошто су овога дана због претерано рђавог времена морале остати по својим кантонманима све грчке трупе и пошто је свечани улаз грчке војске у Солун био отказан, то је и Дунав. коњич. пук према добивеној заповести команданта Дунав. дивиз. 1. п. одмах 28. кренут преко Кукоша Дојрана и Демир Капије за Криволак и Прилеп; а командант пука са десет официра и 30 коњаника — да би дао видног доказа и пред осталим светом о присуству српске војске при капитулацији Солуна — ушао је у 9. ч. у Солун.

И ако је јака јесења киша са снегом стално падала преко целог дана, ипак је српска колонија убрзо дознала и свечано дочекала и почастила српске офицере и војнике у Солуну.

Око 11 ч. ушао је у Солун и главнокомандујући грчке војске, принц Константин, без свечаног уласка војске.

О доласку Дунав. коњич. пука у извиђање и гоњење до Солуна командант пука послао је извештај главнокомандујућем грчке војске, принцу Константину, преко нашег војног изасланика при грчкој Врховној Команди, пуковника г. Милоша Васића, следеће садржине:

Division du Danube
Regiment de Cavalerie

O.N. 44.

Salonique 28.-X.-1912.

4. 10. P.m.

A SON ALTESSE LE PRINCE HÉRITIER DE GRÈCE

Après la grande bataille de Koumanovo, suivant les instructions du commandant de la Division du Danube à laquelle j'appartiens, j'avais pour mission de faire des reconnaissances de Istibe vers Demir-Kapou et suivant la vallée du Vardar vers Salonique. Ayant eu des nouvelles par mes patrouilles et appris que l'héroïque armée alliée grecque avait cerné la ville de Salonique je me suis rapproché avec mon régiment pour aider moi-même à la victoire de l'armée grecque si l'occasion se présentait. J'ai rencontré le 26. de ce mois, au Nord du village Hadji—Lar Votre brigade de cavalerie et j'ai offert au commandant de l'aider en lui indiquant où je passerai la nuit avec mon régiment. Le hasard a voulu que l'ennemi capitule sans se battre. Ayant eu des nouvelles de cela par le commandant de Votre 2.ème division

je me suis rendu dans Votre armée pour trouver Votre Altesse, mais je n'ai pas eu l'honneur de la rencontrer.

En communiquant tout cela à Votre Altesse j'ai l'honneur de Lui faire savoir que j'ai capturé à Doiran et à Gjev gjeli un grand nombre de soldats turcs.

Profitant de la délivrance de la Ville de Salonique je suis venu la visiter ce matin avec mes officiers et mes soldats et demain je rejoindrai, en suivant la route de Demir-Kapou, ma division, qui se trouve près de Prilep et Monastir.

En quittant la ville de Salonique j'ai l'honneur de féliciter Son Altesse, aussi que l'armée grecque de son entrée dans cette ville.

Commandant
Tzolovitch.

Сличне садржине послат је извештај и нашем војном изасланику, пуковнику г. Милошу Васићу.

По пријему овог извештаја главни командант грчке војске, наследник престола грчког принц Константин, наредио је нашем изасланику, ђенералштабном пуковнику г. Мил. Васићу, да команданту Дунав. коњич. пука изјави Његово највеће задовољство и одушевљење, што је пуковник г. Васић изјавио телеграмом ове садржине:

Команданту Дунавског коњичког пука

„Вашиим извешћем одушевљен Престолонаследник, штаб и ја. Браво, Цоловићу“.

Пуковник *Васић.*

У току овога дана долазили су код команданта Дунав. коњич. пука два страна дописника, од којих је један био професор Лозанског Универзитета Др. Рајс, ради сазнања о победи српске војске код Куманова.

Од ових дописника сазнало се пак, да је капитулацију турске војске у Солуну највише убрзала појава наше коњице на јужном излазу Демир капијског теснаца а нарочито пад Дојрана и прекид железничког саобраћаја са Цариградом и Тракијом. Последњи батаљон турске војске који је из Дојрана дошао возом у Солун 23. окт. у вече, донео је панику. Његови војници, држећи се грчевито по крововима претоварених вагона турским војницима, тврдили су овим страним дописницима да су својим очима видели целу српску Коњичку дивизију кад је ушла у Дојран. И ако су ово причале „велике очи“. ипак појава наше војске на јужном излазу Демир капијског теснаца, заузеће Дојрана и прекид једине железничке везе Солуна са Цариградом 23. окт. у вече као и брзо приближавање наше коњице ка Солуну имали су нео-

спорно великог утицаја на брзу капитулацију турске војске у Солуну.

29., 30. и 31. окт. 1. и 2. новембар. Командант Дунав. коњич. пука са официрима и војницима у Солуну принудним начином добио је 29. окт. од друштва јужних железница у Солуну један специјалан воз од 5 вагона за превоз од Солуна до Дојрана, где је истога вечера стигао пук после дводневног марша на преноћиште.

У току 30. и 31. окт. и 1. новембра Дунав. коњич. пук, због предстојеће битке код Битоља, усиљеним маршевима прешао је преко Демир Капије, Неготина, Кавадара, Плетвара и Прилепа и избио 2. нов. у подне на фронт Дунав. дивизије 1. п. пред Битољем, код с. Будакоња, прешав за шест дана 306 к. м.

Битољска битка отпочела је сутрадан 3. новембра и Дунав. коњич. пук учествовао је у саставу своје дивизије целокупном својом јачином.

*

Даљно извиђање Штип—Демир Капија—Солун, које је извршио Дунав. коњич. пук после Кумановске битке, поред свог војничког значаја добило је доцније и политички значај за добитак наше данашње територије јужно од Демир Капије.

Нашавши се са пуком 22. окт. на јужном излазу Демир капијског теснаца пред непријатељем деморалисаним, командант Дунав. коњич. пука није се ограничио само на стриктно извиђање непријатеља, које се могло вршити и одашиљањем официрских патрола низ Вардар, већ је, као што је напред изложено, поред извиђања продужио искоришћавање Кумановске битке и даље, т.ј. продужио гоњење непријатеља и освајање целе долине Вардара до линије Ђевђелија—Дојран—с. Николић, на северној обали Дојранског језера, до које линије разоружано је преко 2000 турских војника.

Ово освајање Дунав. коњич. пука доказано је и признато од комисије¹ за повлачење демаркационе линије која је 1. априла 1913. године комисијским записником у Серезу признала српској војсци поменути линију која обухвата Ђевђелију, Дојран и с. Николић за привремено српско-бугарску граничну линију. На Букурешком, пак, миру 1913. год. овај записник о привременој српско-бугарској граничној линији, као једини докуменат наших војничких права на тај крај испод

¹ Чланови комисије: Бугарски пуковник Михајлов, српски ђенералштабни пук. Мих. Љ. Јовановић, буг. ђштабни мајор Мустаков и српски коњички мајор Ник. С. Цоловић.

Демир Капије, усвојен је и признат за нашу *дефинитивну српско-грчку државну границу*.

*

Рад Дунавског коњичког пука као дивизијске коњице у Кумановској битци — пре битке, у битци и после битке у искоришћавању победе, — који је изложен напред по сећању и личним забелешкама више мање површно и хронолошки, ради освежавања успомена на десетогодишњицу велике и славне Кумановске битке — тај рад, онакав какав је са свима подвизима и погрешкама, са свима успесима и неуспесима, припада данас прошлости и Ратној Историји која ће о њему и свој меродавни суд донети.

Коњички пуковник,

Ник. Ст. Цоловић.

9/1 1923
 Цоловић

ЖЕЉЕЗНИЧКА КОМАНДА У БИТЦИ КОД КУМАНОВА

7. октобра добијем депешу од начелника Саобраћајног одељења Врховне команде, која је већ била у Врањи, да се одмах кренем из Ниша за Ристовац и предузнем оправку жељезничке пруге позади 1. армије.

У ово време јурила је 1. армија ка југу, гонећи пред собом мања турска одељења, у намери да што пре избије на Овче Поље, где се по претпоставци наше Врховне команде имала да бије главна битка. Турци, пак, у намери да прво нас потуку и баце у теснаце Јужне Мораве и Ветернице и по том да се баце на Бугаре ка Софији, предузели су такође форсирано наступање ка северу. На овај начин а услед надмоћности наших жељезница, које су и квалитативно и квантитативно биле три пута јаче, дошло се до битке у сусрету код Куманова, која је била изненадна и за нас и за Турке.

8. октобра рано у зору стигли смо у Ристовац и приступили одмах оправци моста преко Глоговачке реке између станице Ристовца и Зибевче. Турци су минирали овај мост само на једном уздужном носачу и благодаречи маси прагова, којих је било у то доба на свима станицама у изобиљу, ми смо били у могућности да пустимо провизорно возове већ после подне до Бујановца.

Сутрадан 9. октобра отишли смо у Бујановац и предузели оправку моста преко Бујановачке реке, који су Турци мало јаче оштетили. Но како гвоздена конструкција није била оборена, то смо и овде могли да извршимо брзо провизорно подупирање помоћу прагова и да омогућимо саобраћај за сутрадан увече.

Сутрадан око два сата по подне пустили смо преко моста, после пробе, специјал воз са којим је отишао за Прешево и даље началник С. О. В. К. потпуковник Смиљанић да посматра битку.

По дефинитивно довршеним радовима на оправци овога моста, наредио сам Командиру 2. чете капетану Бодиу, да утовари преосталу грађу и алат у воз и да се затим по-

вуче у станицу Бујановац, где ћемо преноћити, затим пођем на станицу са мојим инжињером резервним капетаном Бабовићем.

У ово је време већ почео сумрак и при доласку на станицу, која је била сва опљачкана, наишли смо само на једног поднаредника из Телеграфског одељења 1. армије, који је држао слушалице на ушима и једва гледао од умора. Кад смо били близу њега, он ме погледа и рече:

„Молим Вас, господине мајоре, да узмете слушалице; нешто је врло важно а не могу да разумем... јако сам уморан, јер нисам већ две ноћи спавао“.

Кад сам метуо слушалице на уво јако сам се изненадио и прође ми језа кроз тело. Командант Моравске дивизије 1. позива пуковник Гојковић саопштава началнику штаба 1. армије пуковнику Бојовићу, да су Турци прешли у офанзиву према њему, и моли да му се пошаље што пре Тимочка Дивизија 2. позива у помоћ.

Ова овако непријатна вест потенцирана и јаком канонадом која се чула са југа, и то из цеви окренутих ка нама, толико нас је препала, да смо били згранути и помислили: зар да нас још они туку!

Сутрадан рано у јутру јавио ми се телефоном мој ађутант потпоручник Адамовић из Прешева и известио, да је телефонску линију оправрио и да ће продужити оправку даље ка Табановцу. Према овоме били смо и ми у стању да идемо даље, и да у исто време извистимо, да се храна и остало може да шаље све до Прешева.

По доласку у станицу Букуревац предаде ми каплар Јеремић, телефониста из партије потпоручника Адамовића, депешу у којој ми јавља потпоручник Вучковић, такође из Прешева, да је прегледао пругу до Прешева и да је отклонио са свију пропуста експлозив, те се пруга може слободно да употреби за саобраћај.

Из Букуревца продужимо после краћег бављења и кад смо се успели на плато испред Прешева, чула се са југа јака артиљеријска грмљава, која нам је наговештавала решење битке.

И нисмо се преварили. Око подне могли смо са радошћу приметити по све слабијем и слабијем дејству турске артиљерије, да је наша у надмоћности и да ће наши победити Турке.

По подне бивала је артиљеријска ватра све слабија и слабија и пред вече је сасвим престала.

Овога дана ишао је на локомотиви началник С. О. В. К. потпуковник Смиљанић до испред станице Табановац и вратио се отуда тек онда, када су га турске хаубице почеле гађати.

У Прешеву затекли смо на станици начелника станице, једног судију, који је већ почео да врши своју дужност и поред осталог посла да упућује огромне возове трупне и колонске коморе, који су непрекидно стизали у Прешево. На станици, где је началник сместио своју канцеларију, сваког часа се прикупљала маса света и распитивала за своје команде и за путеве, којима се до њих најбрже стићи може. Сваки је журио да што пре добије обавештење, те је онај грешни начелник, који имаше поред себе још само једног чиновника, имао толико посла, да је толико пута говорио: „Куд ме одредише овде да се петљам са целим светом! Колико бих био сретнији, да сам отишао са онима напред!“

По подне овога дана почели су да стижу у Прешево прво санитарски а затим и возови са муницијом и профијантом, и увече имали смо прилику да видимо много познаника из Моравске дивизије 1. позива као прве рањенике, који су били упућени из Табановаца за Ниш и Београд.

12. октобра око 10 часова пре подне говорио сам на жељезничком телефону са шефом у Ристовцу. Одједном чух из Врање начелника штаба Врховне команде, ђенерала Путника, који је непрекидно викао: „хало! хало! Господин Бојовићу!“ Мене заинтересова ово непрекидно позивање и узмем обе слушалице. У том чух од једном и пуковника Бојовића. И он као и ђенерал викаше непрекидно: „хало! хало! Рачунајући да је индукција и да ће брзо доћи до везе, ћутао сам једно време и нисам хтео да се мешам у њихов разговор. Али мало доцније, када сам увидео, да не могу никако да дођу у везу, и да их нешто важно гони да траже један другог, реших се да се умешам и викнем: изволите господине ђенерале, молим... и хтедох рећи да ми саопшти, шта жели од пуковника Бојовића, те да му доставим, кад се он наљути и викну: „Ама ја ћу те што ми сметају научити памети!...“

Изненађен овим помислих, можда ми је познао глас и брже затворих телефон. Но мало доцније сигнално звонце понова зазвони и мислећи да су ово двоје прешли на коју другу линију, дохватим опет слушалицу. У том моменту чух јасно глас пуковника Бојовића који опет викаше: „хало Врања! хало Врања!“

Мени беше тада јасно, да мора да има што врло важно и решим се да покушам на другу страну, те гласно викнем: „Господине пуковниче, овде је мајор Прокић, на станици у Прешеву. Ваши се привезали на нашу жељезничку линију те зато не можете да говорите са ђенералом; молим Вас, ре-

ците ми, шта хоћете да саопштим ђенералу, јер ја чујем вас обоје врло добро.

Пуковник Бојовић био је хладнији те ме саслуша и затим рече:

„Па што се онда не јављате? Дајте ми везу!“

У томе моменту јави се и Врања, и Ристовац искључи линију, те су началник штаба и пуковник Бојовић могли једно време слободно да говоре.

Ја сам држао слушалице стално ради сигурности, да их когод са жељезчичке линије не прекине и том приликом слушао извештај пуковника Бојовића, начелника штаба 1. армије, о добивеној битци код Куманова и предузетим мерама за гоњење сасвим разбијене турске војске.

Разговор је текао у главном овако:

„Срећан сам, господине ђенерале, што Вас могу извести, да је битка код Куманова добивена и да Турци одступају у неред, који се претвара у бегство“.

„А колико је могло бити са њихове стране? упита ђенерал пуковника Бојовића“.

„Ја мислим да је њихова снага износила преко 60.000 бораца господине ђенерале“.

„А шта сте предузели, господин Бајовићу, упита ђенерал“.

„По податцима које сам до сада добио, Турци одступају, господине ђенерале, у два правца; преко Скопља на Тетово и преко Пчиње ка Велесу. Ја сам поделио Коњичку дивизију у два дела и 1. бригаду упутио ка Скопљу а другу у правцу Велеса“.

„А где су вам сад дивизије, господине Бојовићу? упита ђенерал“.

На ово питање пуковник Бојовић изнео је ђенералу после краће паузе, вероватно док је секцију узео, детаљан распоред дивизија, као и намеру да у томе распореду остане до података о повлачењу Турака, које очекује од коњице.

Ђенерал је затим мало поћутао па ће рећи: „Добро! Добро, господин Бојовићу. Но само пазите на Ваше лево крило“.

У даљем говору интересовао се начелник штаба о губицима са обе стране и о плену који су Турци оставили на бојишту. И када у једном моменту опет ђенерал обрати пажњу пуковнику Бојовићу на што већу готовост, из које је сумње стално провејавала нека бојазан, као да је начелник штаба држао да код Куманова није бијена главна битка, рече пуковник Бојовић ђенералу:

„По оволико великом броју заплених топова и хаубица на које наилазимо и даље, напуштене са великим ко-

личинама муниције, ја држим, господине ђенерале, да је овде била њихова главна снага, која је морално потпуно растројена“.

На ово мишљење пуковника Бојовића ђенерал је опет мало поћутао и ондi му рекао :

„Нека је сретно, господин Бојовићу. Ја ћу умети да наградим Ваш рад. Но ипак Вас молим, да држите трупе у резерви што више, док се ситуација потпуно не разјасни“.

На крају њиховог разговора ђенерал Путник је упознао пуковника Бојовића о стању осталих армија и деташованих одреда и после поновне благодарности, растао се са пуковником Бојовићем са жељом, да се скоро виде у Скопљу.

По завршеном говору ђенерал је био јако расположен и рече ми :

„Господине Прокићу, кад год се појави овака прилика а Ви сте у прилици да помогнете, умешајте се слободно у говор“.

Са станице одем одмах у штаб, који је био у композицији воза 2. жељез. чете и саопштим официрима и војницима велики успех наше војске у битци код Куманова, као и могућност да ћемо за који дан бити и ми у Скопљу.

У подне стигли су поручник Кирило Савић и потпоручник Вучковић на дресини из Куманова и известили ме, да је пруга све до Кумановачке станице са малим дефектом у станици исправна. Према овоме известим контролора Нићифора Петровића, у Ристовцу, да може упућивати вовове са муницијом, храном и за рањенике све до Куманова, куда се са одредом 2. чете крећем и ја.

При пролазу кроз Табановац, на просторији лево и десно од пруге, имали смо прилику да први пут у животу видимо бојно поље, покривено лешевима, разбацаном ратном спремом, просутом муницијом и напуштеним топовима.

Близу моста на Кумановачкој реци, према селу Опаје, посматрали смо једну страшну слику силног дејства наше артиљерије.

Овде су били Турци пласирали две пољске Крупове батерије са по четири брзометна топа, у намери да туку фланкирајућом ватром Моравску дивизију 1. позива, која је наступала између жељезничке пруге и Скопске Црне Горе.

Примећени од наше артиљерије покушали су Турци да извуку само једну батерију из овако отвореног положаја и одвуку у назад, те пошаљу запрегу у каријеру. Но у моменту када је запрегнута батерија кренула, буде опажена, вероватно од наше артиљерије са виса Четирце, и обасута тако јаком шрапнелском ватром, да су само неколико њих могли да умакну.

Кад смо гледали ову слику, дивили смо се моћи и вештини наше артиљерије, јер су сви људи и коњи запреге и послуге лежали мртви изузимајући само једног белца, који је био рањен у ногу и скакутајући обрстио читав круг траве око себе.

Мало доцније дошли смо до жељезничког моста на Кумановачкој реци, који детаљно прегледамо и отклонимо и са њега прашину од пироксилина и по том продужимо даље ка станици. Пред улазом у станицу морали смо да зауставимо воз и да оправимо улазну скретницу, која је била поремећена фугасним дејством једне гранате.

На самој станици наишли смо на неколико већих рупа и полупаних шина, које смо одмах оправили и затим обишли станицу и терен око ње.

На станици као и у зградама није било никаквог жељезничког материјала и сигнала. Турци су однели били све оно, што се могло на брзу руку да понесе. А све оно, што је захтевало дуже време за демонтирање, то су покварили или експлозивом полупали.

На крову станичне зграде била је израђена осматрачница, са које је лично посматрао бојиште командант левог крила, Фети Паша, како нам један скретничар том приликом причаше. Поред станичне зграде, где се видео траг једног павиљона, нашли смо четири брдска топа управљена према вароши. У устима топа до станичне зграде, било је заглављено артиљеријско зрно, које је чудним случајем улетело у цев и ту се задржало а није експлодирало.

На две стотине метара од станице ка Скопској Црној Гори наишли смо на две хаубичке батерије, које су биле уперене према Табановцу. Оне су биле вешто прикривене у једној јарузи, те их није могла наша артиљерија да туче. У околини хаубица нашли смо рупе тек преко задње косе.

У Кумановачкој станици остали смо дуже време и посматрали бојиште, које смо могли лепо да разгледамо благодарјећи одличним Цајсовим догледима. Оно је било покривено многим лешевима, које су пионири закопавали. На многим су се местима виђали округли шатори и много разне спреме растурене по целом бојишту. Каре, топови и разна кола виђала су се свуда испретурана, поломљена и пуна и око њих се налазило увек много људи и жена, који су претурали и носили све што су могли понети.

Сутрадан, 13. октобра, пуштани су били возови са храном и муницијом до Куманова. Но трупе су наилазиле на храну на терену, јер су Турци у нагломе одступању остављали и стоку, те смо морали да закопавамо по неколико претеклих вагона мяса, да се не би покварило и изазвало заразу.

По повратку у Прешево, после непуног сата, имао сам прилику да видим команданта 3. армије ђенерала Божу Јнковића, који је био стигао са Косова преко Гиљана са својим начелником штаба пуковником Пешићем. Он ми рече, да има потребу да говори са начелником штаба Врховне команде и захтевао је од мене, да га на сваки начин доведем у везу.

Ја му рекох, да ће то бити мало теже, јер ми имамо везу само са станицама, али да ћу ипак покушати, те пођемо сви троје на станицу. На телефону сам одмах добио Ристовац, али, и поред непрекидног тражења Врање, нисмо били у стању никако да дођемо у везу, те се ђенерал љутито диже и упита ме, да ли ми је познато, где се налази Престолонаследник и његов штаб.

Ја му одговорих, да је јуче говорио начелник штаба Врховне команде са пуковником Бојовићем о добивеној битци код Куманова и да сам том приликом чуо, да ће штаб 1. армије остати и данас у Романовцу, те да према томе мислим, да су они још тамо.

Генерал је онда рекао пуковнику Пешићу:

„Онда да идемо одмах у Романовац. „И окренувши се мени рече ми:

„А ви, господине мајоре, ако добијете везу са Врањом до подне, известите ђенерала Путника, да сам са начелником штаба отишао у Романовац“.

Сутрадан, 14. октобра, били смо сретни да чујемо на станици, у Прешеву, да су прошле за Београд и Врању депеше за Руског Цара, руског посланика и Краља, у којима је био извештај, да је 16. пешадијски пук Њ. Царског Величанства Цара Русије ушао у Скопље, дочекан од становника Душанове престонице са бурним овацијама.

15. октобра у подне стигао је у Прешево начелник С. О. В. К. потпуковник Смиљанић специјалним возом, у којем се налазио Краљев рођак Кнез Алексије, Његов пријатељ француски мајор барон Шмит и већи број наших и страних новинара, међу којима је био и Чех Клофач.

Позват од потпуковника Смиљанића да га пратим, придружио сам се њима на путу за Скопље.

На путу за Скопље задржавали смо се на многим местима по молби новинара, који су се јако интересовали о појединим фазама битке и у исто време снимали разне објекте, полупане батерије и поједине делове бојишне просторије. Услед овога стигли смо у Скопље у мрак, те смо били принуђени да зауставимо воз пред великим мостом преко Вардара, да га прегледам са поручником Савићем.

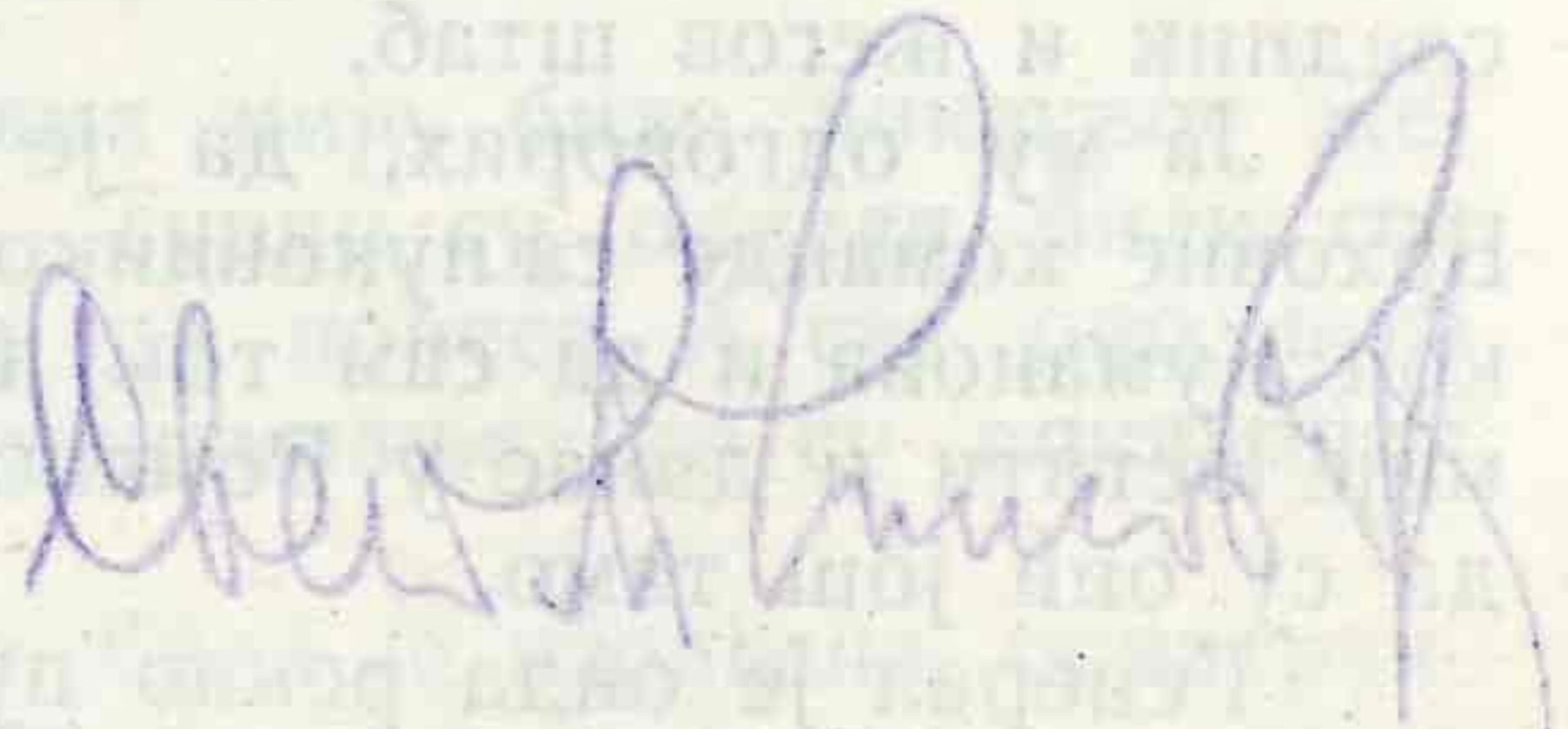

На Скопљанској станици били смо дочекани од целокупног персонала жељезничке Инспекције Друштва Оријенталских Жељезница, позади кога је била маса радозналост света, који је при нашем доласку викао: „Живела Српска Војска!“

16. октобра стигла је у Скопље и 2. техничка жељезничка чета и сутрадан продужила у Зелениково ради оправке порушеног распона жељезничког моста преко Вардара на килом. 224.

Инж. пуковник,
Петар С. Прокић.

9/11-1923
Mm

РАЗЛИЧНОСТИ

НАШ СТАНДАРД НА ЈАДРАНУ¹

Водити здраву политику значи рачунати са постојећим приликама. Речима, фантазија и романтика нема места у речнику одговорних државника. Што је виша регија у којој се зидају куле у зраку, тим је после веће разочарање, тим се дубље пада. Позваних је вођа најтежа задаћа да непрестано и тачно воде рачуна о томе, што су умови и мишице једног народа кадре да створе, како би се то у судбоносном часу искушења што боље могло да искористи. Ово је, и ништа друго, најузвишенија од свију дужности. Ова дужност захтева поред бистрог просуђивања и оштре памети, жарку љубав за домовину, које је највиши и једини циљ: срећа и напредак Отаџбине.

Ова љубав зато захтева тачну распознају за чим се има са напрезањем свију сила, у општем интересу, тежити; што се мора достићи и извршити, односно што се исто тако треба као недостиживо да избегава, ма како ово завађало мамило и сјајило.

По заповести Виљема II. немачка је држава тежила за војничком и поморском светском хегемонијом — зато је и изгубила свој моћан положај на свима морима и на копну. Међутим, не може се доста пута нагласити: као што је кобна овака хипертрофија, исто би тако била судбоносна и атрофија сопствене воље за опстанак у узајамном саобраћају културних народа, која се воља и у самом миру изражава као стална борба за економски живот. То јест, држава која не ставља са највећом енергијом све своје таленте и способности и све своје могућности у службу водећих идеја спољне политике, како би одржала односно стекла себи за свој живот потребно место на божјем сунцу, — оваква држава не би се могла дуго одржати ни у мирном светском такмичењу између конкурената јаких и чврстих воља.

¹ Предавање одржано приликом отварања „Морнаричке Седнице“ у Сплиту дне 30-VIII т. г.

После ужасних жртава Светског рата, наша је чврста и честита воља да живимо са свима народима у искреном пријатељству и у здравим економским одношајима. Међутим, пријатељство се других само онда заиста цени, ако се и они показују у сваком погледу једнаким. У друштво добро одевених људи никад се неће примити онај који придлази го. Може ли у збору добро наоружаних суседа око себе, једна ненаоружана држава тражити, да се и њена реч чује, да се и она као равноправна — као *par inter pares* — узме у обзир? Крв коју пролише на стотиу хиљада наши најбољи, ујединила нас је; довела нас је до мора, за којим смо вековима чезнули. Имамо данас обалу дугачку као цело француско приморје у Средоземном мору. Но има ли наш народ, па и наши меродавни кругови, право појма о огромној важности овог морског фронта? И то пре свега у трговачко-политичком погледу? — Тиранијом бившег великог суседа на северу бесмо деградирани; вековима остадосмо земља без мора, без излаза, без ваздуха за дисање: угушисмо се. Сада, пак, поседом сопствене наше обале, нисмо више пред затвореним вратима, ова су нам широм отворена, а големи простор пред нашим зачараним очима значи нам цео свет: сиње море пред нама онај је мост преко којег води најбољи, најјефтинији и најлакши пут на све стране!

Отворено нам море ствара суседе у народима и земљама и најекзотичнијих, најдаљих крајева; од њих узимамо, њима дајемо. Давање и примање међутим у привредном смислу значи измену рада и вредноће, значи измену продуката и добара, — а с тим и сигурне шансе за процветање и напредак једне државе.

Наша је домовина скоро свуда плодна и пуна сваког божјег блага, наше је неразвијено, са свима могућностима развитака обдарено залеђе, које је, да би се могло што боље живети, те што брже излечити ужасне ране минулих ратова, морало до мора, а сада мора и преко мора! Наши су приморци познати по целоме свету као изврсни морнари. Наш народ у унутрашњости није био само од свију бивших непријатеља цењен као најхрабрији противник, он је на сваком пољу свога рада ванредно интелигентан, умешан и вредан. Док једанпут буде потпуног разумевања за море у свима слојевима нашег света, нема сумње да ће наш народ из унутрашњости такође постати добрим поморцем. Нису ни Немци из првог почетка били морепловци, али су то постали у ванредно великој мери својим васпитањем и енергијом која је, истина у својој бруталности, промашила циљ.

Стојимо дакле данас на платформи: наша држава располаже дугом обалом, располаже једним контингентом већ од

вајкада изврсно изображених помораца и становништвом које је у великој мери приступачно поморском васпитању; располаже природним богатством сваке врсте — све ово (вешто искоришћавање наших добара и продуката) упућује нас категорично ка организацији поморског саобраћаја. Све су то фактори за практично и логично урачунавање. Занемарити или не провести ово био би злочин против наше државе, против нашег становништва. Хоћемо ли ваљда седети скрштених руку и чекати док се когод други поморско свеснији и економски далековиднији заузме за нас, те нам се понуди тако рећи за подузетника? — Једна отворена реч о овоме проблему неће и не може да нам се замери ни са једне стране. Узмимо н.пр. да би Италија, као искусна и суседна поморска држава, у овоме погледу склопила уговоре с нама. Може ли се од италијанског трговца и морепловца очекивати са његовог гледишта управо безуман алтруизам, да ће он при овоме имати на уму само наш интерес? Може ли се уопште од њега само и очекивати да ће он заступати на првом месту нашу а онда тек своју сопствену корист? *Les affaires sont les affaires* је једна егоистична али врло разумљива, основана пословица. Не би ли наш поморски саобраћај, односно један део његов, у туђим рукама, рецимо у италијанским, француским или енглеским, доказао целом свету, не би ли оваково „давање под закуп“ значило то, да сами признајемо да још нисмо дорасли, дакле, неспособни те према томе недостојни да имамо сопствену обалу, сопствено наше море? Би ли се у оваком случају, рецимо од италијанских интересаната, могло захтевати, да на штету својих ближих лука, Трста и Реке, изграде Сплит, Боку, или једну још јужнију нашу луку и да ју дотирају са повољним паробродским везама и добрим железницама к залеђу? Сваки добитак од оног што се овако уради и уреди, било то прама мору или копну, са туђим, италијанским, енглеским, американским капиталом иде наравно у првом реду у џепове оних који дају, а само један мали остатак користи остаје код нас. И највећи оптимиста о овоме не може да сумња. Из овога, само по себи разумљиво, резултира наша патриотска дужност: постепена изградња наших лука, стварање једне флоте, изградња сопствених добрих железничких веза између приморја и залеђа јесте *conditio sine qua non* нашег будућег здравог развоја.

Посед једне флоте за једну приморску државу апсолутна је потреба, иначе се она у свима поморским питањима сматра колонијом. Или се заиста мисли, да су средоземне власти, да су Француска, Енглеска, Италија и Грчка градиле флоте из спорта и луксуза и да се те флоте из ових разлога одржа-

вају у увек већој спремности? Политичар који би у овим земљама изјавио да је флота сувишна, сматрао би се лудаком. Има код нас кратковидих људи који веле, да би нам флоте требало једино и само због равнотеже с Италијом. Ово је мишљење сигурно погрешно јер морска сила државе Срба, Хрвата и Словенаца има сто других, мирнодопских, задатака да изврши. Наравно је међутим, ако се ствар посматра сасвим академички, да се мора узети у калкулацију такође и један могући конфликт са нашим западним суседом, са којим желимо да живимо у пријатељству. Адмиралштаб Италије на зеленом столу ставља себи наравно, поред осталих, такође и тачно исти овај задатак. Овде би се, сасвим исправно, опет могло рећи, да се конфликт између нас и Италије никад неће моћи решити на мору него и у будућности — као и пре у италијанско-аустроугарској историји — на суву. Ова је перспектива потпуно исправна. Но ипак би у овом случају флоте и овде и са друге стране имале да реше разне проблеме који би на операције на копну могли врло повољно односно неповољно да утичу. Разуме се само по себи, и врло би лежало у рачуну италијанске стратегије, запосести делове далматинске обале, што би, без сумње, успело, ако не би било југословенске флоте. И ако би без инвазије у наше залеђе оваково окупирање било у првом реду само од моралног уплива — она би при склапању мира, са таквим залогом у рукама било за противника од велике користи. Међутим једна и ако мала, али модерна, нашим приликама одговарајућа, потпуно спремна флота, осујетила би сигурно извршење па чак и намеру, оваковог плана. Но с овим смо већ и истакли стратегијску мисао водиљу за изградњу наше флоте: она би увек имала да дејствује дефанзивно, т.ј. имала би да успешно одбрани сваки нападај на оно што је наше, да чува наше право. Истина, пожељније би било имати флоту која би на отвореном мору могла да потражи и да се ухвати у коштац са непријатељем, али се ми, са нашим скромним средствима нећемо и не смемо упуштати у фантазије, не смемо захтевати једну флоту са свима типовима великих бродова; морамо остати у границама наших расположивих материјалних средстава. Флота великих типова стала би нас миљарде, а наша домовина мора да штеди чак и са милионима, после силних жртава у задње доба. Међутим, морамо и са што скромнијим буџетом да створимо једно добро промишљено, оштро, што оштрије, оружје за заштиту наших поморских интереса, — без којих нам нема живота.

Расправљање о овоме питању са стручњачког па и популарног гледишта, мора да се сматра као једно од најакту-

елнијих проблема наше поморске политике. И ако су наша средства скромна, слаба и везана, код огромне важности питања нашег будућег просперирања на мору — љубав домовине мора да створи у одређено, што скорије, време следеће:

1. Једну ескадру већих минополагача са најмодернијим, најефикаснијим материјалом.

2. Једну флотилу од до 24 разорача средње величине.

3. Једну флотилу од до 24 подморнице.

4. Модерних ескадрила авиона и бежичних станица.

5. Једну или две крстарице за иноземство и моралну заштиту наших многих суграђана у свима крајевима целог света.

Поседом овакове одбране наше је право на привредну екзистенцију документисано — а у случају рата никако нисмо на мору једна *quantité négligeable*.

Најбрижљивију смотреност међутим изискује, како ћемо ова наша пловна средства за борбу искористити, јер је наша стратегијска почетна ситуација отежана тиме што је део наше обале, Истра, Учка гора, Задар, Црес, Лошињ и Ластово у туђим рукама, те према томе ван наших калкулација.

Не сањајмо дакле о великим бојним бродовима, о дреднотима, о силним крсташима, јер су трошкови за ове горостасе за нас егзорбитантни. Задовољимо се оним што се може достићи, са подморницама, миноносцима, детројерима и авионима и добрим везама са залеђем. Поред овога би Сплит, по његовом централном положају, најбоље одговарао као главна база наше флоте. Изградња и уређење ове луке у ову сврху може се сматрати као један од најважнијих циљева наше поморске политике, као једна од првих наших дужности. Сплит би, осим тога, ако би у једном будућем рату били у савезу са другом којом поморском силом, за ову био најзаштићеније и најподесније упориште и најсигурнији *piéd-à-terre*.

Италијански поморски писци изражавају се о стратегијским приликама у Јадрану за време Светског рата у разним њиховим публикацијама, на следећи начин:

„Цела је источна обала Јадрана једна јединствена поморска база, док се на западној обали не налазе него само две луке, Венеција и Бриндизи (а у северу као трећа сада још и Пуљ). Метеж острвља на источној страни пред овим лукама представља огромну препону. Томе придолази још и та незгодност да је даљина између Венеције (Пуља) и Бриндизија таква, да једна флота источне стране, излазећи из централне тачке Сплит—Пољуд (Шибеник) може да навали на један део италијанске флоте и да одступи пре него што

би се овај могао састати са придлазећим другим делом своје флоте. Источна је флота дакле увек у стању да изненада осујети акције делова флоте западне стране ако, код прве, извидничка служба добро функционише и може да избегне сваком контакту, ако западна страна навали са великим силама, одступајући у заштиту острвља и канала. Осим тога, господар источне обале може, ако ноћу крене из својих база, да стигне у зору на западну обалу тако, да код атакe има сунце иза себе. То западној страни, ако хоће да изненади, није никад могућно; она мора да се у том случају бори са сунцем у лицу или, ако хоће да се бори са сунцем иза леђа, онда не може да изненада стигне на супротну обалу. Надаље, Светски рат је показао, да се господар источне обале могао сасвим слободно кретати дуж његове обале. Паробродски промет — транспорт трупа и материјала за албански фронт — за време рата на Далматинској обали, био је много већи него у самоме миру“. Из овога италијански адмирал Тхаон ди Ревел, у својим публикацијама у јулу 1917. године закључује следеће:

„Аустрија са Пуљем доминира северни Јадран, са Сплитом—Пољуд (Шибеником) централни, а са Котором доњи Јадран до Крфа. Сваки канал и велики број острва има добрих база за флоту, Аустрија је господар Јадрана, мада је њена флота далеко инфериорна и уопште не долази у обзир ако се она сравни по апсолутној јачини са нашом, енглеским и француским флотама, које се налазе на Јадрану. Скоро свако је острво за Аустрију једна добра извидничка станица, са које може да контролише наше кретање“.

Међутим, ово опште мишљење да Јадранско море није ништа друго него канал чија источна обала доминира западну, ниску обалу, данас — у доба веома развијене авијатике — није више исправно.

Метеж острвља у који су се бродови источне стране могли сакрити, те онда ненадано напасти западну обалу, данас не може више да послужи за офанзивне намере источне обале тако као пре, јер ће непријатељ са авијатиком тачно извидити ситуацију, те према томе предузети своје одбранбене мере.

Стратегијска превођ источне обале, дакле, која иза оточја крије кретање сопствених поморских сила, са офанзивног гледишта, данас није више него традиционална, која је превођ помоћу авијатике контракарирана.

Италијански писци Маранели и Салвемини о овоме у књизи „La questione dell' Adria'ico“ пишу следеће:

„Прама Аустрији, која је била господарица Далмације и Истре, Италија је била у врло жалосној стратегијској ситуацији и била је зато присиљена да се на мору много боље наоружа него Аустрија, да би тако што боље поправила своју инфериорност дату јој од природе. Али подморнице и авијатика много су побољшале ове услове. Авијатика нас, тако рећи од сата на сат, може да извести тачно о ономе што се збива у истарским и далматинским поморским базама; авијатика је потпуно уништила пријашњу предност источне обале, која је са Мљета, са Виса, са Крунарског и Дугог отока увек тачно извидила море, те у заштити острвља била у стању да сакрије кретање својих поморских сила. Подморнице пак, које се могу сакрити у најмањим урезима наше — италијанске — обале, данас могу потпуно осујетити сваки нападај флоте са истока на нашу обалу. Стварно у светском рату Аустрија, после наше организације одговарајућих техничких средстава у извидничком и обранбеном погледу, није више покушала бомбардовати нашу обалу, која су јој бомбардовања из почетка рата успела, када је наша служба авиона и сумарена била још у рудиментарном стању“.

Међутим, стратегијска премоћ источне обале наспрам западне остаје увек и остаће, што се дефанзиве тиче: „Само адмирал који је изгубио здраву памет своју, рескирао би упуштати се у тај лабиринт пун заседа са својим бродовима,“ веле исти аутори.

Из ових разлагања и констатација италијанских писаца бива и за лаичара разумљиво, да се источна обала, што се дефанзиве тиче, налази у бољој стратегијској ситуацији. Стварање непријатељских база на источној обали за инвазију није могућна ако ова располаже модерним средствима одбране као што су гореспоменути типови, док ће саобраћај на источној обали у главном остати обезбеђен.

Са стратегијског гледишта наша је обала тако рећи од природе раздељена у три дела:

а) У северу је заштићена са три реда острва, која, формирају међу собом до висине Шибеника канале паралелно обали, омогућују кретање наших бродова по сваком времену и несметано концентрисање наших сила на жељеној тачки.

б) Простор између рта Плоче и Неума сачињава једну јединствену базу у којој је кретање такође сигурно. Ова се база може проширити до Гружа ако се расече комад од 5 км. до Стона, као што је то, како је познато, Наполеон Бонапарте хтео. Кратко и отворено место код Плоче може да се брани подморницама и минама, као што је то за време Светског рата Аустро-Угарска радила.

Пада у очи положај Виса. Блок Вис—Хвар—Шолта—Дрвеник сачињава једну стратегијску целину у форми трокута, на чијем је најистакнутијем месту Вис, а најзаштићенијем Сплит (Пољуд, Трогир). Модерно утврђен Вис доминира овај простор од Плоче до канала између Корчуле и Ластова.

Из овог јасно произлази особито повољан положај Сплита (Пољуда, Трогира) као централне ратне луке.

Ако је Вис утврђен, противник не може да се приближи Сплиту — те би зато овај град најбоље одговарао такође и као будућа главна трговачка лука наше државе.

в) Трећи део обале, од Гружа до јужне границе, где нема предлежећег острвља, стоји под заштитом Боке Которске.

Што се међутим ове луке тиче, то је она донекле изгубила свој значај, јер њен ексцентричан положај захтева стварање пандана у северу (у Аустрији је био то Пуљ). Бока из ових разлога не одговара као првокласна ратна лука. Ова се може створити само у центруму наше обале, а Бока би остала само упориште секундарног значаја као и Шибеник, са јединим њеним излазом.

Ми, дакле, код стварања наших поморских база никако не смемо да стојимо под упливом традиције, која данас више не вреди, него морамо решити то питање сасвим из темеља, који ће одговорати сасвим новим приликама.

Ова три дела наше обале, наоружана модерним средствима, обезбеђују обрану против нападаја са западне стране па било и са материјално много јачим средствима, док ће веза са острвљем у главноме остати осигурана, како је могуће помислити да ће се непријатељ привремено моћи угнездити на једном или другом отоку на вањској линији.

Црес и Лошињ у италијанским рукама нису од велике важности за нашу обрану северног Јадрана, јер ми немамо никаквих офанзивних намера. Овај би се стратегијски факат могао паралисати ако ми на извесним местима наше обале и острвља успоставимо поморске базе и мобилне батерије, помоћу којих ћемо увек моћи осујетити сваки транспорт трупа у правцу прама Реци.

Са друге стране, за Пуљ и Трст у италијанским рукама, посед Цреса и Лошиња је за њих од малог утицаја. Ови ће отоци служити њима поглавито као извиднице, јер судбина Трста и Пуља зависи у првом реду од јакости копненог фронта у североистоку. Италијанска је стратегија у мировној конференцији тражила Пуљ, јер је рачунала са опстајањем Аустрије: Пуљ је требао са Лошињом и Цресом да сачињава једну дефанзивну целину против агресије са аустријске стране

према линији Трст—Венеција. Сада, међутим, Пуљ за Италијане нема више право стратегијске вредности. Поред Венеције ова лука значи плеоназам једног другог отвореног кишобрана за заштиту једне стратегијске главе Италије у северном Јадрану. Само у рукама непријатеља са офанзивним намерама био би Пуљ од значаја. За нас би, само по себи разумљиво, потпуно свеједно било одакле би навалио непријатељ на нашу обалу, да ли из Пуља (Венеције) или из које треће тачке: нападач постаје за нас тек онда фактором опасности, кад се нашим обранбеним средствима приближује. Данас Пуљ у истину не значи друго него једну врсту ока које са севера непрестано опажа шта се код нас збива.

Следи још питање, шта значи за нас Котор и Шибеник? Ове две тачке — или боље, у истом рејону: место Шибеника, Сплит (Пољуд, Трогир) — остају поморске базе као и за време Аустро-Мађарске за обрану у северу, односно југу. Егзистенција ових двију база — односно изградња Сплита (Пољуда, Трогира) — запречује свако непријатељско приближење. Већ споменути Маранели и Салвемини веле: „Il dedalo delle isole interne insieme colla costa continentale costituisce sempre un ostacolo insormontabile per quelle forze italiane che pretendessero della difesa all' offesa“.¹

Стратегијске базе на супротној обали јесу у северу Венеција (сада и Пуљ) а у југу Бриндизи-Тарент. Улога Пуља у једном будућем рату постала је, као што смо споменули, проблематична. Ова ће лука тешко заменити традиционалну Венецију, остаће дакле упориште секундарног значаја или ће бити уопште напуштена. У шакама Аустрије био је Пуљ, по свом положају, непрестано претећи клин иза којег је била спремна моћна милитаристичка монархија Хабсбурговаца. Данас је некадашња аустријска главна ратна лука — у истој руци са Венецијом, која је заштићена дубоким залеђем — само један ексцентричан посед испред размерно уске стреке истарског крша. Код овакове, сада настале, неповољне стратегијске ситуације Пуљ мора да изгуби своју одлучујућу важност у будућем рату.

Друге тачке на источној обали у рукама Италијана, међутим, заслужују мало више пажње. По горе наведеној општој ситуацији, инвазија са Задра исто је тако невероватна као и упад који би долазио из Реке. Са успоставом поморских база у северу, и пошто су обе луке доминирале са наших брегова,

¹ Метеж унутрашњег острвља заједно са обалом континента представља несавладиву запреку за оне италијанске силе које би хтеле прећи из дефанзиве у офанзиву.

неће бити тешко присилити нападача да напусти ове градове. Даље, Ластово за Италијане вреди само као извидница. Тежња Италијана да добију у своје руке ово острво, није ништа друго него последица стратегије која је била актуелна само док је било Аустро-Угарске. Пошто држава Срба, Хрвата и Словенаца нема и неће имати никаквих офанзивних намера, успостава дефанзивне базе за сумарене на Ластову данас потпуно је сувишна; тим више, јер модерна подморница, са офанзивним намерама, може да долази исто тако са Ластова као и са друге које тачке италијанске обале, за њу ова мала разлика у даљини сасвим је безпредметна. Предност Италијана да може да контролише кретање наших сила са Ластова, изједначена је ако и ми контролирамо њега с Корчуле или Мљета. Ако се пак Ластово утврди, онда би требало утврдити са наше стране Корчулу (Вис). (Даљина Вис-Ластово 60 км.). У рату би онда дошло до перманентног дуела између Ластова и Виса што не би значило друго од локалног двобоја који би међутим на задњи резултат борбе наравно остао без утицаја. Из овог разлога чак није ни вероватно да ће Италијани изградити Ластово за поморску базу већег стила.

Потрудио сам се да овим опште разумљивим разлагањем предочим нашој јавности контуре проблема чије је остварење исто тако могућно као и потребно. Наш се народ одржао великим и безпримерно јуначким борбама проти бруталне премоћи векова. И као што се за свету земљу наших оцева жртвовао, са истом ће оданошћу чувати и бранити ову ужасним жртвама и робијом векова стечену нашу обалу, наше море. Само Провиђење помогло нам је у том погледу, давши нам обалу чија одбрана не изискује превелике жртве. За ову нашу рођену грудну морали су у прошлом рату домовина и народ све своје најбоље да баце у руке судбине борбе. Други народи морају да граде и издржавају скупоцене флоте и силне ратне бродове. Наша држава, међутим, са обалом пуном острвља може да буде за сваки случај у будућности сигурна за своју поморску егзистенцију жртвујући за њу далеко мања средства за овде споменуте типове и поједине мобилне тешке батерије.

Хоће ли мој позив, који проистиче из љубави прама домовини, остати само глас вапијућег у пустињи?

Капетан бојног брода,
Никола Н. Станковић.

9/1 - 1923.
Мини

(Handwritten signature and scribbles)

УТИЦАЈ ВОЈНОГ СВЕШТЕНИКА НА МОРАЛ БОРБЕНИХ ЈЕДИНИЦА¹

Пре свега хоћу да изложим, како сам разумео овај задатак.

Држим, да прво треба поставити дефиницију војничког морала и однос његов према моралу који црква проповеда, затим размотрити, да ли и у колико црква односно свештеник могу допринети подизању морала у војсци и, напослетку, на који ће начин свештеник испунити своју задаћу. Укратко: овај преглед ће истаћи циљ свештеничког рада у војсци, проценити могућност постигнућа тога циља и побројати средства којима ће постићи истакнути циљ.

1. Циљ свештеничког рада.

Како је познато, *војнички морал јесте: скуп свих врлина, потребних војсци, која хоће да победи*. Верски морал јесте скуп свих врлина, потребних за постигнуће вечног блаженства. Разликовање ових двају морала, нашло је израза у дубокој народној песми о небеском и земаљском царству.

Изгледа на први поглед, да се ова два морала искључују, но када уочимо држање скоро свих верских организација, свих цркава према војсци у време ратова, видимо, да је практички свуда проведена хармонија у циљевима једне и друге. Све војничке врлине нашле су места у верској моралци и обрнуто; вера и побожност нарочито су препоручене у правилима службе наше војске. Држање војног свештенства било је вазда у складу са циљевима војске, којој је служило.

Ова појава има и своје теоретско оправдање.

Полазна тачка за правилно просуђивање овога питања јесте гледиште цркве на земаљске законе уопште. Она их сматра једним делом општег божјег закона — закона правде, и где год влада нормалан одношај између цркве и државе, црква је дужна да утиче на своје вернике, да врше држављанске дужности. Дужна је, дакле, да ради на јачању државне и националне свести. Од тога, да речем, државног морала па до војничког само је један корак. Када се каже А, каже се и Б. У осталом кодекс држављанских дужности садржи у себи и захтеве, који сачињавају војничку моралку.

То би био однос цркве уопште према војсци.

Не сматрам се позваним да овде улазим у детаље о односима појединих цркава према националним или војничким циљевима, што је једно исто, јер војска је само *егзекутива* национализма. Но, као православни свештеник, надлежан сам

¹ Предавање, држано у сарајевском официрском дому.

да изложим како на ово питање гледа православна — специјално српска црква, јер то су два појма као што ћемо видети.

Православна је црква код нас национализована. Већ прва појава хришћанства међу Србима почиње прилагођавањем духу народном, увођењем народног богослужбеног језика и очувањем свих народних добрих обичаја. Дух независности створио је слободну цркву Св. Саве. За време робовања видимо представнике цркве да чувају традиције народне славне прошлости, соколе на борбу, па и сами предњаче са крстом у левој и мачем у десној руци. Све су то појаве, које доказују речито, да српска црква није имала никад својих посебних интереса, који су у противности са интересима националним. Из тога поклапања интереса православне цркве са интересима народним постала је српска народна црква. Потања обележја тога појма позајмио сам из расправе блаженопочившег епископа Теофана Живковића, која носи наслов „Српска народна црква на каноничко-историчком темељу свом“, штампана у Темишвару 1868. Ево шта он каже о томе:

„Течајем времена, које је преживела она (црква) с унутарњим устројством својим у спољашњем појаву свом. срасла је ова божествена, источним саборима устројена и уређена установа и изнутра и споља с духом и карактером, с целим животом и повесницом српског народа тако јако, да се по свему томе на српском огњишту разликује она данас много од осталих цркава православне васељене. Народно учешће не само у животу каноничко-обредноме; народни свештеници, краљеви, кнезови, светитељи цркве; народни патрон, апостол цркве; народне повластичке установе, темељ јерархији црквеној; народни сабор, највиши домаћи законодавни орган администрације црквене; народне задужбине за цијељи црквене; народна управа добара црквених; народни језик са чисто народним гласовима на служби, и у исти пјесме црквене, народна кућа и обичајеви, пуни мисли и обреда црквених; народна повјесница, највернија пратилица цркве. Све су то такви моменти, са којих трепти српска црква на небу Православља, као звезда једна свога особитог имена и карактера, своје особите славе и светлости“.

А на другом месту каже карактеристично, да је црква постала „догматом црквенонародног живота нашег, који поред уплива благодати поштује и човеческе слободе право“.

Из оваких односа цркве и народа створио се и нарочити тип српског свештеника, чије би се особине могле скупити у једну девизу: за веру и народ свој. Св. Сава, Хаџи Ђера, Хаџи Рувим, прота Ненадовић и многи други, старији

и млађи српски свештеници све до данас одлични су представници пуне побожности и највећег родољубља, чији је цео живот био савршена синтеза свију особина народног свештеника.

Кад је био овакав одношај цркве према српском народу, онда је јасно какав је морао бити и према српској војсци. Свештеник и официр, односно војник, били су вазда једно својим осећајима и тежили су скупа једном и истом циљу.

Пошто данас имамо војску, у којој се налазе сва три племена нашег народа и више вера, потребно је да изнесем гледиште, како се односи српска црква према овоме новом стању?

Видели смо, да је она народна и верска установа. Ван дискусије је чињеница, да су Срби, Хрвати и Словенци етнички један народ, и српска црква као народна установа не прави међу њима никакву разлику. Као конфесија, она се у своме одношају према осталима, руководи начелом најшире толеранције, па шта више, у готовости за сваки заједнички рад (ако је могуће, и заједничког рада) на општем народном циљу.

Тиме је означена и улога српско-православног свештеника у нашој војсци. Цео рад у војсци јесте припрема, да се у даном моменту извојује победа. Свештеникова служба у војсци јесте само један део великог васпитног апарата, коме је заједнички циљ стварање, за то потребног, војничког морала.

Друга је дакле задаћа цркве у манастиру, друга у школи, друга у војсци. Циљ свештеничког делања у војсци није аскетизам, није, да речемо „толстојизам“, него развијање свих верских и националних врлина и осећања, које изазивају активност, које оспособљавају за борбу, а то су: оптимизам, храброст, издржљивост, пожртвовање, чедност, дружељубље (нарочито ово последње) и т. д.

Према томе и теоријска верска настава — верско образовање — своди се на најмању меру, а тежиште рада полаже се на верско морално васпитање у сагласности са општим циљем војне наставе. То је гледиште нашло израза и у наставном плану у војсци, где су прописани за веронауку из теорије само „најпотребнији основи вере“.

2. Могућност утицаја свештениковог.

Овде уочавамо два момента: цркву, као такву, и личност свештеникову. Постоји утицај организације и утицај личности. Да видимо, докле допиру границе тога утицаја у данашње време.

Пре је црква била у масама једини ауторитет у области духовно-моралној. Решавање моралних питања шта је право, а шта не, било је тако рећи њен монопол, и када је црква,

кроз уста свештеникова дала свој благослов извесној акцији, онда је питање моралне оправданости те акције било већ у савестима учасника дефинитивно решено у њену корист.

Овај велики сукоб народа изазвао је кризу у људским душама. Настало је оно, што је Ниче назвао „преображај свију вредности“. Ми се сретамо сада са једним новим моралом, не новим по пореклу, него по снази са којом се појављује; моралом једнако непријатељским и цркви и држави и национализму; моралом материјалистичким. Он је дете материјалистичког погледа на свет.

Овај вал није ни нас поштедио. Продрео је негде више негде мање. Но ова појава је пролазна. Та, да је назовемо, материјалистичка вера има једну грдну празнину, оставља незадовољену једну велику област душе: потребу натприроднога, тежњу ка мистичком, дру им речима жељу за Богом. Ту празнину не може нико други испунити него вера, репрезентована у постојећим црквама, јер, за сада барем, не примећујемо никаквих нових верских покрета. Ова би се тврдња дала у неколико иставити, но за ову тему ствар је споредна.¹ Црква дакле има пред собом једно поље, које нико не обдежава. Према томе, теоријски узевши утицај цркве у опште јесте могућ.

Што се тиче војске, треба узети у обзир само нарочиту душевну дисциплину код војника од почетка његовог рока па до краја службе. Рекрут, кад дође од своје куће у касарну, долази у сасвим друге прилике. Све му је у почетку туђе, непознато. Жалост за кућом, војничка строгост, тачност и дисциплина стварају у њему чувство усамљености, и у том разњеженом стању већ сама појава свештеникова, појава, тако рећи, познатог лица, које је он из детињства виђао у својем селу и кући својој, рађа између њега и свештеника неки близак, скоро родбински одношај и нарочито поверење и поштовање. Душа је његова отворена поуци и утеси. Та пријемљивост још је јача, када се војник налази у посебним приликама као у болници, затвору, а нарочито у рату, јер у свима тим приликама у човековој души превлађује „осећајност“ и то у толикој мери, да често пута изгледа као неко болесно стање. А јасно је, да је тако душевно расположење врло подесно земљиште за свештеников рад и моћни утицај.

Да су ове теоријске поставке тачне, доказују нам искуства из прошлих ратова. У овој најгрубљој појави материјализма, у свима ужасима и страхотама, најјаче је избијало силно верско осећање. Причали су ми многи г. г. официри о

¹ Пр. писца.

својим личним доживљајима, и сви су били једнодушни у констатацији, да нису ни сами пре тога знали колико лобожности носе у себи, и они и војници, и колика је снага и моћ вере.

Не треба изгубити из вида, да ми имамо још доста народа, који живи у патријархалним традицијама, и који нам даје: много оних питомих, поштених рекрута са чистом децијом душом и побожношћу, које му врлине треба не само очувати, већ и свесно ојачати.

Но ми се у војсци срећамо и са друкчијим типовима, са децом данашњег времена, са огрубелим војничинама са „ландскнехтима“ и т. д., које такође треба исправити и на прави пут извести.

У таквим случајевима утицај цркве има своју границу, која није много широка. Но овде ауторитет цркве може да накнади више или мање лични утицај и пример свештеников. То, наравно, зависи од његових квалитета умних и моралних. Колики је утицај појединих личности у друштву уопште, а у војсци напосе, зна свако. Но овде је тешко поставити нека правила, а у колико је могуће, учинићу то у трећем делу овога задатка.

Овде ћу да споменем још ово: један од г. г. официра, у своме предавању, држаном у овдашњем официрском дому, изнео је конкретне примере о учествовању неких свештеника у самој борби, предњачећи војницима са крстом у руци, и констатовао је, да је то било од великог моралног утицаја на *елан* бораца. Таквих примера било је и у руско-јапанском рату. Ја лично нисам учествовао у рату, но приликом предавања веронауке у војсци уверио сам се, да жива реч свештеникова може да буде од знатног утицаја.

Наравно, утицај свештеников (претпоставивши код њега потребне особине) у толико је већи, у колико рад његов наилази на више предусретљивости и потпоре код војних старешина. Војник не сме осетити, да је вера само једно педагошко средство за „прости народ“, већ да је саставни део и неопходна потреба душе људске.

Ми смо у нашој историји имали жалосних примера ничим неоправданог недостојног поступања према цркви и свештенству. Сетимо се примера, које је забележила народна песма, као на пр. случаја, где је обесна властела у цркву коње нагонила и на копља нафору примала. Па онда случаја, где су они чауши, послани протопопу Недељку, да га зову на неки државни савет, истога у цркви били топузима, да пожури. Ово је јак доказ трулог и моралног злог стања у

ондашњем друштву и држави. Оба ова примера датирају из времена пред сам распад старе српске државе.

О данашњем одношају нашег друштва према вери и цркви, дало би се говорити, но што се тиче војске, ја са задовољством констатујем, да сам досада у своме раду код већине меродавних војних лица наилазио вазда на разумевање и на исправно схватање, од колике је важности вера као васпитно средство у војсци.

Када смо утврдили могућност утицаја свештениковог на морал војника, прелазимо на трећи одељак, на

3. Средства тога утицаја

Цела свештеникова служба појављује се у три облика: у богослужењу, проповеди и пастирском раду. Тиме су уједно, у главним цртама, означена и средства, која му стоје на расположењу у његовом раду у војсци.

Колико утиче богослужење на расположење човеково, познато је ваљда свакоме. У нормалним приликама има оно за последицу свест о учињеној дужности и осећање умирења, а то, по хигијени душе, није ништа друго, него душевни одмор. У изванредним приликама, ратним невољама, душевно учествовање верних у богослужењу много је јаче. Оно се пење до заноса — екстазе. Према томе и последице које настају у души, много су веће. Узгред спомињем, да је снага молитве толика, да често пута лечи болести, које изгледају чисто физиолошке. Значи, да молитвени занос потенцира човекову вољу до највише могуће границе.

Један пример утицаја молитве или богослужења у ужем смислу: приликом прелаза границе, за последње солунске офанзиве, ступивши на земљу отаџбине, команданти су дали заповест на молитву. Дивизије, пукови, батаљони стали су. Читала се молитва господња „оче наш...“ У томе свечаном тренутку није било никога, кога није дирнула узвишеност тога чина, а многи су се толико занели, да су плакали и љубили земљу своје отаџбине. И у томе узнесеном расположењу јурнули су напред.

Причаше ми један од г. г. официра, како је једанпут, седећи изнемогао крај ватрице на албанској обали, чуо наједанпут црквену песму „Во Јорданџ...“ Беше Богојављење и један попа, не имајући друге згоде, држао је у једној руци чашу воде, а другом је благосиљао. Богојављење! То је побудило *носталгију*, успомену на кућу, жељу за својом земљом и — логички (велика жеља рађа велику наду) наду на повратак. Резултат је био охрабрење. При доласку са Крфа на солунски

фронт држано је молебствије за победу оружја и ослобођење отаџбине, које је ванредно ојачало веру у победу.

Један израз потребе молитве и богослужења јесте слављење крсног имена — Слава — чак и у рову, па онда подизање храмова о трошку и труду официра и војника, на пр. у Бизерти, Доњем Пожару и т. д.

Узгред буди речено, све ово доказује, да су Срби побожнији у пракси, него у теорији.

Ја, како рекох, нисам учествовао у рату, па и не знам баш много таквих примера, но они, који су тамо били, сетиће се колики морални утисак на дух војске оставља божја служба, а према томе и свештеник.

Наравно, у колико су физичке способности, естетско осећање, а нарочито искрена побожност свештеникова већа, у толико ће и богослужење изазвати јачи утисак. Тешко је имитирати извесно осећање, и глумац није никада оно што је фактички јунак драме.

У проповеди, другој грани свештеникове службе, његова личност још се јаче истиче. Има добрих људи, добрих свештеника, који не умеју да говоре. А снага говора велика је. Треба само наћи праву реч у право време.

У мирно доба, приликом предавања веронауке, свештеник може да се држи извесног система, и да исцрпи целу количину потребних поука. Но у време рата, у разним променљивим приликама, његов рад на томе пољу биће више импровизаторски. Говориће оно, што буде момент захтевао. На које ће моћи душевне, на која осећања апеловати, зависиће све од даног тренутка.

Приликом бојева на солунском фронту заробљен је један непријатељски официр са два редова. Један наш каплар и редов испратили су их у позадину. Но у спровођењу они их убију и опљачкају и поделе плен. У повратку, редов који је ишао за капларом, убије овога из пушке и присвоји себи и његов део новца. Ухвати се то и установи, па како је пук био у борби, редов је послан у чету са налогом, да се пази на њега. Сви његови другови знали су за његов случај. Настала је борба. Са непријатељске стране отворена је артиљеријска ватра и прва граната, која је наишла, ударила је баш тога грешника, онако цела, и формално га располовила. Војници су били **констернирани**. У то је дошао стари пуковски свештеник и са неколико zgodних и искрених речи поучио војнике, да божја казна стиже свакога који греша, као што је показао тај пример. Свештеник је дакле у овом случају искористио мистички страх, што га је изазвао овај пример божјег суда.

Има једно осећање, врло развијено код нашег народа, а то је понос, и кад човек апелује на његов понос, ретко ће кад промашити циљ.

Један резервни аустријски официр, Србин и један од најагилнијих националиста међу академском омладином, ако се не варам и члан „Народне одбране“, истакао се својом храброшћу на талијанском фронту и био је и рањен. Питао сам га после, откуд он, као заклето непријатељ монархије, да се тако за њу бори. Рече ми: „Ама не знам ни сам. Превладао ме осећај поноса. Срамота ме било, да се пред Швабом покажем кукавица“.

Још интересантнији је други пример, који, истина, без нарочите потребе продужује овај темат, но жао ми га је оставити неспоменуто:

Наш песник Вељко Петровић износи у својој једној песми случај, где се један стари аустријски ђенерал, у критичном тренутку борбе, обраћа поносу нашег Граничара. То је било у пруско-аустријском рату, у битци код Кенигреца. Поколебали се редови царске војске. Настаје бежање...

Ал' у тај тренут махните несвести
И кукавичке, безумне обести,
сред комешаја заслепљене руље,
на хату црну, обливену пеном,
у руху, ватром, гаром опаљеном,
ђенерал трком долетео стари
и грмну чети, збијеној у клупче:
„Јесте ли ви то, децо, граничари?!
— И мач свој с бедра пред ноге им баци:
„Ако сте Срби, ако сте јунаци
и ако нисте кукавци, ни жене,
не оставите цара свог, ни мене!
Унуци Марка, Милоша и Иве,
покаж'те цару, да Срби још живе! ит.д.
— И стаде војска попут станца зида
Зебнуше срца од срама и стида ит.д.

Ради лепоте, доносимо свршетак песме:

Демон се цери злослутно и вије, —
а туђа масна, хладна груди пије,
грамзиво, жедно и лакомо пије, —
ту врућу луду, луду српску крв...

Дакле понос нашег човека толики је, да је овде искоришћен за једну туђу идеју. Тим пре ће се дати искористити у служби народној.

Традиција народна, примери јунака из давне и новије прошлости утичу заразно по психолошком закону угледања — имитирања. Наша историја преставља богат резервоар тих примера.

Приликом предавања веронауке служио сам се обилно тим средством и у прози и у појезији, и опазио сам, да делује. Међу осталим врло је згодна она песмица Милосава Јелића о каплару Живану, а за доказ ја ћу је једноставно цитирати.

Беху данас ране на све стране,
Али рана каплара Живана
Поноснија од Кајмакчалана:
Виси рука на две крвне гране,
Виси рука мушки, без јаука.

А говори Николић Живане:
„Је ли игде другара у пуку,
„Да откине моју десну руку,
„Да митраљез први не престане?!“

Просте ране, капларе Живане!

Дабогме да ће то средство — навађање примера — још јаче утицати у рату услед, већ споменуте, нарочите душевне диспозиције ратника.

Како видимо, рат пружа безброј могућности свештенику, да примени средство говора, а успех ће зависити од јачине његовог личног убеђења и од његове веће или мање даровитости и вештине, а нарочито од тога, да ли је у њега развијен инстинкт, да разуме средину и погоди тон и реч. Према томе један рецепт за све случајеве не може се дати.

Трећа грана свештеникове службе — пастирски рад — јесте најважнија и најтежа. Та улога свештеникова, улога управљача душа, родила је назив „духовни отац“. Наравно, тај одношај претпоставља сталан и интиман саобраћај свештеников са својом паством.

Овде се свештеник појављује као духовни лекар, као стручњак за моралне болести, моралне сукобе, морална питања уопште.

Често пута ратне грозоте изазивају извесне скрупуле код бораца. Појави се страшиво питање: „Је ли право ово што радимо?“ Нарочито су рањеници склони тим мистичким разматрањима.

Хоће понекад да се појави потиштеност, која, у извесним случајевима, рађа самоубиство.

Може да се јави осећање огорчености и мржње према старешинама и т. д.

Један од г. г. официра причао ми је овај случај: Приликом другог балканског рата, велики делови наше војске, изненађени бугарским препадом, морали су се повлачити на јужном сектору. Имали су сви да прођу истим путем, поред којег се налазило завојиште. Ту су лежали изнакажени рањеници, који су, у огорчењу, на сва уста грдили и војну управу и владу и тиме деморализовали трупе у пролазу. При завојишту налазио се и свештеник, помагао код привијања, запајао вином и чајем, и идући од једног до другог нешто им је тихо говорио. Шта им је казивао, није се могло чути, тек они су се умирили и ућутали. Господин, који ми је ово причао, има забележене све податке.

Има ваздан таквих моралних криза, у којима се свештеник појављује као душевни лекар.

У рату дана је могућност свештенику, да врши ту грану своје службе, јер у својству пуковског свештеника, који има сразмерно мали број људи под својим надзором, може да позна личност и душу свакога од њих.

Главна правила је исто, које важи и за лекара. Чувени Д-р Нотнагл рекао је: „Само добар човек може бити добар лекар“. Љубав увек изазива љубав. И официр воли своје војнике, само је његов метод друкчији. Основ официровског рада јесте дисциплина, а свештеник ради моралним средствима. Официрова је реч у главном „мораш“, а свештеникова „треба“. Сличан је одношај између оца и матере: отац заповеда, а мати моли и саветује.

Да би се избегао неспоразум, понављам, да се овде не ради о принципу него о методу. Ја на пр. кажем посилном: „Дед, соколе, жив био, донеси ми кафу“. А када би командант стана замолио: „Чујеш Јакове, буди тако добар, па орибај ходник“, сумњам, да би много успео.

Мишљења сам, дакле, да се свештеник клони да се служи дисциплинским мерама, на које му његов чин даје право. Тиме се може послужити само у случају, где нема другог начина, и где су исцрпена сва морална средства, јер, напоследку, пастир поред торбе носи и штап за непослушно стадо.

На крају, једно опште правило, које резултира већ из првог реда овог састава. Цео рад војног свештеника мора бити у потпуном складу са намерама врховног војног водства.

Како се из свега види, успешна служба војног свештеника претпоставља извесну стручност, познавање војних закона и прописа, познавање живота и духа војске, познавање менталитета разних наших покрајина и т. д. и за то ће бити

потребно, да се организација свештеничке службе у војсци развије и усаврши, да се уведу стручни испити, и да се ваљаним свештеницима пружи могућност авансмана као и осталим војним лицима. Но ово већ не улази у оквир мога задатка, и могло би послужити за један нови темат.

Држим, да сам у овом кратком систему рекао у главном све, што се дало рећи, и молим, да се овај мој рад прими као добронамеран.

Војни свештеник,

Никола М. Костић.

НЕКОЛИКЕ НОВИНЕ У НАОРУЖАЊУ ПЕШАДИЈЕ

— Са пет слика у Прилогу II —

Пешадија је била и остаје главни род војске. Последњи светски рат потврдио је њен претежни значај и она је задржала право да и даље носи свој, знојем и крвљу, стечени назав „краљица битака“. Сви остали родови војске делују свима својим средствима да пешадији обезбеде успех. Али и сама пешадија снабдевена је данас многобројним врстама оружја, тако да је и без сарадње других родова у стању да развије веома јаку ватру и да у многим приликама и сама реши извесне задатке.

Због свога данашњег разноврсног наоружања пешадија није више онај негдашњи прости род оружја, у коме су сви војници имали једнообразно и једино наоружање: пушку; она данас, поред пушке, треба да има и карабине, револвере, пушко-митраљезе (лаке митраљезе), митраљезе (тешке митраљезе), ручне бомбе, топ 37mm (дугачки топ), пратеће мерзере, тромблоне и т. д.. У пешадију се рачунају и „борна кола“ (тенкови).

Место негдашње једнообразности пешадија сада представља скуп разних специјалиста, те тако рећи и сама сачињава здружени род оружја.

Сва су ова оруђа више мање позната и нашој пешадији. Она их је готово сва имала у своме наоружању за време последњег рата, па их има и сада. Због тога и немам намеру да о свима њима овде говорим, већ желим да наведем само неке новине и усавршења.

Познато је, да је за време рата војна техника јако била развијена. Пронађена су била многа нова оруђа за све родове оружја и извршена су многа усавршења. Међутим, све је то морало силом околности бити рађено на брзу руку, без довољно студија и опита; сама фабрикација материјала

вршена је такође на што је могуће брже начине, пошто су милионите војске на фронту нестрпљиво ишчекивале да им стигну нове ратне машине и муниција из позадине. Стваран, под таквим околностима, ратни материјал није ни могао бити савршен.

По свршеном рату, настала је финансијска криза у свима европским државама. Она је наложила штедњу у свима буџетима па и у војном. Једно због тога, а друго и због велике резерве у наоружању, којом располажу све велике победничке војске, као најзад и због идеје о општем разоружању, која се понова појављује, данас се уопште нигде не може говорити о каквом општем преоружању војска и о усвајању новог, усавршенијег наоружања. Свака је војска принуђена да искористи, до крајње границе трајања, оно наоружање које се затекло после рата. Кредити за нове опите свуда су мали и они се врше у малом обиму. Ратна индустрија, која се јако била развила у току рата сада је такође у великој кризи; она је делом морала затворити своје атеље, а делом их је претворила у другу врсту индустрије: место топова и муниције сада се у истим радионицама фабрикују жељезнички материјал и земљорадничке справе.

Али и поред те опште економске кризе, како код држава тако и код приватне индустрије, ипак се нешто ради како на усавршењу постојећих ратних машина, тако и на проналаску нових. Нарочито се предузимају радови на оним машинама које не захтевају великих трошкова. Циљ овога чланка је да упозна читаоце Ратника са неколиким оваквим машинама.

1. Мерзер Стокс (Stokes)

Овај мерзер је употребљен при крају рата од Енглеза (чији је проналазак) и Француза, па је задржан у наоружању и после рата. Сада у Француској сваки батаљон има један овакав мерзер (и један у резерви) у своме митраљеском одељењу, где са топом 37mm образује вод пратећих оруђа. Мерзер Стокс дао је у рату добре резултате јер је покретан, има велику брзину гађања, и због своје криве путање лако проналази непријатеља позади заклона. Према томе, он врло корисно допуњује топ 37mm који, као што је познато, има јако положену путању. После рата мерзер Стокс је усавршен у томе што је постигнута знатно већа даљина гађања употребом новог, јачег барута.

Наша војска за време рата није имала у свом наоружању ових мерзера, премда је за време велике офанзиве у 1918 години било придато неколико оваквих оруђа нашим

трупима, али са француском послугом и командом. Због недовољног познавања ових оруђа изложићу мало детаљније њихове карактеристике.

Има их два модела.

Велики модел (Слика 1).

Он је калибра 81mm и има три главна дела:

а) *Цев*, која је израђена од челика и представља једну обичну неизолучену цев затворену на задњем крају, пошто се пуњење врши са уста цеви; у дну цеви налази се ушрафљен један ударац у који удара капсла гранате кад се спусти у цев. На задњој страни цеви обележена је по целој њеној дужини једна линија, која служи за нишањење по правцу.

Приближна тежина цеви је 20 кгр. а целокупна дужина 1219 mm.

б) *Плоча* служи да се цев на њу ослања својим задњим делом. Она је израђена такође од челика и њене су мере: 508mm. дужине и 330mm. ширине.

На њеној средини се налазе 3 удубљења, у која може да се смести задњи крај цеви при гађању; стављајући задњи крај цеви у једно, друго или треће удубљење може се мењати нишањење по правцу.

Тежина плоче је 18 кгр.

в) *Подушнич* служи да подупре цев при гађању и да се средством њега врши нишањење како по правцу тако и по висини, за шта се налазе два механизма са ручицама.

Тежина његова је 15.400 кгр.

Муниција за овај мерзер састоји се из једне бризантне гранате од гвожђа или челика, која је цилиндричног облика, без уобичајеног оживалног дела на врху. (Слика 2).

На предњем делу гранате ушрафљује се један *перкусиони уљач* (типа „Allways“) тако конструисан, да се запали при удару гранате у земљу, па ма у ком положају била граната у моменту удара. Ово је потребно стога што граната није стабилна на својој путањи већ се преврће у лету и може да удари у земљу ма којим својим делом.

Унутрашње пуњење у гранати износи 1000 до 1300 гр. експлозива разне врсте (мелинита, аматола, аминола, сабулита и т. д.).

На задњем делу гранате умеће се *метак* од картона са *баруџним пуњењем и кайслом*. У метку се налази око 6.15 грама балистита Стокс. Али да би се могле добити разне почетне брзине, удешено је да се на овај метак могу навући 1, 2, 3, или 4 прстенасте кесице. У свакој кесици налази се по неколико грама барута, што зависи од врсте која се буде

употребила. На тај начин, барутно пуњење може имати 5 разних тежина. Тежина целог зрна је 3·100 кгр.

Напомена. У француској војсци није употребљена ова цилиндрична граната, већ један други модел са предњим делом оживалног облика и са четири крилца, на задњем делу, слично гранати за лаки модел, о којој ће бити говора мало доцније.

Прибор. — Од прибора поменућу *либелу* за давање нагиба цеви, *покривач уста цеви*, *чистилицу* и т. д.

*

Употреба при гађању. — Као што је речено, овај се мерзер пуни са уста цеви. Граната се руком просто пусти у цев и са својим задњим делом на коме је капсула и метак са барутним пуњењем удари у ударач који се налаза на дну цеви. При томе удару капсула експлодује, запали барутно пуњење, које истера гранату из цеви; при своме одласку граната однесе са собом и метак и капсулу тако да на дну цеви не остане ништа, те се одмах чим једна граната излети може спустити друга, следећа. На тај начин се постиже велика брзина гађања: до 35 метака на минут.

При гађању важно је тако наместити плочу да чврсто лежи на земљи; у том циљу ископа се мало лежиште и плоча тако намести да чини приближно прав угао са цеви. У неким случајевима, кад се предвиђа гађање под разним угловима, постављају се две плоче, једна више друге и доњи део цеви ставља у лежиште једне или друге плоче. (Слика 3).

*

Из описа се види да је ово оруђе веома просто и спретно за ношење, јер се дели на 3 дела. Обука у руковању такође је врло проста и употреба могућа на сваком месту, из рова, из левка од експлозије непријатељског зрна и т. д.

Граната је такође проста и дејствује чим удари у земљу, тако да има озбиљно дејство противу живих циљева; ово се дејство појачава великом брзином гађања.

Може се употребити од 100 до преко 3000 метара са довољном тачношћу, а може добацити и до 4.000 метара. На средњим даљинама (800 до 1500 метара) вероватно одступање износи по даљини 1/100 до даљине а по правцу 1/200 од даљине.

Због своје простоте ово је оруђе као и његова муниција знатно јефтинија од осталих оруђа.

Уопште, сада се у свима војскама сматра да је мерзер Стокс добро оруђе за намену која му се даје и има изгледа да ће остати дуго у наоружању.

2. Лаки модел (45 mm Stokes Brandt) (Слика 4)

Ово оруђе није било употребљено за време рата.

То је такође једна проста цев, без олука, калибра 45 mm. чија је једна страна стално затворена, пошто се и код овога модела пуњење врши кроз уста цеви. При дну затворене стране цеви налази се споља једна широка *огрлица*, која служи као ослонац цеви при гађању и не допушта да се она сувише забоду у земљу.

Унутра, у дну цеви налази се једно испупчење које служи за ударац; у њега доиста удара капсула зрна кад се кроз уста спусти у цев и тиме се запаљује барутно пуњење.

Цев, огрлица и ударац образују свега један део; поред тога, као одвојен део, налази се једна мала либела којом се могу дати нагиби од 30° до 90°.

За нишањење по правцу служи једна линија повучена дуж саме цеви.

Тежина цеви је округло 4 кгр. а дужина 0.60 m.

Према томе, дакле, цело оруђе се састоји из два дела: цеви и либеле. Сем тога постоји један поклопац уста цеви и један поклопац за лакше ношење. Остварена је, дакле, крајња простота. Тежина оруђа није већа него обичне пушке, а због своје мале дужине и дебљине оно је веома сретно за ношење и употребу.

Као *муниција* постоји свега једно зрно: *бризантна граната од ливеног гвожђа*. Њен је калибар 45 mm. на најширем делу, тако да улази у цев са незнатним зазором. Предњи део гранате је оживалан, а тако исто и задњи који носи 4 крилца. На задњем делу гранате налази се *метак са кайслом* и са *барутним пуњењем*, а тако исто и један *ударни улаљач*.

Тежина целе гранате износи 0,560 кгр.

Унутра у гранати налази се 80 грама шедита, који дејством улаљача бива запаљен чим граната удари у земљу; на тај начин, она не прави левак при експлозији, већ се распрскава на површини у велики број делова (преко 100) од којих више од 50 пробијају даску од 41 mm. дебљине у раму од 5 m. Делови избацују непријатеља из борбе до на 20 m. од тачке распрснућа.

За добијање разних даљина при гађању, метак садржи разна барутна пуњења: 1, 2, 3 или 4 грама врло моћног барута; сем тога може се споља прикачити поред капсуле још по 1 или 2 додатка од по 1 грама барутног пуњења, с тим да максимално пуњење не пређе 5 грама.

Подешавајући тежину барутног пуњења и нагиб цеви, може се вршити гађање између 100 и 600 метара, премда

може да се употреби и на 40 м. и може да добаци и до 1200 м.

Кад се израније прикаче додаци барутном пуњењу, ако је то уопште потребно чинити, онда се може добити брзина гађања од 30 до 40 метака у минути.

За руковање довољан је један послужилац. Он може носити поред мерзера још и 40 граната. Кад хоће да употреби свој мерзер, он га побија у земљу до огрлице, даје му правац служећи се линијом на задњем делу његовом, узима потребан нагиб средством либеле, и спушта прву гранату кроз уста у цев. Граната својом капслом удара у ударац, пали барутно пуњење и одмах бива избачена из цеви заједно са метком и капслом; чим једна граната оде, одмах се меће друга и тако редом.

Овај лаки модел Стоксовог мерзера намењен је да замени Тромблон. Из предњих података види се да, како по тежини тако и по простоти и спретности, лаки Стоксов мерзер има преимућство над пушком са тромблоном. Он има знатно преимућство и у погледу дејства, јер има како већу брзину гађања, и већи домет, тако и већу тучену просторију. Тачност погађања је релативно добра, премда од њега не треба ишчекивати велику прецизност.

*

Пушко-митраљез „Бертије“ (Fusil-mitrailleuz Berthier). Сада је свуда усвојено да пешадија поред пушке или карабина треба да има још два ручна аутоматска оружја: једно лако и спретно али мање моћно, и друго, знатно теже али веома силно. Та два аутоматска оружја имамо и ми у нашем наоружању и то су: пушко-митраљез и митраљез.

Пушко-митраљез (или лаки митраљез), који ми имамо у наоружању, истог је система и модела који има и француска војска.

Али још у току рата почели су се појављивати и други системи, који су после рата још више усавршени. Један од тих система је и пушко-митраљез Бертије, који носи име свога проналазача, француског ђенерала у пензији Бертија.

Главна одлика овога пушко-митраљеза лежи у његовој простоти. Број делова који га сачињавају сведен је на минимум, те је расклапање и склапање, као и руковање, јако олакшано и упрошћено.

Има их неколико модела подешених за енглеску пушчану муницију (7.7 mm.) и за американску пушчану муницију (7.62 mm.) За сваки од ових калибара има лаких и тешких модела, са извесним разликама у детаљу.

Главне карактеристике су следеће:

Тежина са подупирачем између	5.450 и 9.450 кгр.
Тежина цеви између	1.530 и 3.620 „
Тежина подупирача између	0.225 и 0.440 „
Тежина шаржера (од 25 и од 30 мет.)	} између праз. 0.445 и 0.680 „ пуног 1.215 и 1.300 „
Целокупна дужина пушко-митраљеза између	
Дужина цеви између	0.594 и 0.616 „

Разне војске су вршиле опите са овим пушко-митраљезом, па их и сада продужавају.

Гусеничица (Chenillette) Сен Шамон. (Слика 5.)

Позната француска фабрика Сен Шамон конструисала је једну нову врсту аутомобила са бескрајним платном, који може да послужи и као борна кола (тенк).

Као што је познато, аутомобили са бескрајним платном „Кегрес“ (видети мој чланак у Ратнику за фебруар 1922) имају предње точкове у форми обичних аутомобилских точкова, а само у место задњих примењено је бескрајно платно од каучука.

Лака борна кола, која су у наоружању у француској војсци, немају ни предњих ни задњих точкова већ само бескрајно платно, али не од каучука, већ од метала.

Код Гусеничице Сен Шамон није примењен ни један од ова два начина већ је пронађено нешто ново. Наиме, она је тако конструисана да може да се креће било као обичан аутомобил, на точковима и предњим и задњим, било као лака борна кола, на бескрајном платну од метала, кад се и предњи и задњи точкови издигну и кола оставе да леже само на бескрајном платну. Један механизам дозвољава да се за 10 минута, са точкова пређе на бескрајно платно или обратно, и ту операцију лако изводе на лицу места сами послужоци кола, њих двојица.

На Гусеничици се налази једна оклопна кула, са оклопом дебљине 4—6 милиметара, наоружана једним митраљезом, слично лаким борним колима.

Најинтересантнија одлика ове Гусеничице је у примени две разне врсте кретања:

1) На точковима се креће по путовима, ван бојног поља и може развићи брзину до 20 км. на сат са много мањим утрошком бензина него на бескрајном платну. Сем економије ово представља и врло велику корист за дугачке стратегијске покрете, јер се оваква кола могу властитим средствима премештати са једног војишта на друго, док се француска лака

борна кола морају, због своје мале брзине, преносити жељезницом.

2) На бескрајном платну се креће по бојишту, ван путова, на јаким нагибима или на тешко пролазним местима где обични аутомобили не могу проћи; у овом случају имају исте особине као и лака борна кола.

Бројни подаци:

Јачина мотора	15 коњ. снага
Целокупна тежина кола	2700 кгр.
Дужина на точковима	3.600 м.
„ „ <u>бескрај. платну</u>	2.850 „
Ширина	1.865 „
Висина	1.750 „
Ширина колотрага на точковима	1.235 „
„ „ „ <u>бескрајном платну</u>	1.600 кгр.

На точковима може да развије 4 разне брзине (3.⁵; 6.²; 11.⁵ и 20 километара на сат) а на бескрајном платну три (1.⁵; 3; и 5.² км. на сат).

У место да буду наоружана, оваква кола могу да буду подешена као камионет за транспорт разног материјала, а могу бити употребљена и као трактер.

Бескрајно платно налази, дакле, све веће и веће примене у војсци; усавршења која се непрекидно остварују и нови проналасци који се појављују учиниће да ће се у блиској будућности ова примена одомаћити у свима војскама и олакшати транспорте на бојишту и на тешко проходном терену.

Пуковник,

Дам. С. Калафатовић.

9/1-923

НОВОСТИ и БЕЛЕШКЕ

НЕМАЧКА

Артиљерија у будућим ратовима (немачка гледишта). — Немачка, која треба да је већ разоружана на основу версаљскога мира, непрестано има на уму могућности будућих ратова, те непрестано претреса проблеме, које ће они поставити зарађеним војскама.

Немачка војска већ је добила правила и упуте брижљиво израђене с погледом на постигнуте техничке напретке; међу овим службеним издањима нарочито се истиче правило „о командовању и борби свих родова војске у комбинованим операцијама“ (ратна служба).

И војна књижевност у Немачкој није мртва, те су многобројни они журналои и књиге, који се баве тактичким и техничким питањима. Биће од интереса истаћи оне који су најкарактеристичнији или који најјасније изражавају гледишта чак и у случају кад се у извесним тачкама удаљују од организацијских одредаба или прописаних правила.

Износимо овде један чланак који је публикувао берлински *Militär-Wochenblatt*, а у којем су артиљеријска питања изнета кратко и јасно.

Писац, пуковник Вајтерсхаузен, дели артиљерију у четири главне категорије:

Бојна артиљерија (*Schlachtenartillerie*), која располаже калибрима малим (до 10 см) и средњим (до 18 см).

Бомбардујуће ескадре (*Geschwader*), позване без сумње да замене тешку артиљерију великога дејства.

Артиљерија против ваздухопловства.

Артиљерија на борним колима (*Tankgeschwader*)

Да видимо како писац образлажава ово своје схватање.

Он вели, да због знатног развитка авијатике може се, бар делом, заменити артиљерија најснажнијега дејства бомбардовањем из ваздуха. Поузданост аеропланских конструкција и њихова све већа способност за ношење великих терета створиће од њих најсилнија борбена средства. Стога вреди

проучити питање, неће ли бити економичније употребити их за бомбардовања далеког и врло далеког домета, него упуштати се у израду великих артиљеријских калибара, који су исто тако скупи као и њихова муниција.

Али ако нападна авијатика замени тешку артиљерију, онда би ону прву логички требало ставити под команду команданта артиљерије, да би координација разних дејстава овог оружја била зајемчена.

Ово повећање дејства бомбардујуће (нападне) авијатике неизоставно захтева моћну против-ваздухопловну одбрану. Свака дивизија треба да има своју против-ваздухопловну артиљерију. У Немачкој се то већ заводи. Дивизије Рајхсвера имају такву артиљерију на аутомобилима, поред многих других најмодернијих срестава. Задатци оваке артиљерије разликују се од задатака борне артиљерије и према томе логично је да њен командант зависи директно од дивизијара а не од команданта артиљерије.

Што се тиче обичне артиљерије немачки писац налази, да ће „борба гасовима, поред свих покушаја да се она забрани, ипак у будуће играти велику, а можда и пресудну улогу“. Средњи и мали калибри довољни су за вођење ове врсте борбе јер њихова муниција, с обзиром на велику брзину гађања, садржи толику количину гасова, да ће обим, простор шкодљивог дејства бити доста замашан.

Писац предлаже да се батерија сведе на три оруђа, да би контрола била поузданија и да би се и тереном могло користити што више и боље.

Муниција била би састављена редовно пола од зрна са гасом, а пола са експлозивом, ово са врло осетљивим упаљачем; могла би се најзад задржати и извесна мања количина са куглицама.

Снабдевање муницијом у хитним случајевима и у тренутцима борбе захтева такве муниционе колоне, које ће располагати и са неколико блиндираних аутомобила са бескрајним платном.

Пуковник Вајтерсхаузен наглашује важност потребе да се свакој батерији придаје по један одред за извиђање и везу од 20 до 30 људи, који ће бити снабдени најмодернијим материјалом, а сразмерно њиховом значају. Команданти артиљерије (у дивизији и корпусу) треба да имају на расположењу средства за давање знакова светлошћу и звуком, картографски атеље, топографску радионицу, један орган за ваздушна сондирања, аероплане за осматрање, балоне и т. д....

Треба нарочито указати на важност, која се у Немачкој придаје свим овим органима, којима је немачка дивизија делом снабдевена већ од времена мира.

Права пешадијска артиљерија треба да је способна пратити пешадију свуда, ради непосредног потпомагања њеног, треба дакле да је превозна; да је потпуно стављена под старешинство команданта пука; да чини саставни део пешад. пука исто онако као и борна кола са митраљезима. Тад ће бити могућно имати на расположењу сваког часа, у нападу и у одбрани, топове дејствујући здружено са пешацима. Пуковар са својим топовским колима, митраљеским колима и својим лаким минометима, моћи ће решавати све кризе борбе, чак и кад остала артиљерија не би могла интервенисати било што је далеко, било што се налази у покрету.

И као закључак ове мале студије о артиљерији, писац завршује, да ће у будућности, као што је био случај и у прошлости, првенствена улога артиљерије бити да отвори пут пешаку, и да овај мора радити у споразуму са артиљерцем, т.ј. писац се заузима за што већу сарадњу оба рода оружја.

(По France Mil.).

Ново пешадијско правило. — Министарство војно издало је књижицу под натписом: „Водна и четна обука пешадије“, која одређује улогу ових јединица у борби и прописује услове по којима ова обука има да се изводи.

(Rev. d' Inf.).

Промене у немачкој пешачкој муницији за време светског рата. — 1905 године Немци су употребили зрно чије је језгро од олова а обмотано челично-паконском кошуљицом са шиљатим врхом тако звано шиљато зрно S (Spitzgeschoss сл. 1), или зрно са извученим врхом. Ово зрно има положену путању и велику почетну брзину, те је тиме повећана енергија зрна на устима цеви.

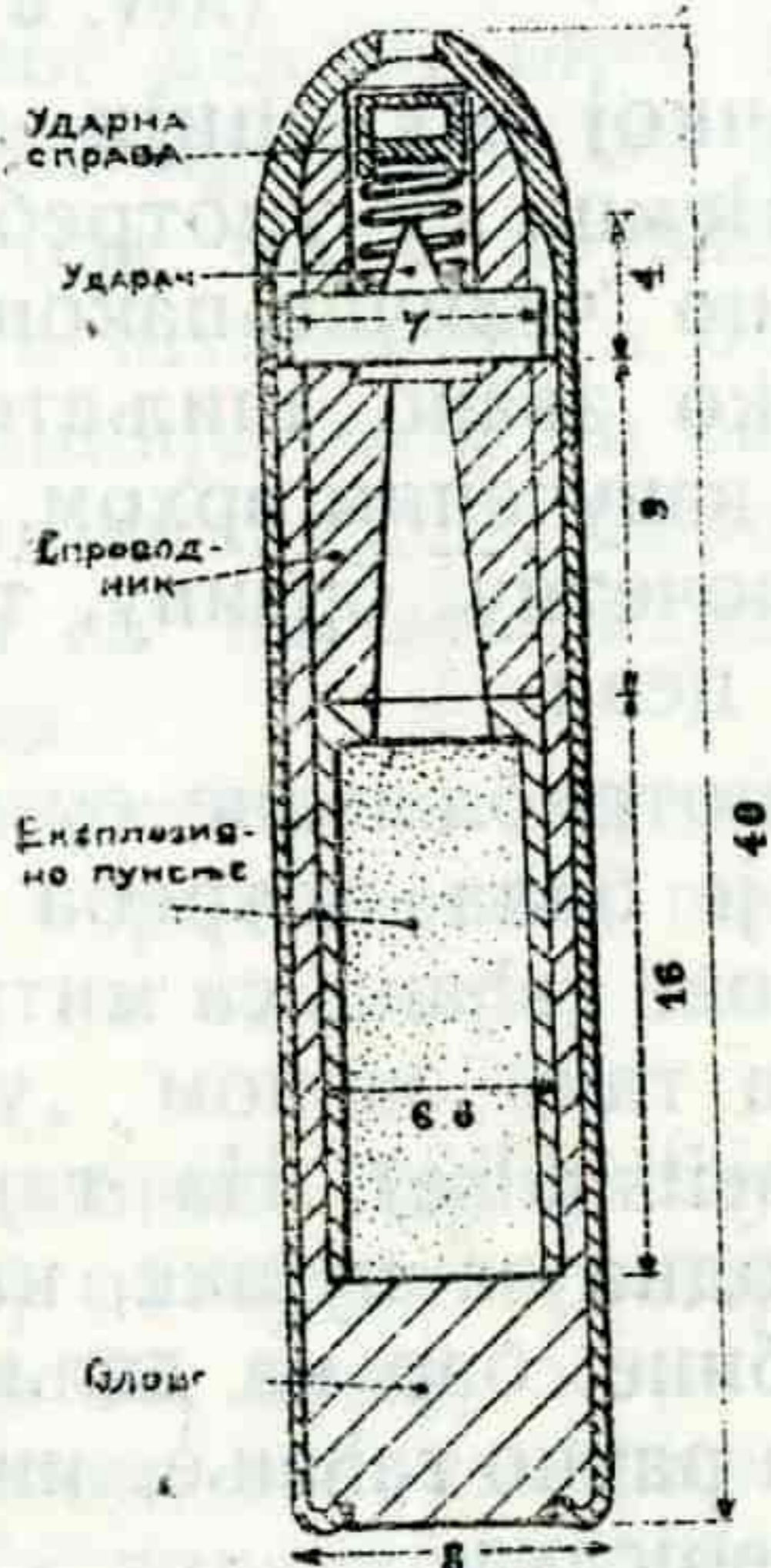
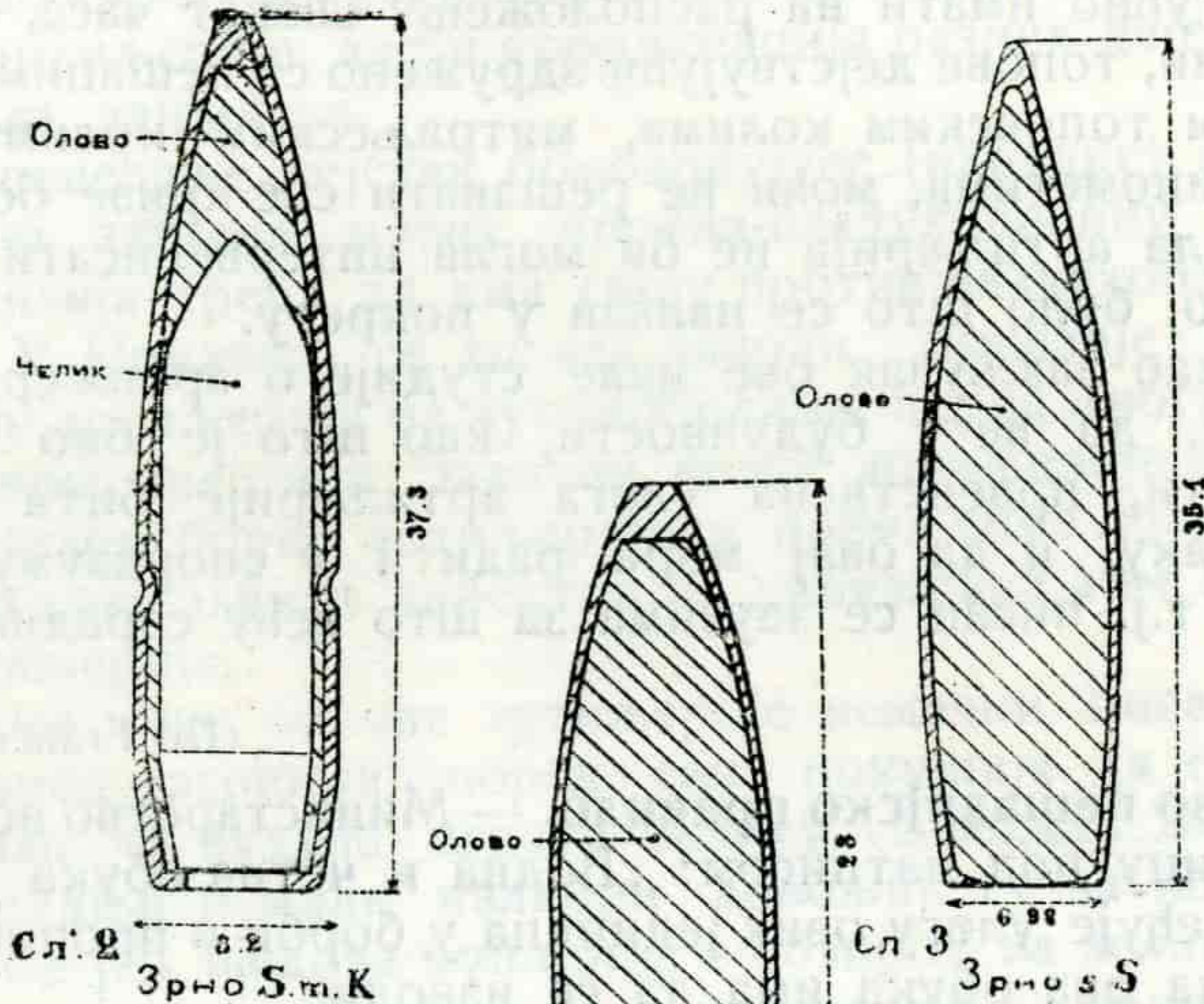
За метак са овим зрном употребљаване су месингане чауре метка Мод. 98. Али како је била потреба да се ова муниција усвоји за специјалне услове гађања са митраљезима, то је месингана чаура замењена са тако званом „универзалном“ чауром или чауром Е (Einheitshülse). На тај је начин добивена чаура, која је била погодна за пушке, карабине и митраљезе и чије балистичке особине, бар на даљинама које су онда сматране као нормалне за ратно гађање, нису ништа биле лошије од муниције других војсака.

Употреба великих ефектива војске још од почетка рата, брзо повећање митраљеза и т. д. изазваше велику потрошњу муниције, а изоловање Немачке чинило је сваким даном све теже снабдевање у најпотребнијем материјалу. Још почетком 1915. године требало је заменити месинг са гвожђем за из-

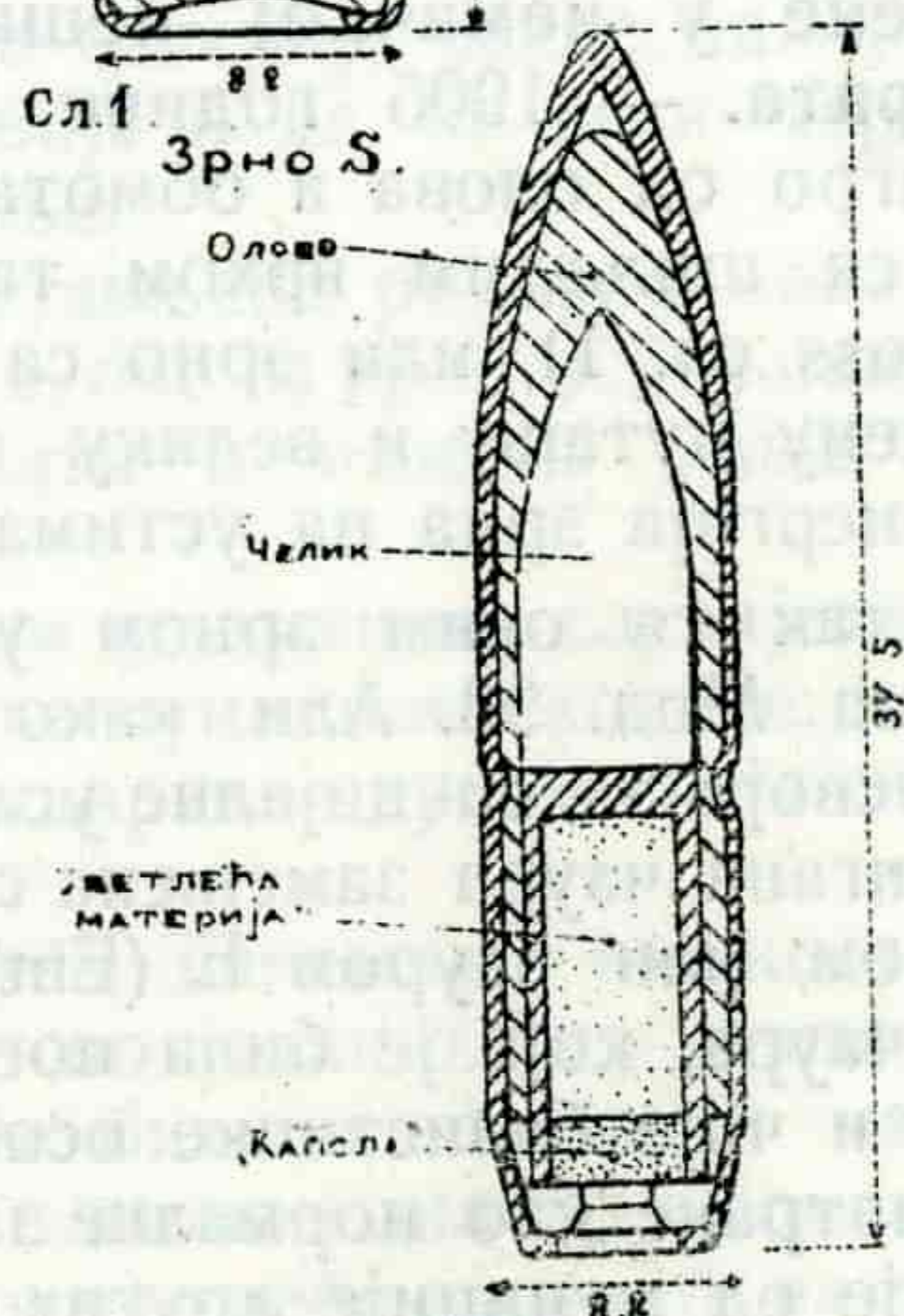

раду чаура. У почетку 1916. употребљене су за позадину чауре од гвожђа, а у половини ове године дате су те чауре и трупама на фронту, где се показаше као добре.

Никал је исто тако требало штедити. У току 1915. године обмотач зрна од бакра и никла замењен је са обмотачем од цинка и жутог бакра.

Сл. 4.-Темпирно експлозивно зрно.

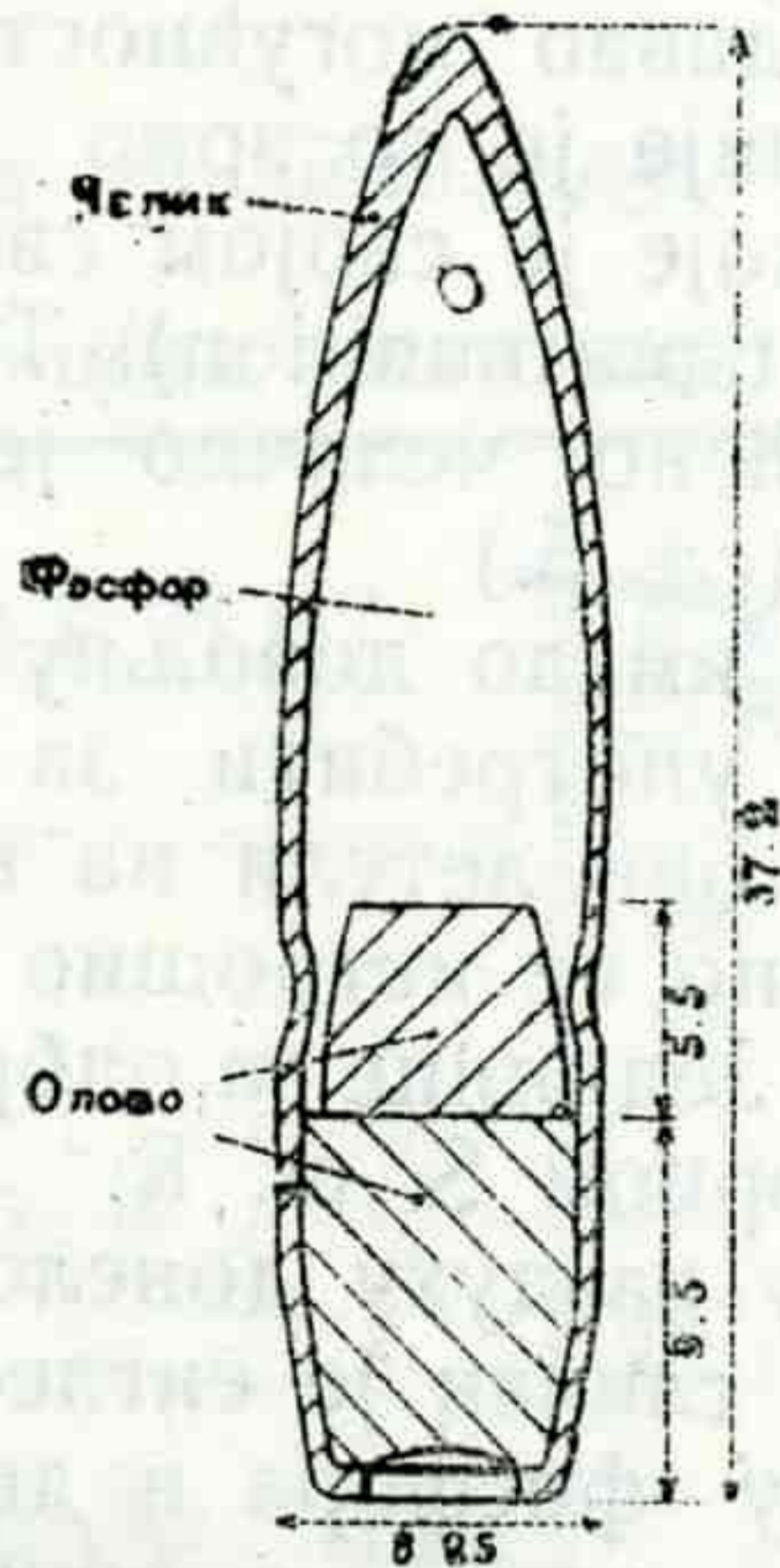

Сл. 5.-Осветљавајуће зрно за пробијање

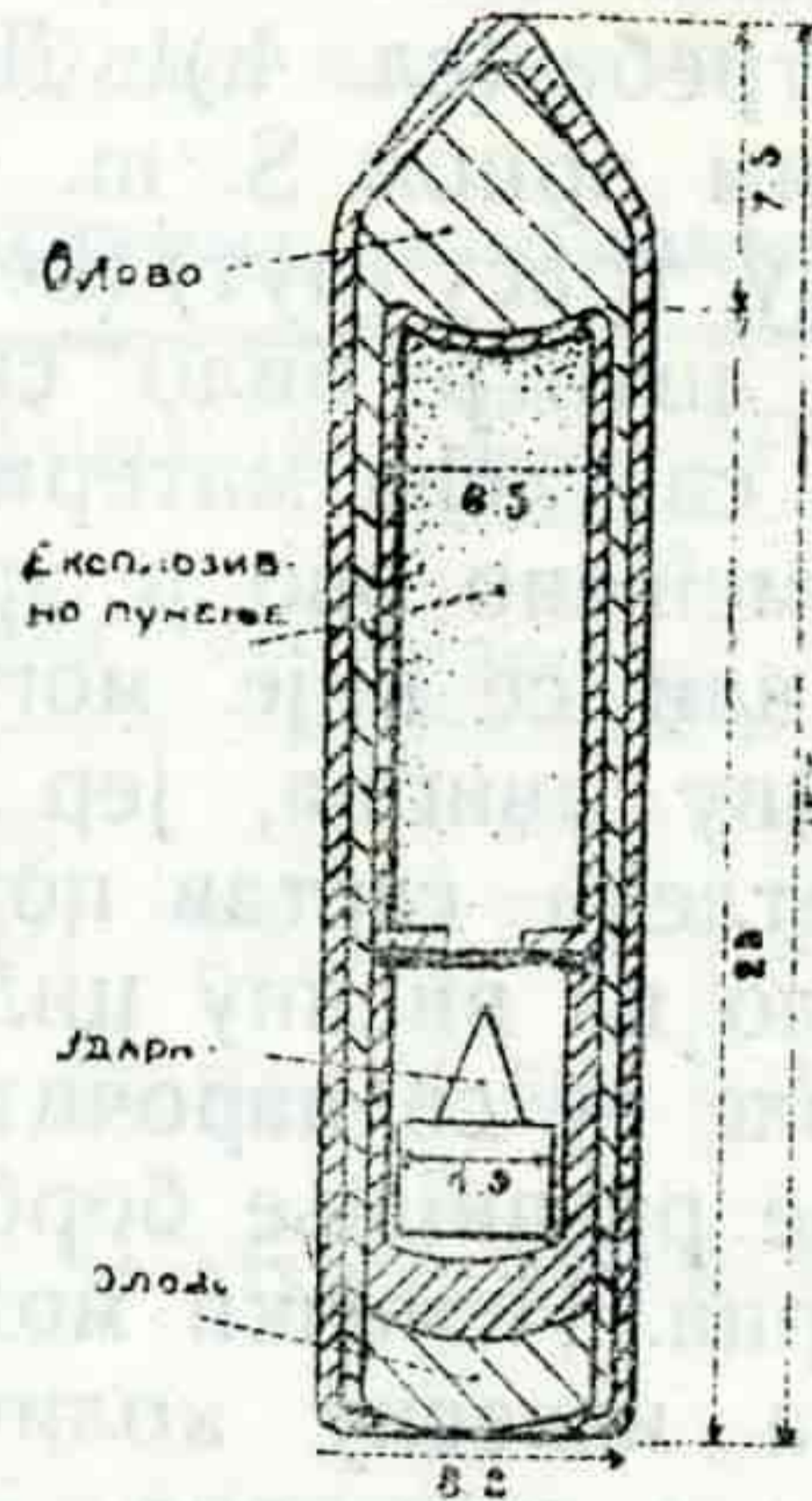
За одбрану од аероплана пешаци су се крили по рововима позади челичних штитова. Требало је за то пронаћи зрно са великом моћи пробијања. Ово питање није било ново

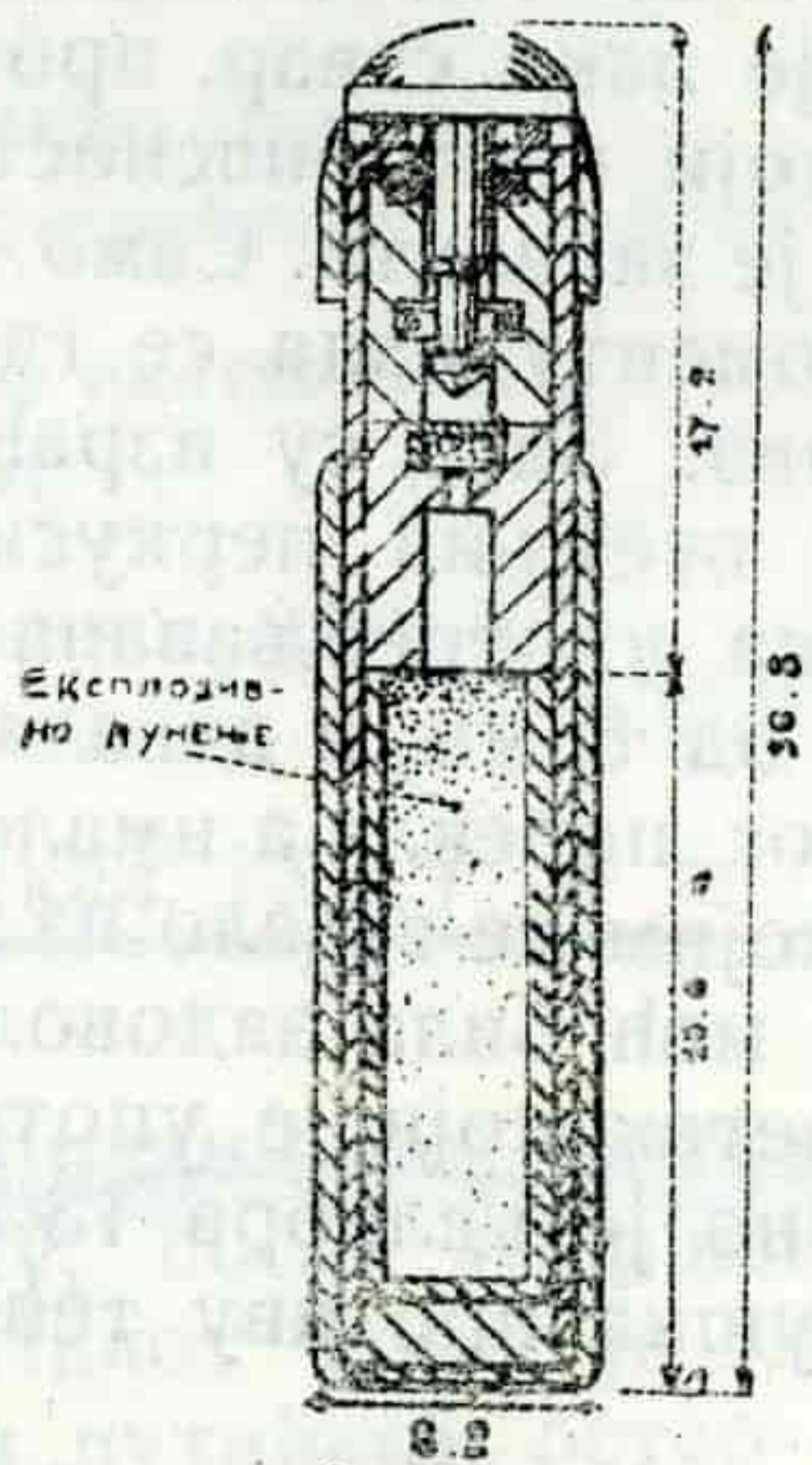
за немачке техничаре, који су се користили искуством из Манџурског и Балканског рата и још за време мира имали једно зрно са језгром. Зато сад употребише зрно овог модела (сл. 2.) са челичном језгром тако звано Spitzgeschoss mit Stalkern (S. m. K.) које је пробијало челичну плочу дебљине 4 мм. на даљини од 1400 м. а под углом од 60° на даљини од 900 м.

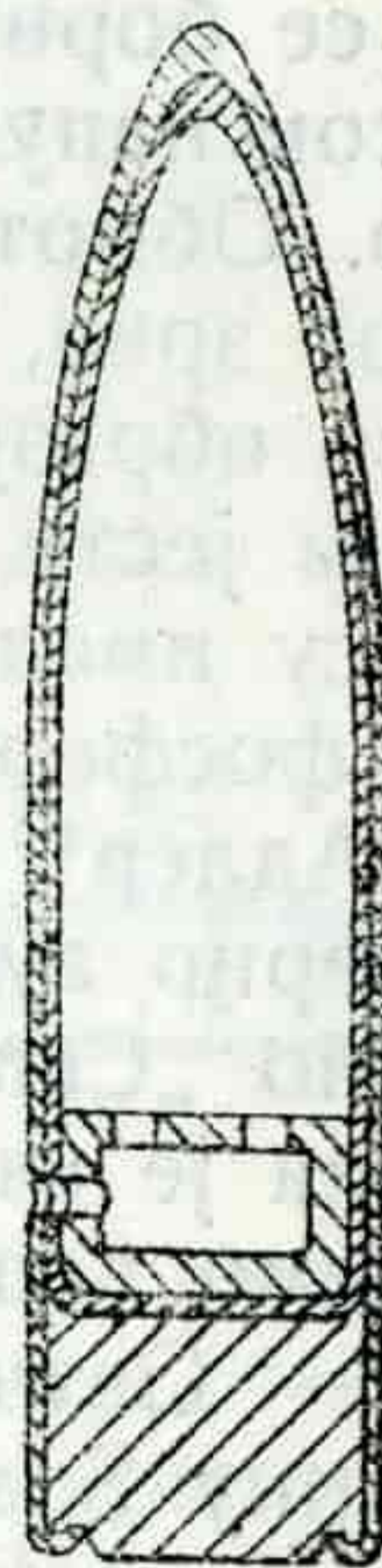
Сл. 6 - Запаљиво зрно

Сл. 7. Перкусиона

Сл. 8. Експлозивна зрна.

Сл. 9. Зрно Адлер.

За непосредно гађање са митраљезима, би усвојено зрно са оловним језгром чији облик зрна подсећа мало на пресек

зрна D. Ово зрно (сл. 3.) звано *schweres Spitzgeschoss (s. S.)* могло је бити употребљено до 2500 м.

Требало је исто тако поправити једну тешкоћу при гађању са авионом, где се налази стрелац са својом сопственом брзином и где се налази циљ. Отпочеше проба са зрнима за регулажу за ваздушно гађање (*Luftschiesssgeschosse*) која експлодирају на извесној одређеној даљини, при чему произведу један мали облак који је давао могућност да се снаг управу где треба (сл. 4.)¹ Доцније је то зрно замењено са осветљавајућим зрном S. m. K. које је својом светлошћу показивало своју трасу (пут) (*Leuchtsprünmunition*). Та је промена била у томе, што је било скраћено челично језгро а била додана једна светлећа материја (сл. 5.)

Тако измењено ово је зрно имало довољну снагу за рад авијатичара, али се није могло употребити за одбрану на земљи противу авиона, јер су ови летели на врло великој висини и светлећи састав потпуно се истрошио пре него што је зрно дошло на висину циља. Јединице за одбрану од авијона користиле су се нарочито зрном S. m. K.

Све веће развијање борбе у ваздуху донело је употребу запаљивих зрна. Немачки модел сличан је енглеском моделу (сл. 6.) и има извесну количину фосфора и два језгра од олова. За време лета зрна, један отвор потпуно затворен, јер је мало заварен, отвара се и пушта да фосфор изађе.

Требало је се борити противу балона. Запалити један балон који је гасом напуњен није лака ствар, противно ономе што се веровало. Обмотач за који нема опасности од малог и брзог пешачког зрна, тешко је запалити. Само експлозивна мешавина која се образује у моменту када се гас балона помеша са ваздухом јесте запаљива. Зато су израђивана запаљива зрна која су имала врло осетљив перкусиони упаљач (сл. 7 и 8). Сем фосфорних зрна употребљавана су противу балона и зрна „Адлер“ (Сл. 9) од 8 мм, и давала изврсне резултате. Ово је зрно аустријског порекла а имало је као претечу немачко зрно „Centz“, с којим се гађало из 11 мм пушке модел 1871 и чија је запаљива моћ била задовољавајућа.

Овде додајемо пешачки метак који је употребљен противу тенкова (T— Gewehr). Зрно је калибра 13 мм 35, облик зрна је сличан зрну S. m. K. пушка противу тенка гађа исто

¹ У слици 4, спроводник од црног компримираног барута био је запаљен још при поласку зрна ударом ударне справе на ударач, гори за време од 4-5 секунда пре него што произведе експлозију пуњења. Зрно експлодира на крају извесног одређеног времена, око 350 м. Свака митраљеска пантљика имала је по један метак за регулажу на 4 метка S. m. K. тако да је стрелац увек имао једну обележену тачку за постављање свога топа.

тако са осветљавајућим зрном, обележавајући пут до око 600 м. Било је у употреби и зрна до 2000 м, али их нису много израђивали. Најзад Немци су израдили два модела зрна за запаљивање унутрашњости тенка, једно је имало два грама фосфора позади челичног језгра (скраћено због тога), друго један грам фосфора који је подељен у 4 уздужна жљеба. Ово последње зрно на 100 метара пробија челичну плочу од 20 мм.

Овде излажемо таблицу података немачких пешачких зрна.

Таблица података немачких пешачких зрна:

МОДЕЛИ	Дужина зрна	Тежина		крајња брзина	брзина	Енергија	
		зрна	метка	на 400 м	на 1000 м	на 400 м	на 1000 м
	мм.	гр.	гр.	м/с.	м/с.	кгм.	кгм.
Зрно S.	28	10	23,50	578	299	170	46
Зрно S. m. K.	37,3	11,55	24,60	583	339	200	68
Зрно s. S.	35,1	12,81	26,09	590	362	227	87
Осветљавајуће зрно за пробијање	37,5	10,34	23,22	„	„	„	„
Запаљиво зрно	37,2	9,55	22,60	„	„	„	„
Експлозивно зрно цилиндро-конично	35,5	„	„	„	„	„	„
Темпирно експлозивно зрно	40	13,85	26,8	„	„	„	„
Експлозивно зрно округло	36,9	10,80	23,8	„	„	„	„
Зрно T (кал. 13 м.)	64	51,5	117,4	659	496	1,157	652

Превео С.

Аероплани без мотора. — Са овим новим проналаском вршени су, после извршених огледа, сад већ и утакмице у летењу. Пилот Фокер је том приликом однео победу, јер је са једним путником остао 13 минута у ваздуху. У Француској је г. Мешлен расписао награду од 15.000 франака за најдужи лет безмоторним авионом преко земље.

Један холандски лист доноси да се за једну годину градња војних летелица повећала у Француској од 1722 на 2163, у

Италији од 494 на 1282, у Северној Америци од 537 на 1229, у Јапану од 541 на 1101, у Енглеској од 1048 на 1077 справа.
(M. W. Blatt).

ЧЕХОСЛОВАЧКА

Вежба резервиста и двострани маневар у чехословачкој војсци у 1922. години. — Ове су године у Чехословачкој војсци били позвани у месецу августу на четворонедељну вежбу у целој војсци сви резервисти рођени 1894. године, за тим рођени 1892. године, и млађи, који прошле године из разних разлога нису следовали позиву за мобилизацију. И око 3000 резервних официра.

Обука је извођена постепено од четне, па даље баталјонска, пуковска, бригадна и напоследку су све дивизије изводиле и локалне маневре.

1. и 5. дивизија изводиле су двострани маневар од 1. до 4. септ. т. г. на простору око Седлчана (око 45 км. јужно од Прага). Терен на који је маневар извођен, врло је тежак за операције. Штаб 1. дивизије гарнизонира у Прагу а 5. у Чешким Буђејовицама.

Поред јединица које по формацији припадају овим двама дивизијама, узела је учешће још и 1 коњичка бригада; известан део тешке армијске артиљерије; велики део авијације; блиндирани аутомобили и тенкови. Била су примењена сва техничка средства за одржавање везе и обавештење. На ово је била нарочита пажња обраћена. Врло је добро функционисала бежична телеграфија и сигнали за обележавање места куда треба сопствена артиљерија да дејствује баражем и места где се распрскавају непријатељска артиљ. зрна и т. д.

Овом приликом вршена је и проба са лаким пушкомитраљезом, система „Дарм“, који је дао добре резултате.

Материјална спрема код маневарских страна била је одлична. Држање војника, дисциплина и рад у опште је за похвалу.

По свршеноме маневру био је реви трупа, који је такође испао одлично.

На маневру су присуствовали поред председника републике, министра војног, парламентарног одбора за војне ствари још и сви војни изасланици страних држава, који су у Чехословачкој, и нарочити војни изасланици наше државе (начелник штаба III. арм. области), Енглеске (2), Француске, Јапана и Швајцарске.

Маневром је руководио начелник главног ђенералштаба чехо-словачке војске.

У опште маневар је био врло добро организован и испао је на потпуно задовољство.

На вежбу резервиста и двострани маневар био је одређен кредит око 40 милиона чешких круна.

РУСИЈА

Војни буџет. — За 1922-23. годину прорачунат је у 400 милиона златних рубаља, т.ј. 40 милиона фунти стерлинга (у данашњем новцу 1.048 милиона франака. То чини 34% целокупног државног буџета. (M. W. Blatt.)

Стање у војсци. — Један сарадник Тајмса саопштава ове најновије податке: У совјетској војсци нашли су места многи официри бивше царске војске. Земља је подељена у ове војне области: Петроград, Јужна област (Смоленск), Југозападна област, Волга (Самара), Западни Сибир (Новониколајевск), Источни Сибир (Иркуцк), Северни Кавказ (Ростов на Дону), Кавказ (Тифлис), свега осам области.

Једна „дивизија“ има 9 пеш. пукова или 27 батаљ., 3 одељења лаке артиљерије са укупно 36 топова, 1 мерзерску батер. са 12 оруђа, 1 одељ. са 12 тешких топова и 1 батерију противу ваздухопловства са 12 топова.

Пушака има у довољном броју за активну војску, али нису у добром стању. Број метака је врло велик али нижег квалитета. Наоружање коњице је врло слабо. Један велики део арт. муниције постао је неупотребљив због рђавог смештаја. Нишанских справа има врло мало. Артиљерија оскудева у коњима. Стање авијатике је врло слабо, али се у том погледу надају побољшању, кад поручене справе буду стигле из Немачке. Тад ће се и овај род војске преустројити. Тенкова има 36. — Један жандарм. ескадрон у Москви има добре коње.

Један пук за одбрану совјета и један стрељачки пук су најбоље трупе црвене војске. Трупа за специјалне задатке има 75.000 бораца. То је стожер целе војске.

Од школа постоји ђштабна академија у Москви, артиљеријска и инж. академија у Петрограду, један интендантски и „економски“ и електротехнички виши курс.

У последње време је бројно стање војске смањивано у два маха: први пут са 5·8%, затим са још 0·8 свега са 6·60%, као што је Троцки саопштио једном сараднику руске Правде. Он вели да даљег смањивања за сад неће бити.

ШВЕДСКА

Државни и војни буџет. — За 1921. годину изнели су издатци на војску и морнарицу 123·4 милиона шведских круна

(165.356.000 франака), према целом државном буџету од 796 милиона круна (1.066.640.000 франака) Владин предлог за прво полгође 1923. године тражи за војску 73.3 милиона круна (близу 100 милиона франака). За набавку маски противу отровних гасова тражи се 150.000 круна.

ЈАПАН

Смањивање бројног стања. — Према једном наређењу министра војног има се јапанска војска мирнодопског стања смањити, у року првих десет година, са 5 дивизија, што чини 1800 официра, 56.000 подофицира и војника и 13.000 коња. Рок активне службе под заставом смањује се са 3 месеца.

(M. W Blatt).

ЕНГЛЕСКА

Ратни губитци аустралијских трупа. — Тајмс саопштава да укупан број губитака аустралијске војске у погинулима за време светског рата износи 58.850.

БЕЛГИЈА

Војни буџет за 1922. годину. — Буџет земаљске одбране, који је народно представништво одобрило доста доцкан, износи 797.916.677 франака.

(Rev. d' Inf.).

ДАНСКА

Државни и војни буџет. — Укупни издатци државног прорачуна за 1921—22. годину износе 347.4 милиона данских круна (465.516.000 франака). — На потребе војске и морнарице издато је у прошлој 1921—22. буџетској години 74 милиона круна (100 милиона франака).

За годину 1922—23. предвиђа се 70.6 милиона круна или око 95 милиона франака, од чега за сувоземну војску 57.62 милиона, а за морнарицу близу 36 милиона франака.

Буџет војске и морнарице чини 19% укупног државног буџета.

ЛЕТОНСКА

Организација војске. — Летонска војска има овај састав:
а) 12 пеш. пукова, који у миру имају само по 1 батаљон од 4 чете и 1 митраљ. одељење са 20 оруђа. Наоружање је састављено од руских, француских и енглеских пушака. Модел миноментала налазе се још на испитивању.

б) 1 коњич. пук са 4 еск., 1 митраљ. и 1 техн. еск., сем тога 1 коњич. батерија са 2 топа.

в) 4 пољ. арт. пука са по 3 пољске батерије од по 4 топа (руски 7.62 см) и 1 тешки арт. пук са 3 батерије од по 4 топа (руски 15 см. хауб.); свака ова батерија има по 2 митраљеза Колтова (Colt).

г) 1 тенковска чета са 7 кола; 1 аутомобилски дивизион са 6 панцираних возова, 38 товарних и 18 путничких кола.

д) 2 ваздухопловне ескадриле од по 15 справа.

Сем горњег војсци припадају:

3 гранична пука од по 12 чета;

1 резервни пук од 1 батаљона (у миру);

2 радио станице;

4 панцирана воза.

Војска је подељена на 4 дивизије, од којих свака има у миру по 3 пеш. пука, сваки по 1 батаљон и по 1 пољски арт. дивизион. — Седиште дивизијских команди је: I (курландска) у Либави, II (ливонска) у Риги, III (летгалска) у Рјежици, IV (сенегалска) у Двинску.

Официрски кор састављен је већином од руских официра, али има и нешто младих летонских, образованих за последњих неколико година. Устројена је и једна ратна школа, а има и курсева за официрске приправнике. — За спремање подофицира постоји један наставни батаљон.

Војна обвеза траје од 20. до 50. године старости, од чега 2 године под заставом, 18 у резерви активе, остатак у домобранству.

ЛИТАВСКА

Војна обвеза и организација војске. — Уз извештај који смо саопштили у свесци за јул о. г., а у којем се о овој војсци говорило у општем смислу, доносимо данас подробнији преглед о организацији ове војске и о војној обвези Литванаца према берлинском *Militär-Wochenblatt*-у, који то има из норвешких извора.

Организација војске:

а) 12 пеш. пукова по 3 батаљона од по 3 чете. У рату сваки пук добива 1 сигн. одељ., 1 митр. чету, 1 минометно одељење. Наоружање се састоји од пушака руског, француског и немачког порекла. Код митраљеза има највише Максимова типа.

б) 3 коњичка пука од по 4 еск., 1 митр. и 1 технички ескадрон. Наоружана је немачким Маузеровим карабинима, сабљом и *койлем*.

в) 4 арт. дивиз. од по 5 батер., од којих 3 лаке (руске 7.62 см.) и 2 тешке. Лаке бат. имају по 4 топа, тешке по 2. Од тешких бат. код сваког се дивиз. налазе 1 хаубична и 1 топовска.

г) 1 саперски батаљон са 4 чете.

д) 1 електро-технички батаљон од 3 чете (телефонска, телеграфска и радио).

е) 3 ваздухопловне ескадриле, од којих 2 борне и 1 наставна са укупно 29 справа. Борне ескадриле наоружане су митраљезима типа Максим и Парабелум.

ђ) 1 аутомобилски батаљон у 3 колоне: санитетска, коморска и лака.

ж) 1 технички дивиз. од 7 кола, од ових 3 са топовима 37 мм. и митраљезима.

Војска је подељена у 4 дивизије. Једна дивизија има: 3 пеш. пука, 1 арт. дивизион, 1 саперску чету, комору и санит. одељење.

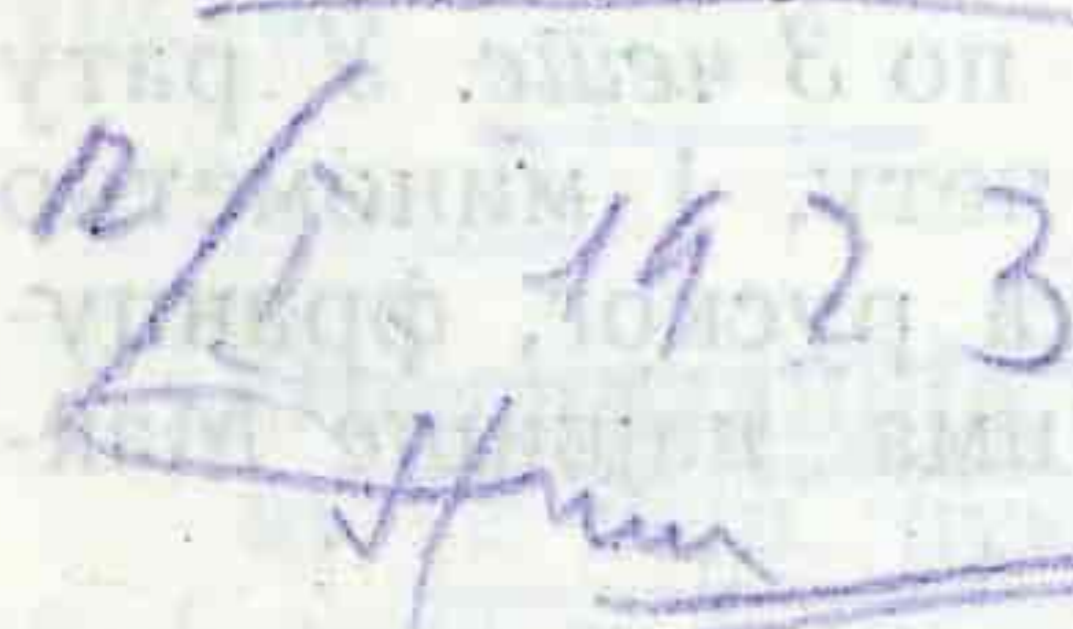
Коњички пукови (3) чине једну коњичку дивизију.

Дислокација је гушћа према Пољској и центру Литавске, тако да се концентрација може брзо извести.

Према усвојеном закону заведена је општа војна обвеза, која траје од 20. до 45. године старости. Под заставом у пешадији 2, у осталој трупи 3 године. — Резерва се дели у прву и другу; код прве за пешадију 5, за остале 4 године; код друге за све 8 година. — После резерве прелази се у „одбранбену трупу“, која има два позива, у сваком обвезник пробави по 5 година. — Способни прекобројни преводе се у „рекрутску резерву“ где се воде 12 година, затим прелазе у одбранбену трупу првог позива на 8 година и 2 позива на 5 година.

Рекрутски контингент одређује се годишње законом. После једне године службе под заставом обучено људство може да добива подужа одсуства; у рату се остаје под заставом до краја војне.

Рекрутска резерва позива се за прве две године на вежбу, трајања до 3 месеца, затим сваке шесте године на шестонедељну вежбу.

12/1 1923

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Мил. К. Рашић: Народно јединство. Београд, штампарија „Вук Караџић“, — Краља Петра улица број 9. 1922.

Писцу се, то је очигледно, износиће своје мишљење о главном проблему, о *народном јединству*, наметало још толико других у вези с горњим, да је и о њима сматрао за потребно изнети нам своје погледе. И по нашем мишљењу у томе баш књига има своју вредност. У њој има лепих, корисних мисли с којима је вредно упознати и читаоце овог часописа. Ићи ћемо, поглавито, следоваћемо пишчевим мислима желећи да књигу прикажемо што верније.

У главном отвореност и искреност карактеришу ову књигу. Кад се говори о тако важном питању, као што је наше народно јединство, друкчпје и не сме бити. Треба све рећи без увијености и проблему гледати отворено, слободно у очи.

Тамо где нема осећаја за заједницу, не може бити ни духовног јединства. То је главно што се мора имати на уму. Пуно и пуно проблема чекају на своје решење од чега ће и зависити напредак земље. Ево у главном шта писац сматра да је најважније и најпотребније у државном уређењу: *уређење врховне управе, чиновничко питање, новчанично питање.* Економске прилике у земљи морају се у првом реду поправити јер заиста одговара истини, кад резимирамо пишчеве мисли, да поправка стања лежи једино у враћању онеспособљених самосталном раду, оспособљавањем новим пословима. И колико је важно извршено политичко уједињење, не мање, ако не и више, важно је *духовно јединство.* Њему је посвећена засебна глава у књизи. У чему се оно састоји? У томе да се зближимо и упознамо. У том погледу лепу улогу врши војска, што се с похвалом свуда истиче. Но и то је недовољно. Треба наћи још пута и начина да се право народно јединство и уједињење што пре изврши. Не остаје друго средство до, како писац умесно и оправдано каже, широка толеранција сједињена са борбом на просветном и културном

пољу. И заиста, сваки други начин борбе одгурнуће и неће приближити једне другима.

Не мање важан проблем био је за писца, коме посвећује неколико страна, дуг ратницима. Тражи и заступа да се ратницима врати дуг којим су нас и земљу задужили. Тежак положај инвалида побуђује нас да се овде њиме нарочито позабавимо, претресајући га тако рећи свестрано. Не задржавајући се само на констатовању писац предлаже и мере, помоћ за решење инвалидског питања. Читалац који жели да се изближе упозна са разлагањима у овако важном питању с коришћу ће читати ову књигу.

У глави *Јесмо ли ратнички народ?* писац устаје и побија често ширено мишљење и вели: „Ми смо Срби били и остали добри ратници, али ратнички народ нисмо никад били нити смо“. Па поводом ове теме чинило му се zgodним да нешто опширније развија о нашим најновијим ратовима и условима што су помогли и донели успехе. У већини у основи тачна опажања, правилни закључци одлика су ових пишчевих излагања, с којима се кадгод читалац и не мора сложити. У овом се одељку опширније писац позабавио нашим војником, његовим особинама и духом војске уопште.

Пошто је констатовао да наш међународни положај није повољан, редом прелази затим да поближе изнесе односе између нас и савезника. Највише се задржава на односима са Русијом, почињући још од почетка прошлог века до најновијих дана. Критички се најзад осврће на грешке чињене од стране руских влада према нама.

Последња је глава посвећена новинарству и независном јавном мњењу. И ту даје своје мишљење како би их требало због њихове важности преуредити.

Књига је користан прилог за упознавање проблема о народном јединству. Писана је у искреној намери да се нађе решење, те стога заслужује да се и шири круг читалачке публике с њом упозна. И ако је, по нашем мишљењу, материјал, и иначе обилан, нешто разбацан и растурен, ипак осталим особинама што књига има, она ће се с пријатношћу читати. Сваки прилог у овом правцу добро је дошао, особито од оних који желе овој земљи добра и напретка. По нашем мишљењу то је случај и с писцем овог дела. **Z.**

Завет соколу војнику Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Војнички потсетник IV прерађено издање. Написао Драгољуб М. Михајловић, пуковник. Земун 1921.

Писања књига за војнике многи су се код нас прихватили, и њихов труд често није доносио жељеног резултата.

То су биле махом књиге састављене сувопарно, на тај начин што су читави одељци узимани и вађени из правила, стручних дела, не задахнуте животом, потребном топлином, те да их учини приступачним и разумљивим простом војнику. Ове услове испунила је, по нашем мишљењу, горња књижица.

Мала обимом, није претрпана излишностима, схватљива је и писана лаким стилем. Писана је у васпитном смеру. Песнички, заносни стил пишчев одаје колико је воље писац уложио.

Књига садржи управо све чиме је потребно војника упознати, да би одговорио својим дужностима. На првом месту говори се о војничким врлинама које треба сваког војника борца и сокола да красе: о дружељубљу, храбрости, послушности, тачности и др. А оно што књигу чини још привлачнијом то су примери узети из наше недавне ратне историје и то ће свом силином дејствовати на дух читаочев. Потом се прелази на знања из правилског дела унутрашње службе, ратне службе и борбе. Једном речи књижица све обухвата што је војнику најпотребније. Факт да је ово четврто издање, у осталом, најбоље сведочи колико је књига успела да придобије своје читаоце.

И ми је препоручујемо.

Z.

12/11/23
[Signature]

[Signature]

Александар М. Глишић

Пешадијски потпуковник, командант VII. пеш. пука првог позива „Краља Петра“

Десет година минуло је већ од славне битке на Куманову, која је почела 10. а завршена је победом српске војске сутрадан 11. октобра 1912. Битка на Куманову, између Срба и Турака, није само један догађај у великом Балканском рату, већ је она један историјски датум у историји свих балканских народа и њихова еманциповања од завојевачке и насилне османлијске владавине. И Срби и Грци и Бугари, као савезници у овоме рату, датирају од битке на Куманову свој полет, како за срећно даље вођење рата до коначне победе над Турцима, тако и за све даље последице његове. А као главна последица тога рата био је фактички престанак турског господарства на Балканском полуострву. Од почетка 14. века, до свршетка

прве деценије 20. века, око неких скоро седам векова, ширио се полумесец на Балкану, и суђено је било да му се на Куманову зада последњи удар, после којег се, у вези са падом Једрена и губитком свих европских провинција, исламска поплава враћа тамо од куда је и дошла.

За српски народ битка на Куманову значи покајање Косова. Док је Косово значило пад старе српске државе, Куманово значи њен дефинитиван васкрс.

Из свега доведе изложеног лако је оценити значај Кумановске битке, као што, исто тако, није тешко проценити и замашај онога, што би наступило да она није добивена, да је изгубљена. А што је Кумановска битка добивена, а није изгубљена, то није само какав срећан случај, већ то има свога првог и најистакнутијег разлога у моралној снази српске војске и онога њеног нараштаја, који ју је тада сачињавао, и у непосредном вођству њеном, које је умело сачувати присебност у једном страшном и одлучном моменту, који је пресудио судбину целога рата и одакле почиње нов лист и наше српске и укупне балканске историје.

Није никаква тајна, да је битка на Куманову, својим почетком, била изненађење за обе војске, и српску и турску. Док су Срби наступали на југ, да заузму стратегијске положаје тамо на Овчем Пољу, Турци су хитали да заузму важну раскрсницу друмова, код Куманова, да одатле имају отворен пут и ка Нишу лево, и ка Софији десно. Срећом, Срби су се нашли раније на потребном положају, и Турци, наишавши на предња одељења српске војске, били су у свом наступању заустављени, изненађени присуством ту српске војске.

И битка Кумановска тим самим је отпочела дана 10. октобра, од којег је, управо, дана зависило судбоносно решење: хоће ли Срби поћи Скопљу, или ће Турци Нишу и Софији.

Свака је страна појимала значај овога првог сусрета и значај дана и битке, која њиме отпочиње. Свака је страна унела у битку све, што је моралнога најбоље имала.

Али је битна разлика у моралу српске и у моралу турске војске. Јер док стари освајач без одушевљења гледа да спасе свој вековни плен, дотле српска војска наступа са одушевљењем, да врати стару славу и дедовину српску. Све оно, што се било кристалисало у психи српског народа и кроз традиције, и кроз гусле, и кроз школу и историју, кроз касарну и њену науку — све је то сад дошло до израза. Који је то непријатељ, па макар то био и стари крвник Турчин, који ће овоме силном напону моралних сила српске војске одолети?

Али и највеће одушевљење потребује у пресудном моменту свој стожер, око којег ће се груписати, потребује вољу, која ће њиме управљати, потребује снагу, која ће и сама имати да се чврсто држи, да би и општу моралну моћ војске у борби очувала, подржала, дала јој правац до момента, када се решава пораз или победа.

Тај стожер, воља и снага једне војске у отвореној борби — јер битка Кумановска почела је на пречац, на отвореном пољу, лице у лице и прса у прса обе војске — јесу њени команданти, и то они што су у строју и најближи строју. Њихова лична храброст пресуђује срећу.

Људи, дакле, који су се нашли на челу пукова и батаљона и осталих јединица у Кумановској битци, имају заслуга, које надживљују своје време и своје савременике, и чије име прелази на листове и ратне и народне историје.

Један је од тих славних људи и командант VII. пука првог позива, потпуковник *Александар М. Глишић*, чије име стависмо у наслов овога чланка, који је и некролог носиоцу тога имена за дан десетогодишње прославе битке на Куманову. Не делећи личну заслугу команданта Ал. Глишића од свих оних, који су се жртвовали за част и победу српскога оружја, и од којих многи, са Александром М. Глишићем, почивају вечни сан на бојном пољу, — ми ипак сматрамо, да ћемо у некрологу команданта Глишића оличити славу свију њих. Јер, сви су они, што су изгинули у битци на Куманову, дика и понос српске војске, звезде својега народа, које ће вечно сјати на небу наше уједињене велике државе и служити као пример нараштајима, од којих ће се увек тражити и очекивати исто велико одушевљење и љубав ка Отаџбини, да се очува оно, што су јунаци на Куманову стекли и својим животима откупили.

Рекосмо, да ти јунаци почивају у гробовима.

И доиста, када се уђе у пространу порту нове цркве у Куманову, спазиће се одмах у углу, позади олтара, два реда гробова. То су гробови официра, изгинулих у битци од 10. и 11. октобра 1912., уврстани по рангу; а на десном је крилу најстаријег од њих гроб Александра М. Глишића.

Ах, ти гробови! И они имају своју трагичну историју и после венаца, који су на њих полагани од 1912. до 1914. г., т. ј., од свршетка Балканског до почетка и компликовања доцнијег Европског рата, у коме је Србија играла тако видну и тако необичну улогу, која ће бити предмет не само српске но и светске историје.

Нашим херојима, који су са целога бојног поља око Куманова, после закљученог мира, покупљени и сахрањени

у порти кумановске цркве, предстојао је још један рат, који се дотакао и њихових гробова и њихових крстова и споменика.

Бугари, српски савезници из 1912., којима су Срби омогућили и заузеле Једрена, не успевши са својим мучким препадом у јуну 1913. године, јављају се на европском бојишту и рату пред крај 1915. године, и то и овога пута против Србије.

Ушавши, стицајем познатих прилика, у Србију у октобру 1915., Бугари су грунули у правцу: Ћустендил—Скопље и тада су морали проћи и кроз Куманово и ту остати до краја светског рата, када су сурвани и побеђени, капитулирали и разоружани, у колико нису заробљени, узели пут у своју државу, да сачекају уговор мира, који је тако снисходљиво прешао преко свију злочина овога народа.

Али где су у Србији, за три године својега бављења, били Бугари, а да нису за собом оставили пустош и пропаст? И што су над живима урадили, то се већ довољно зна; али ће мање бити познато оно, шта су урадили над мртвима и — над њиховим гробовима, у Куманову.

Ни војничка част, ни дужно сећање, да су то гробови оних, који погибоше у савезном српско-бугарском рату 1912., и који су својим жртвовањем и победом на Куманову битно допринели и срећи Бугарске и победи њеног оружја на другој страни — нису могли уздржати бугарске варваре, да оскрнавеле и њихове гробове!!

У жудњи, да униште све што је српско, они су и гробове официра сарањених у порти кумановске цркве, сравнили са земљом, крстове им повадили и побацали, споменике разрушили и делове им побацали, да их разнесе ко хоће. Кад су све то учинили, они су по гробовима побили кочеве и ту везивали коње својих официра.... То знају сви очевидци из Куманова и они, који су по свршеном рату 1918. тамо долазили, почев од случајног путника, до садашњег патријарха г. Димитрија, који је, долазећи од Солуна, туда прошао, и који ће сада, у срећнијим приликама, прелити и опојати те исте, негда оскрнављене, сада славом увенчане гробове, а на првом месту гроб команданта Глишића.

Александар М. Глишић, рођен је 1872. год. у Чачку, као син трговца Марка Глишића и Петрије, и после смрти старије браће и једне сестре, остао је најстарији међу тројицом њих; јер су и Душан и Милутин Глишићи рођена браћа Александра.

Александар Глишић свршио је основне школе и нижу гимназију у Чачку, а за тим вишу у Београду и за тим ступио у Војну Академију у Београду. Ту је свршио нижи, а за тим и виши курс, као официр у пешадији.

У својој деветнаестогодишњој служби као официр, после службе у разним гарнизонима, махом у Шумадији и зап. Србији, Александар је, као потпуковник дошао у VII пешадијски пук „Краља Петра“ у Београду. Прво је био вршилац дужности команданта пука, а за тим је добио дефинитивну команду, пошто су добро познате биле одличне особине и лична вредност његова.

Александар се није ограничио само на спрему коју су му дале домаће војничке школе, већ се и сам усавршавао. Научивши француски језик, он се стално служио њиме у студији војних наука, кроз литературу једног народа, чија је војничка снага и раније, а нарочито у 19. веку, и сувише добро позната.

Александар Глишић био је по нарави тих и у свему одмерен. У њему се на први поглед могао познати отмен човек и одличан официр. Увек поносан својом војничком дужношћу и официрском чашћу у најлепшем смислу речи, Глишић је себе сама подвргавао дужности, али је у своме све већем делокругу, од водника до команданта пука, које је ступње уредно и са чашћу прешао, неодступно тражио, да сваки тачно и без поговора такође врши своју војничку дужност.

Кад је 17. септембра 1912. целокупна српска војска стављена у ванредно стање и наређена мобилизација сва три позива, VII пешад. пук првог позива, под командом Глишићевом, кренуо је из Београда за јужну границу, у саставу Прве армије.

Првој армији припао је у овом рату најважнији задатак: продирање у долину Вардара, у срце тадашње турске области на Балкану, где ће и Турци оперисати са највећим масама.

Дан 5. октобра, као дан објаве рата Турској од стране Србије, затекао је Прву армију на граничној линији, спремну за прелаз границе и отпочињање непријатељства.

Али турске војске није било ту, сем посаде по караулама. А као што се зна, турске су карауле зидане увек тврдо и отпорно, те је и то био један мали задатак заузети их, не због самих караула, колико због граничне линије, која доминира положајима на обе стране.

И ту одмах, при првом сукобу, показао се Александар Глишић као командант од иницијативе: Седми пук у првом налету очистио је пет караула у свом домашају, и Глишић је своје претпостављене само известио о свршеном делу.

Даљих пет дана — до саме Кумановске битке — испуњава наступање Прве армије ка југу у правцу Овчег Поља, нешто источно од Куманова. И већ 9. октобра били су заузети стратегијски положаји, тако, да је Дунавска дивизија I позива била на крајњем левом крилу, између Старог и Младог

Нагоричана. Ово напомињемо ради сутрашњег — 10. октобра — удела VII пука првог позива у самој знаменитој битци и јуначкој смрти команданта Глишића. О непријатељу до тога дана мало се што знало.

Освануо је и знаменити дан 10. октобар. Почињу ницати с југа и југо-истока неке колоне. Чије су? Најпослед се покаже да су то колоне непријатељске војске. Српски пукови, који су се с њоме први сударили, били су IX и XVIII.

Први је сукоб био променљиве среће и стао је жртава, а први од официра који је пао био је командант 2. батаљ. IX пука, мајор Вој. Велимировић. Положај је био колебљив, и све се више осећало да Турци свој главни напад концентришу на лево српско крило, на Дунавску дивизију првог позива. Зашто?

На сваком пространом положају који се напада има по једно место, које ако бранилац изгуби има за последицу губитак целог положаја и губитак битке. То је т. зв. кључ позиције.

Такво место за српску војску у битци на Куманову јесте Младо Нагоричане. То је било крајње лево крило целе Армије, на које је непријатељ, чим је отпочео напад, усредсредиио био главни напад. И већ је казано, шта је било са IX и XVIII пуком.

На ту јако поколебану ситуацију ступа у акцију VII пук. Командант Ал. Глишић, на све јачу и све ближу пуцњаву, крене VII пук у правцу главног нападнутог положаја да и сам уђе у борбу, која је узела озбиљан правац. А око 10. час. командант дивизије наређује појачање XVIII пука 1. батаљоном VII пука.

Непријатељ надире све више на позицију Младо Нагоричане. Артиљер. ватра његова постаје ужасна, у 11 час. Турци су се решили да ту, на левом крилу, пробију положај и онда подухвате са левог краја цео положај, на коме су у првој линији три дивизије са две у резерви. Дунавска дивизија и њен VII пук имали су сад да издрже сву ватру и главни притисак непријатељских колона.

Ватра је била толико концентрисана на положај намењен VII пуку, да се пук није могао цео појавити на положају, већ је командант Глишић изводио на положај батаљон по батаљон: 3. па 2. и најзад 4. јер је први био раније горе.

Са свих страна непријатељска артиљер. ватра била је концентрисана на положај VII пука, који су њукли унакрсном ватром. Наравно наша артиљерија, са раније заузетих положаја, није остајала дужна.

Српски војник у боју полаже нарочито на то: да види официра поред себе и да чује топове иза себе. Срећом то је било и једно и друго у моменту борбе VII пука, која се сада сводила на алтернативу: бити и не бити, победити или изгинути.

Командант Александар Глишић свестан све збиље момента био је и сам у стрељачком сектору, храбрио војнике, издавао наредбе. *Он је био свесћан њоложаја у коме се налази не само његов пук но цела армија.* Према томе је и делао, не заклањајући се ни тренутка, па ни на молбу својих официра. *„Данас не можемо водити обзира о ојасносћима“*, био је његов одговор на такву једну молбу.

То је учинило да је VII пук у свом напредовању дошао на 300 метара до противничке батерије. Али је ватра била тако силна и убиствена, да се није могао извести јуриш. Кад је командант пука упорно настојавао да пук продре што даље, и када је наредио и трећи јуриш. Турска непосредна колона угрожена наступањем VII пука, истакне белу заставу, дајући знак за предају. Командант нареди обуставу паљбе и позове непријатеља да преда оружје, и овај, са дигнутим пушкама у вис заустави се пред српском линијом до на 100 метара; а командант 3. батаљона капетан I кл. Милисав Недељковић и „комите“ приђу, ближе Турцима, да уговоре предају.

Али се у том и важном и критичном моменту деси једна случајност, али од великих последица.

Један пуцањ пушке на турској страни, вероватно пре случајан, учини те неко од четника повиче: „превара“ и плотун са српске стране одговори на тај пуцањ, а други плотун плане и са турске стране. Војске, које су се дотле тукле на одстојању, сад су обе, како се вели: гађале у месо!

Створио се један грозан и крвав метеж. Командант VII пука, и до сада, у току боја, увек уз своје трупе, полети у крвави сукоб да трупе врати у правилан поредак; али је суђено било, да и он нађе своју часну смрт у том метежу.

Једно таче — из ког одстојања, ко ће то знати — смртносно је погодило Александра Глишића и он је на месту пао мртав.

То је било у сумрак 10. октобра, при крају крваве битке тога знаменитог дана. Али је смрт Глишићева дошла после несумњивог успеха. *Седми њук њрвог позива, њод командом свог команданћа Александра Глишића одбио је био доћле све најаде њурских њрућа, одржао је своју њешку њозицију, сачувао је од губићка кључ њоложаја на Младоме Нагоричану, њресудио је крајњи исход бићке.*

То је био, обратно, и смртни удар турској војсци. Турци су око 6 часова одступили. То је била награда борбеним трупама на Младом Нагоричану; то је био срећан резултат храбрости и пожртвовања и официра и војника у тој борби — то је био и лични успех команданта VII пука, који је своју храброст и својом смрћу потврдио.

После одржања главног положаја бој, који се и следеће ноћи наставио, и бој, који се сутрадан продужио, до коначног бегства турских трупа, био је само привођење крају успеха од 10. октобра.

Мрак је пао и кроз мрак чули су се гласови, којима се позива, са стране VII пука, мајор Душан Глишић. Када се он позиву одазвао, одвели су га ка мртвом брату Александру, и предали га, да га брат сахрани. Тело команданта VII пука однесено је манастиру Св. Богородице задужбини Краља Милутина, оној истој цркви у којој се Стеван Дечански топло помолио Богу, за победу над Бугарима која је 28. јула 1330. године, у битци код Велбужда (Ћустендила) окитила српске заставе.

У тврдом камену ископан је ту, пред западним вратима црквеним први гроб храброме Александру Глишићу, у који је положен. Идуће године грађани кумановски, предвођени својим протојерејом Стојаном Стејићем Призренцем, пренели су све изгинуле официре, на разним местима по бојишту сахранили, и на нарочитом месту у порти цркве у Куманову сахранили.

Десет пуних година прошло је од битке на Куманову, десет великих и страшних година, кроз које, како смо напред већ навели, ни гробови ових славом увенчаних јунака и победилаца на Куманову нису остали на миру.

Али је дошло време да се и њима, у промењеним, новим и срећним приликама, ода и од војске и од свега народа заслужена пошта.

То је смисао Кумановске прославе на дан велике битке на Куманову.

Венци ће покрити ове светле гробове, а свечан спомен, који ће се тамо учинити, одјекнуће кроз сав народ. И свуда ће, и стари ратници, који су преживели после Куманова скоро шестогодишње даље ратовање, и млади нараштај, који је после тога стигао на снагу, — сви у један глас рећи:

Слава им! Слава! Слава храбром команданту VII пука Александру Глишићу!

У.

† Војиславу Велимировићу

Пешадијском мајору, команданту 2. батаљона 18. пешадијског пука,
палом у битци код Куманова 10. октобра 1912.

На дан десетогодишњице Кумановске битке

Освануо је 10. октобар, суморан и магловит. Кумановско бојиште почев од огранака Карадага па преко Куманова, Никуљанских и Нагоричанских висова све до Пчиње утонуло је тога историског дана још од саме зоре у јесењу сиву пепељаву маглу, из које је с времена на време сипала блага киша. Ратници двеју војсака два различна народа двеју различних раса стигли су једни другима на домак да поделе мегдан и укрсте мачеве.

Ноћ између 9-ог и 10-ог октобра затекла је прву српску армију на фронту Ваксинце—Табановце—Четирци—Карабичане—Старо и Младо Нагоричане са дивизијама прве линије, док су дивизије друге линије биле око Бугариња и карауле Бајазит.

Дунавска дивизија првог позива заноћила је на линији Никуљански вис—Нагоричане избацујући 9-ти пешадијски пук западно од пута Куманово—Егри Паланка, и 18. пешадијски пук источно од истог пута на предстражу.

На левом крилу Дунавске дивизије првог позива под заштитом њене предстраже заноћила је и Коњичка дивизија.

Турска Вардарска армија састављена из 5, 6, и 7. корпуса под командом Зеки паше, форсираним маршевима из Битоља, Скопља, Штипа и Велеса уочи 10. октобра груписала се на самим положајима северно и источно од Куманова. Извесни њени делови заноћили су на обема обалама Пчиње. Само Куманово држали су Турци.

Како је Кумановско бојиште голо, прегледно и откривено изузимајући огранке Карадага, то је Зеки паша могао лако уочити груписање прве српске армије са својих положаја.

Није му могло промаћи из вида, да је се Дунавска дивизија првог позива, у односу на цео фронт, армијски нешто више истакла нарочито на своме левом одсеку који је држао 18. пешадијски пук.

Знао је даље, да Срби намеравају бити битку на Овчем Пољу, где би извели груписање Друге армије из Бугарске, и Треће армије која би дошла из Скопља. На тај начин са уједињеним снагама од три армије и једне коњичке дивизије Срби би тукли битку под веома повољним стратегијским и тактичким условима, у односу на његову Вардарску армију.

Зато се Зеки паша одлучује на један дрзак и смео план, а тај се састојао у томе: *да пошуче Прву српску армију на*

Кумановским положајима пре сједињења њеног са Другом и Трећом армијом.

Тај је план намеравао извести одсудним и обухватним нападом надмоћнијих снага на лево крило Прве армије, т. ј. на Дунавску дивизију I позива која се за нешто истакла у напред.

За овакав план потребна је била брза акција, велика способност команданата корпуса и маневарска способност турских трупа.

Имајући поуздања у своје трупе, подцењујући у неколико Србе, Зеки је паша издао 9. октобра заповест Вардарској армији *за напад 10. октобра у зору на целом фронту обухватајући лево крило Прве армије.*

Наша Прва армија 10. октобра није вршила никакав покрет. Она је још 9. октобра достигла маршевски циљ, те према томе ови напади Зеки пашине армије дошли су по њу неочекивано и изненадно. Једино је Коњичка дивизија имала да изврши покрет правцем Клечовце—Довезенце—Пезово, у коме је циљу она и одаслала извиђачке ескадроне.

Рано у јутру 10. октобра чуло се неко пушкарање према десном и левом одсеку Дунавске дивизије првог позива на предстражи.

Предстраже 9-ог и 18-ог пешадијског пука стале су брзо под оружје, али се од магле није могло ништа опазити. Убрзо су предстраже биле обасуте јаком непријатељском и пешадијском и артиљеријском ватром. Више није било недоумице; у 7 часова било је јасно да су то Турци. Кумановска битка отпочела је. Турске колоне упућене преко Зебрњака и Асали у обухват левог крила Дунавске дивизије првог позива развијале су се за напад потпомагане јаком артиљеријском ватром. Десна, јача турска колона наишла је на леви одсек Дунавске дивизије I позива који је бранио 18. пешадијски пук са своја два батаљона на предстражи. Један од тих батаљона био је 2-ги батаљон којим је командовао покојни мајор *Војислав Велимировић*, јунак овога дана и најкрвавијег окршаја Кумановске битке. Око 8 часова командант 18. пешадијског пука примио је извештај коњичке патроле са Страцина да се Турци разбијени од трупа Друге армије са комором повлаче Куманову. Ово је убрзо потврдио и један четник који је дао усмен извештај команданту 18. пешадијског пука.

И ако је мајор Велимировић доказивао да то нису разбијене турске трупе већ организоване колоне турске, које се крећу у напад, и да таквих извештаја има и са предстраже,

он је добио заповест : да се са својим другим батаљоном крене напред и поменути комору зароби.

За мајора Велимировића било је начисто шта треба радити. За њега није било ни ниједног часа оклевања. Борбена ситуација то захтева. Напред у смрт за спас отаџбине и славу српског имена.

Потомак Вељкове Крајине мајор Војислав Велимировић није смео изостати иза својих славних предака. На челу храбрих Подунаваца неустрашиво крену свој батаљон, и разви га за неравну и очајничку борбу са непријатељем.

Наступање 2-ог батаљона 18. пешадијског пука Турци дочекаше јаком топовском, митраљеском и пушчаном ватром. Магла се у неколико била подигла и борбени поредак батаљона јасно се оцртавао. Батаљон је убрзо и за кратко време имао великих губитака. Али деца храброг Подунавља, гледајући свога витешког команданта где око њих облеће и лично их предводи, ни за часак се не поколебаше. Његово јунаштво уливало им је храброст да одоле сваком тешком искушењу. Мајор Велимировић идући од војника до војника незаштићен водио је свој батаљон као прави херој. „Напред браћо“ биле су његове речи које су праћене ненадмашним пожртвовањем војника који су чуда чинили од јунаштва. У томе љутоме окршају изложен пакленој ватри био је рањен први пут у ногу, али ни за тренутак није напуштао батаљон.

И ако опомињан од ађутанта и својих војника и упозораван на рану, он и његов дух нису малаксавали.

Команда му је постајала одлучнија, и презирући сваку опасност приближавао се све више Турцима. Турци изненађени нападом са наше стране усиљавали су и сасређивали све јаче ватру на батаљон.

Напоследку мајор Велимировић доби и другу рану која је овога пута била смртна. Један турски шрапнел ниско распрснут сручио се над јунаком Војиславом Велимировићем. Његов батаљон десеткован и преполовљен изгубивши масу официра и свог неустрашивог команданта би принуђен на повлачење.

Подунавци се сјајно показаше, али заједно са својим командантом падоше на крвавом Кумановском бојишту, где и дан данас многи од њих вечни сан почивају.

Мајор Велимировић пао је као прави јунак. Његова смрт оплакана је од свих његових заосталих другова и војника који га достојно осветише на Прилепу и Битољу. Његову смрт опева народ и у песми и у прози.

С поштовањем и с пуно љубави и признања говори данас Вељкова крајина о мајору Воји који је пао за слободу потлаченог Српства.

Тело покојног Велимировића било је у први мах упо-
пано у општу гробницу код „Три Бреста“ на Сртевици, а
затим је одавде извађен и пренет код цркве Кумановске где
је сахрањен са осталим официрима изгинулим у Куманов-
ској битци.

Напоследку је пренет у Београд и 29-ог децембра 1912.
године уз огромно учешће Београђана и његове неутешне
породице свечано сахрањен.

Покојни мајор Војислав Велимировић, рођен је 17. ја-
нуара 1874. године у селу Сиколу, округ крајински, под самим
Дели Јованом, из чувене породице Велимировића. Син је пок.
уваженог поп Илије из Сикола, синовац покојног Пере Ве-
лимировића бившег председника министарског савета и Је-
врема Велимировића, ђенерала у пензији, а зет ђенералштабног
пуковника Петра Ј. Марковића.

Био је миран, скроман, врло чврстог и непоколебљивог
карактера. У друштву увек тих и повучен. Као официр врло
угледан, одличан, пред којим је стајала сјајна каријера. Од
својих старешина, другова, официра и војника необично је
био цењен и вољен. 1903.—1904. године био је и ордонанс
Њ. В. Краља Петра Великог који му је подарио и слику са
својеручним потписом.

Мајора Велимировића неста за навек, али његова херојска
смрт остаће светли пример у историји српске војске и 18-ог
пешадијског пука.

На дан десетогодишњице славне Кумановске битке, која
одлучи српско-турски рат, сетимо се сени погинулог мајора
Воје Велимировића који први паде на крвавом ограшју Ку-
мановском.

Нека је слава првом палом јунаку Кумановском, који
својом јуначком погибијом, равној Зеки Буљубаши на Заса-
вици, створи увод у Кумановску битку.

Крајина је добила и свога другога јунака. Светла сени
Хајдук Вељкова! Помакни се и направи места твоме земљаку
храброме јунаку и родољубивом Србину — мајору Вели-
мировићу.

Слава му. П. Г. М.

ИЗГИНУЛИ ОФИЦИРИ У КУМАНОВСКОЈ БИТЦИ 1912. ГОД.

1.) Пешадиски потпуковник *Александар М. Глишић*,
рођен 26. августа 1873. год. у Чачку; погинуо 10. октобра
1912. год. у борби код Нагоричана, као командант 7. пеша-
диског пука „Краља Петра I.“

2.) Пешадиски мајор *Војислав Велимировић*, рођен 17. јануара 1874. год. у селу *Сиколу*, округ крајински; погинуо 10. октобра 1912. год. у борби код *Куманова*, као командант батаљона.

3.) Пешадиски мајор *Милан Маринковић*, рођен 4. јуна 1873. год. у *Чачку*; погинуо 10. октобра 1912. год. у борби код *Куманова*, као командант батаљона у 1. пешадиском пуку.

4.) Пешадиски мајор *Александар Р. Здравковић*, рођен 19. марта 1881. год. у *Трстенику*, округ крушевачки; тешко рањен 11. октобра 1912. год. у борби на положају „*Млади Нагоричани*“ из митраљеза са неколико метака у стомак, од којих је рана умро 14. октобра 1912. год. на путу из пољске болнице за станицу *Кумановску*, а сахрањен је код цркве *кумановске*.

5.) Пешадиски капетан I класе *Дамњан Васић*, рођен 3. априла 1884. год. у *Ваљеву*, погинуо 11. октобра 1912. год. у борби код села „*Млади Нагоричани*“.

6.) Пешадиски капетан I класе *Богдан Анђелковић*, рођен 23. августа 1879. год. у *Зајечару*, погинуо 11. октобра 1912. год. у борби код *Куманова*, као командир чете у 6. пешадиском пуку.

7.) Пешадиски капетан II класе *Драгушин Јанковић*, рођен 20. децембра 1880. год. у селу *Речици*, округ пожаревачки; погинуо 11. октобра 1912. год. у борби код *Куманова*.

8.) Пешадиски капетан II класе *Миливоје Ј. Крсчић*, рођен 31. октобра 1882. год. у селу *Метрешу*, округ крајински; погинуо 11. октобра 1912. год. у борби на „*Младом Нагоричану*“.

9.) Рез. пешад. поручник *Милош В. Р. Стојановић*, рођен у селу *Врчину*, срез грочански, округ београдски; погинуо 10. октобра 1912. у борби на „*Младом Нагоричану*“.

10.) Пешадиски поручник *Љубиша Г. Појовић*, рођен 13. октобра 1879. год.; погинуо 11. октобра 1912. год. у борби код *Куманова*.

11.) Рез. пешад. поручник *Боривоје Аранђеловић*, погинуо 11. октобра 1912. год. у борби код *Куманова*.

12.) Пешадиски поручник *Михаило Н. Стојановић*, рођен 19. новембра 1885. год.; погинуо 12. октобра 1912. год. у борби код *Куманова*.

13.) Рез. пешад. потпоручник *Величко Јевричић*, погинуо 11. октобра 1912. год. у борби код *Куманова*; и

14.) Пешадиски потпоручник *Никола Филиповић*, рођен 12. априла 1881. год.; погинуо 11. октобра 1912. год. код села *Баксинца* код *Куманова*.

12/I-1923

Анђелковић

Анђелковић

Fig. 1

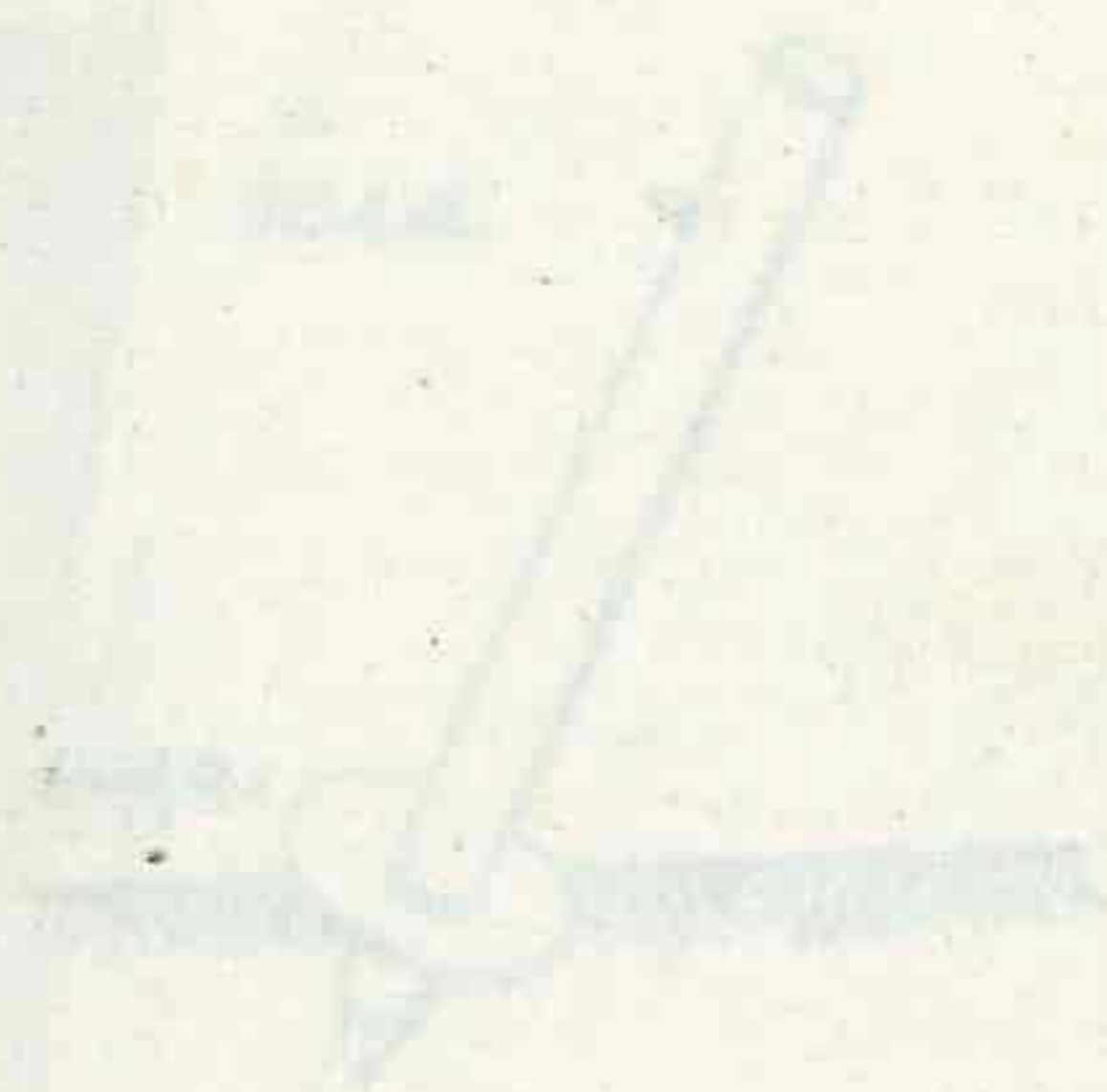

Fig. 2

220
Kymantobeka Inwra
Pawntur za Okarby 1922

W. H. P. P. P.
my P. P. P.

15/10/20